Title [redacted]

Author [redacted]

Accession No. [redacted]

Call No. [redacted]

Borrower's No.	Issue Date	Borrower's No.	Issue Date

Title [redacted]

Author

Accession No. [redacted]

Call No. [redacted]

Borrower's No.	Issue Date	Borrower's No.	Issue Date

سلسلۂ انتشارات ادارہ تحقیقات عربی و فارسی پٹنہ (بہار)

(۱)

سفینۂ ہندی

تذکرہ شعرائے فارسی

(تالیف)

بھگوان داس ہندی

(مرتبہ)

سید شاہ محمد عطاء الرحمن کاکوی - ام اے - بی ال
پروفیسر شعبۂ فارسی ادارہ تحقیقات
عربی و فارسی - پٹنہ (بہار)

تاریخ اشاعت، مارچ ۱۹۵۸ء
تعداد اشاعت ایک ہزار (۱۰۰۰)

مطبوعہ
لیبل لیتھو پریس۔ رمنہ روڈ۔ پٹنہ

فہرست

اسمائے شعراء

حرف الالف

حرف النون

عرضِ مرتب

سفینۂ ہندی تذکرہ ایست مشتمل بر حالات شعرائے فارسی کہ از عہد جلوس شاہ عالم بادشاہ (۱۱۷۳ھ = ۱۷۵۹ء) تا سال تصنیف این سفینہ ۱۲۱۹ھ = ۱۸۰۴ء در ہند نشو و نما یافتہ اند۔

مصنف این کتاب بھگوان داس المتخلص بہ ہندی، سابق بیسمل است کہ در ۱۱۶۴ھ م ۱۷۵۰ء از عدم آباد بہ ساحت وجود آمد "صبی جوان بخت" نام تاریخی اوست۔ مصنف احوال خویش را بالتفصیل در اوراق این کتاب در تحت ترجمہ خویش بیان کردہ است۔ دیگر احوالش در تذکرہ انیس الاحبا مؤلفہ موہن لعل المتخلص بہ انیس است کہ مرتب این کتاب آن را داخل این اوراق کردہ است، علاوہ ازین ہیچ جا ذکر ہندی مسطور نیست۔ ہندی صاحب تصانیف نثر و نظم بودہ، بر نظم قدرت کامل داشت و در ہر صنف نظم مثنوی، قصائد، غزلیات، رباعیات وغیرہ داد سخن می داد۔ دو دواوین و سہ مثنویات بر قدرت کلامش دال اند۔ در نثر یکے این تذکرہ و دیگرے سوانح النبوت مشتمل بر احوال رسول اکرم و دوازدہ امامان نوشت ولے این امر باعث حیرت است و موجب حسرت کہ آن ہمہ تصانیفش تا اکنون از نظر شائقین پوشیدہ اند! الا این تذکرہ کہ بنام سفینۂ ہندی مشہور است و یک نسخۂ واحد آن در کتب خانہ مشرقی خدا بخش خان (بانکی پور) پٹنہ محفوظ است۔ پوشیدہ نماند کہ بھگوان داس یک ضخیم تذکرہ شعرائے فارسی مشتمل بر احوال شعرائے ماضی و حال در سنہ ۱۲۰۰ھ بنام حدیقۂ ہندی ہم تالیف کردہ بود۔ آن ہم ہنوز مفقود است۔ این تذکرہ سفینۂ ہندی

چناں کہ از مادہ تاریخ "باغچہ بہار" ظاہر است۔ در ۱۲۱۹ھ تالیف شد ولے باندازہ من مصنّف بعد از تصنیف حدیقہ، ایں سفینہ را ابتدا کرد و در سنہ ۱۲۲۰ھ بہ اتمام رسانید۔ در ترجمہ سودا نوشتہ است کہ چند سال است کہ فوت شد۔ وفات سودا در ۱۱۹۵ھ واقع شد۔ عرصہ دراز بست و چہار سال را "چند سال" گفتن مستبعد است، و نیز در ترجمہ ذہین مصنّف نوشتہ است کہ بعد تالیف ایں صحیفہ در سنہ یک ہزار و دو صد و بست وفات یافت۔

ایں تذکرہ بر بنائے نایابی قابل قدر است، و نیز اہمیتش بریں سبب زیادہ می شود کہ مصنّف احوال شعرائے معاصرین را بہ تفصیل نوشتہ است و تاریخ ولادت و وفات و دیگر معلومات علمی و سیاسی و ملکی بکار بردہ۔ مصنّف در آں آواں بہ منصب امیر بحر بود و در عہد آصف الدولہ دیوان راجہ ندی سنگھ بہادر شد۔ بعد از وفاتِ راجہ بہ سرکار راجہ بیٹر چند و بعد از آں مہاراجہ ٹکیت رائے بہ منصب اعلیٰ سرفراز بود۔ و در حکومت اودھ نفوذ و رسوخ می داشت۔ در شاعری شاگرد میرزا فاخر مکیں (متوفی ۱۲۲۱ھ ۱۸۰۶ء) بود۔ سالِ وفات ہندی معلوم نہ شد۔

اشاعت ایں تذکرہ مبنی است بریک نسخہ واحد کہ در کتبخانہ مشرقی موجود است۔ کاتب ایں نسخہ یکے مکھن لال است کہ در ۱۲۲۰ھ نوشت و از اصل نسخہ مقابلہ کرد۔ گماں می برم کہ ایں مکھن لال ہماں مکھن لال المتخلص بہ رائے است کہ ترجمہ اش در صفحہ ۹۵ مندرج است۔ چرا کہ ایں رائے قرابت خویشی بہ مصنف داشت و ہم شاگرد او بود۔

اکثر اغلاط یا شبہات را در پاورقی نمودہ ام و در آخر ایں کتاب ضمیمہ الف مشتمل بر اشارات متعلقہ احوال شعرا مختصراً نوشتہ ام۔

منت خدائے را سزا است کہ توفیق ترتیب و نشر این کتاب را یافتم، امید دارم کہ این خدمت ناچیز را اہل علم و فضل بدیدہ محبت نگرند۔ بقدر امکان کوشش شدہ است کہ کتاب بدون اغلاط چاپی باشد۔ ولے باز ہم اگر کلمہ از دست مؤلف بیروں رفتہ است، تقاضا دارد کہ برایں بندہ منت نہادہ اغلاط را ارسال فرمایند۔ تا انشاء اللہ در چاپہائے بعد درست کردہ آید۔ ترجمہ بھگوانداس ہندی کہ در تذکرہ انیس الاحبا مسطور است ہمیں طور است۔

ستودہ صفات نیکو خصائل بھگونداس (بھگوان داس) ہندی قوم کائستھ موطن بزرگانِ ایشان مکدہ (؟) کالنجر مضاف صوبہ مالوہ است۔ و مولدش پرگنہ صدیپور بیلک، در لکھنؤ نشو و نما یافتہ از خاندان عالی روزگار اند۔ خود ہم در سرکار نواب وزیر الممالک آصف الدولہ بہادر بہ علاقہ روزگار با عزت و وقار، میرزا وضع، پاکیزہ گفتار اند۔ مزاج درد آشنا و طبع رسا دارند۔ بعد ترتیب دیوان شوقیہ مثنوی مسمیٰ بہ سلسلۃ المحبت بروزن سلسلۃ الذہب مولانا جامی قدس سرہ السامی بہ قدر یکہزار بیت متضمن احوال "چیت گپت" کہ اہل فرس آنرا عطارد و فلک نامند بروزن قران السعدین خسرو دہلوی علیہ الرحمۃ بہ آب و تاب گفتہ و در اکثر ابیات گوہر معانی سفتہ از چندے تخلص خود ہندی اختیار کردہ۔ و درآں باب این دو بیت بہ نظم آوردہ ؎

در میانِ سخنوراں انام — نظم من محضر خردمندیست
ہندوام، ہند زاد بوم من است — زیں دو باعث تخلصم ہندیست

حالا آنچہ از زبانِ خامہ اش می برآید داخل دیوان ذوقیہ می نماید در انداز سخن طریق پیروی فصحا و بلغا می سازد۔ کلامش باشستگی و روانیست این چند بیت ازاں می نگارد

(مرتب ایں اوراق آں اشعار را کہ در "سفینۂ ہندی" و انیس الاحبا، مشترک بودند حذف کردہ، محض آں اشعار را اینجا نقل کردہ است کہ در سفینۂ ہندی مسطور نیست)

اشعار ہندی

بیخود نمود بسکہ مرا چشم مست او — دستے بہ دل سپردم و دستے بدست او

بسکہ شد سودہ براہ (تو) جبین و سر من — فرق نشناخت کس از خاکِ زمین و سرِ من

تا بہر سبزہ در چمن آں بادہ نوش رفت — گل جام بر زمیں زد و بلبل زہوش رفت

بہ بوسی ور تن افسردہ جانِ تازہ می آید — لب جاں پرور او آب حیوانست پنداری

غزل

سوختم من شمع ساں از دستِ دل — او فتاد آتش بجاں از دستِ دل

دوستاں دستے کہ من افتادہ ام — در بلائے ناگہاں از دستِ دل

ہر زماں از من گل حسرت شگفت — بوستاں در بوستاں از دستِ دل

دل بہ پہلو دشمنِ جانِ من است — جاں برم یارب چہاں از دستِ دل

بے تو اے ابرو کماں گردیدہ ام — ناوک غم را کماں از دستِ دل

بے تو اے شیریں پسر انگشتہ شور — در دل پیر و جواں از دستِ دل

برلب آمد جانِ دل از دستِ من — جانِ من آمد بہ جاں از دستِ دل

ماند پائے من بہ گل در کوئے غم — بے تو اے سرو رواں از دستِ دل

میکند عزمِ رمیدن ہر نفس — جانِ بے تاب و تواں از دستِ دل

من بزور نالہ ہر دم میروم — از زمیں بر آسماں از دستِ دل

دوش دیدم بسمل دل خستہ را — بر سر راہے طپاں از دستِ دل

غزل

ناچند سخن، سخن گذارید — یکچند مرا به من گذارید
صیّاد رسید اینک اینک — مرغانِ چمن، چمن گذارید
خوبان مکشید از کفم زلف — زنار به برہمن گذارید
فریاد کند چو بسمل ما — اے ہم نفسان چمن گذارید

غزل

بیارید پیش من آن نازنین را — نمائید خرسند جانِ حزین را
ہمین است درد دل من بگرید — ہمین را ہمین را ہمین را ہمین را
بیان کردم از دیدنِ خواب زلفش — پریشان نمودم دل شانہ بین را
اگر رو ترش سازی و تلخ گوئی — بنوسیم ما آنِ لبِ شکرین را
مکن خاطر جمع ما را پریشان — پریشان مکن طرۂ عنبرین را
بساید سرِ آسمان پائے قدرت — چو پیشِ سگان تو بوسم زمین را
من و غیر را دیدہ از دور فرمود — بخوانید آن را برانید این را
بجز استخوانے نہ ماندہ است باقی — ز بس سودہ ام بر درِ او جبین را
چو بسمل غزل گفت فرمود واقف[1] — ندارم زبان تا کنم شکر این را

غزل

از شہر نشناخت صحرا دلِ من — مجنون دلِ من شیدا دل من
کورانہ افتاد در جان عشقش — دانا دلِ من بینا دل من

---

[1] نور العین واقف مراد است ۔ "ع"

ساز و دل من با جور تو چند ــــ ہ
یکرنگ باشد با ہر کہ باشد ــــ ہ
با غیر خوردی، نو بادہ آنجا
از غم گساراں با من شب غم
گفتی کہ ...[1] شبہا بگویم
زد بر سر خم در شوق لعلت
بر لب ندارد فریاد بسمل

اے منصف من اے عادل من
پنہاں دل من، پیدا دل من
در آتش افتاد انیجا دل من
یک کس نماند است الا دل من
اے راحت جاں من یا دل من
ساغر دل من، مینا دل من
امروز جاں داد گویا دل من

رُباعی

آں شوخ در آئینہ رخ خود را دید
شد والۂ عکس خویش و آئینہ زناز

بر عکس نگاہ چوں قفاوش خندید
آورد بہ پیش روئے و رویش بوسید

غزل

رود ز شہر چو آں رشک باغ در صحرا
دل جنوں زدۂ ما ز شہر نا برخاست
صبا ز نکہت زلف معنبرش گاہے
از اں زماں کہ دل از کوئے یار گم گشتست
بیاد مرغ چمن نالہ میکنم کہ بود
چو لالہ از جگر داغ داغ ما بسمل

شود ز رنگ رخش لالہ داغ در صحرا
نشستہ ایم بکنج فراغ در صحرا
ہرانہ کرد معطر دماغ در صحرا
روم ہمیشہ برائے سراغ در صحرا
بلند شور ہزاراں کلاغ در صحرا
بہ ہر طرف شدہ روشن چراغ در صحرا

غزل

غم مخور اے دل شب ہجراں سحر خواہد شدن
گر نیارد نامہ بر پیغام دیدارت چہ غم

نخل امید تو روزی بار ور خواہد شدن
از طپیدن ہائے دل ما را خبر خواہد شدن

---

[1] در اصل نسخہ انیس الاحبا، الفاظ غیر واضح اند

حیرتے دارم چساں پیغام من گوید بہار | بے حواس از دیدن او نامہ بر خواہد شدن
ہیچ غم از مرگ خود نبود جز ایںہم اے پسر[1] | کز پسِ مرگم غمِ تو بے پدر خواہد شدن
دست بر سر می زنم زیں غم کہ آخر کے دگر | دست من در گردن آں خوش کمر خواہد شدن
گر چنیں در گریہ خواہد بود چشم من بہ شہر | غرقِ سیلابِ بلا ہر بام و در خواہد شدن
گر تو از کوئے خودم بیرانی اے آرام جاں | یکدم آرامم کجا جائے دگر خواہد شدن
در غمت از گریۂ بسمل یقیں دارم کہ یار | جیب و دامانم پر از لختِ جگر خواہد شدن

غزل

خیال روئے تو شد جلوہ گر چناں در چشم | کہ ہمچو خار گل آمد بہ گلستاں در چشم
دمے فراغ ندارم ز گریہ و زاری | شبِ فراق تو خواب آیدم چساں در چشم
برنگ اشک دل پارہ پارہ را صد بار | خیال زلف تو آورد مو کشاں در چشم
بہ من بہ بینی و در چشم مردماں کردی | سرشکِ خوں برسد چوں زماں زماں در چشم
بیا بدیدہ ام اے نور چشم من جا کن | مرا چو نور نگاہے تو بے گماں در چشم
ترا بہ چشم خود از مردماں نہاں دارم | در آ چو نور نظر بہرِ امتحاں در چشم
سیاہ کرد بہ چشم تمام عالم را | کشید سرمہ دگر آں بلائے جاں در چشم
بہ حیرتم کہ نہاں جلوہ ات تواں دریافت | برنگ نورِ نظر گشتۂ نہاں در چشم
خیال گرمئ روئے تو شمع ساں دل را | ز بس گداخت رسید از دروں رواں در چشم
اگر مرا گذرے بر درش فتد بسمل | کشم غبارِ در یار سرمہ ساں در چشم

رباعی

رفتم سحرے بہ باغ بر بوئے گلے | افتادہ نگاہ حسرتم سوئے گلے
بر یاد گل روئے تو از خود رفتم | بنہادم روئے خویش بر روئے گلے

[1] گماں ایں است کہ بھگوان داس ہندی پسرے ہم داشت، نامش معلوم نیست "ع"

رباعی

درخواب بہ ناز آمدہ شب یار مرا　　بگرفت در آغوش بہ یک بار مرا
تا دیدہ کشایم بہ رخش شد ز نظر　　بر بستر غم گذاشت بیمار مرا

با طرفہ ادا میرود از پیش نگاہم　　ایں آفت جاں آں بت مغرور نباشد
خورشید بہ پیش رخ تو نور نہ دارد　　حسنے کہ تو داری بہ خدا حور نہ دارد
دل من در غم زلف تو ز بس تاب خوراست　　ہمہ رسم گریہ کناں پیش تو گرآب خوراست
در مئے ناب بہ ہنگام قدح نوشیدن　　جلوہ گر پرتو روئے تو چو در آب خوراست
ہمہ زند جوش مگر بحر محبت بسمل　　کا ہچنیں کشتیٔ دل غوطہ بہ گرداب خوراست
صحرائے عشق جملہ ز خار الم پر است　　ایں راہ طے نہ میشود الا بپائے دل
خوباں بہ ناز جملہ جفا کار بودہ اند　　تا بودہ اند درپئے آزار بودہ اند
گریہ گر روز دمے بر من محزوں آرد　　آب سازد دل و از دیدہ بروں خوں آرد
گر بود دیدہ چنیں گریہ فشاں می ترسم　　شہر برکندہ ز بنیاد بہ جیحوں آرد

پٹنہ ۲۷ مارچ ۱۹۵۸ء
مطابق ۶ رمضان المبارک ۱۳۷۷ھ
روز پنجشنبہ

عطا الرحمٰن عطا
کاکوی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حمد و سپاس آفریدگاری را رواست کہ سخن سنجانِ اسرارِ قدرتِ عالم را از پردۂ غیب بہ شہرستانِ وجود جلوہ گر ساختہ، و درودِ نامحدود مہرِ سپہرِ رسالت را سزاست کہ انوارِ تجلیاتِ جاودانی، مجمعِ اسرارِ مشاہداتِ معانی گردانیدہ۔ امّا بعد نازپروردِ نیازمندی بھگوان داس، ہندی بہ نگارش می آمد کہ سابق در سنہ یک ہزار و دو و بیست تذکرۂ حدیقۂ ہندی مشتمل بر حالاتِ شعرای ماضی و حال کہ در ہند تولد یا نشو و نما یافتہ اند بہ قیدِ قلمِ شکستہ رقم در آوردہ و بعضی علومِ مفیدہ در و مندرج نمودہ، آن حدیقہ ایست جان فزا، و آن تالیفی ست دل کشا، حالاکہ یک ہزار و دو صد و نوزدہ ہجری، مطابقِ جلوسِ سال چہل و ہفتم بادشاہ بحر و بر شہنشاہ گردون فر، فریدون جاہ سلیمان بارگاہ، وارثِ تاج و سریر صاحب قرانی، شاہ عالم ثانی، بادشاہ خلد اللہ ملکہٗ و ابقاہ است، احوالِ شعرای معاصرین را از آغازِ جلوسِ فردوسِ آرامگاہ از صد جا یکجا کردہ تالیفی دیگر ساختم۔ از بر آرندۂ حاجات امید چنان ست کہ جاودان مقبولِ خاطرِ صاحب دلانِ معانی و پسندِ طبعِ سخن سنجانِ نکتہ دانی گردد۔ باید دانست کہ مقصود از ایرادِ جنابِ ارشاد مآب نامِ نامیِ فخرِ زمان و زمین میرزا محمد فاخر مکین، سلمہ اللہ المعین است، و از ذکرِ فردوس آرامگاہ اشارہ بہ محمد شاہ بادشاہ است۔ واللہ موفق المعین ۔

حرف الالف

آفتاب تخلص

مہر رکاب، انجم سپاہ ابو المظفر عالی گوہر خلد اللہ ملکہ وابقاہ

فرزندِ ارجمندِ عزیز الدین عالمگیر ثانی بادشاہ ابن معز الدین جہاندار شاہ بادشاہ بن شاہ عالم بہادر شاہ بادشاہ، چون حضرت عزیز الدین بادشاہ بر تختِ سلطنتِ ہندوستان جلوس فرمودند، بہ عالمگیر ثانی ملقب شدند ؎

بادشاہ ہند عالمگیر عالیجاہ شد

تاریخ جلوس است، آن بادشاہِ معدلت پناہ عماد الملک غازی الدین خان را مستحسن الخدمت دانستہ عنانِ اختیار بدستِ او سپردند، آن سر زمرۂ اہلِ فتنہ و فساد، پای از جادۂ وفا بیرون نہادہ، در صددِ بر انداختنِ بیخ سلطنت گردید، حضرت جم جاہ خلد اللہ ملکہ و ابقاہ بر ضمیر پر تزویر اوپی بردہ۔ با آنکہ اعوان و انصارکم و ملازمانِ وفاشعار اندک، ہمراہ بودند، بزورِ سرپنجۂ دلیری و مردانگی دیوار دولت خواہ

خود شگافته، خود را به قلبِ اعدا زدند و صفوفِ معاندین را برہم زدہ، از دہلی برآمدہ، با دولت و اقبال متوجہ دیارِ شرقی شدند، باوصفِ قلتِ اسباب و عدمِ سازد سرانجام بکمالِ شجاعت و نہایتِ ہمت در عظیم آباد پٹنہ رسیدہ، با ناظم آنجا حرب ہائی صعب فرمودند، عنقریب بود کہ آن ولایت بضبط درآید کہ ناگاہ خبرِ شہادت حضرت عالمگیر بادشاہ جانکاہِ خلایق گردید، آن حضرت ہمان جا بر تخت سلطنت جلوس فرمودند و بعد معاودتِ احمد شاہ افغان از دہلی چون آفتاب از مشرق، متوجہ دیارِ مغرب شدند، چند سال در الٰہ آباد رونق افزا بودہ، در سالِ دوازدہم جلوسی بشاہجہان آباد تشریف فرمودند، عرصۂ ہندوستان بہ یمن قدومِ میمنت لزوم، رشکِ بوستان گشت و خطۂ دلکشای دہلی و اکبرآباد ببرکتِ عدل و دادِ ابد بنیاد، مامن امن و امان گردید، امروز کہ سال چہل و ہفتم از اجلاس است، خطبہ بنامِ نامی و سکہ بالقاب گرامی بازیب و زین است، تمام این ماجرا مشروحاً در حدیقۂ ہندی مسطور است، درین مختصر گنجائش ندارد، دیوانِ فصاحت نشانِ آنحضرت کہ بمشورۂ جناب ارشاد مآب حسنِ تربیت یافتہ، این ابیات از آن است ؎

جان بلب آمد بیا جانان بیا | میدہم جان در غمت ای جان بیا
شوقِ دیدارِ تو دارد آفتاب | بر لبِ بام ای مہِ تابان بیا

میرزا عظیما اکسیر

در عہدِ فردوس آرام گاہ از ایران، بشاہجہان آباد وارد شدہ، بخدمتِ نواب

صفدر جنگ بهادر مرحوم می بود، نواب بسیار حرمت و عزتِ او می کردد در علم تصویر نظیرِ خود نداشت و در سخنوری یگانہ روزگار بوده، مثنوی شاہدِ مشہود بنظم آورده، مصوّر ساختہ، دیوانش مع قصاید و غزل و ترکیب بند و جمیع اقسامِ شعر قریب سی ہزار بیت خواہد بود، راقم از سراپای آن فیضہا بر داشتہ، در فصاحت و بلاغت دادِ سخنوری داده گویند روزی صورتِ خود بر اسپِ لاغر سوار، بر پرچہٗ حریر نقش بستہ بنواب عالی جاه گذرانید، نواب فرمود "این شبیہہ از کیست" بعرض رسانید "اسپ ہم از من" چون میرزا جسیم بود و اسپ بسیار لاغر، نواب بخندید و بر فراستِ او تحسین فرمود و ہمان وقت اسپ خاصہ خود با ساز طلا باو بخشید و پنج ہزار روپیہ انعام داد، جناب ارشاد مآب در خدمت آن بزرگوار مشورۂ سخن داشتند از افکارِ بلاغت شعارِ اُوست ؎

قیامت قامت و قامت قیامت — قیامت می کند این قد و قامت

از نگہ منع مکن عاشقِ حیران شده را — کہ نہ بستست کسے دیدۂ قربان شده را

گر آن شوخ آورد از خانہ آئینہ سر بیرون — چو عکس آید تماشائے زہر دیوار و در بیرون

گل محالست کہ یکبار دگر غنچہ شود — جمع ننمود کسے جمع پریشان شده را

از بس دل شکستہ ام آئینہ دار اوست — ہر جا کہ یار جلوه کند در کنار اوست

پستہ را دل بہ تبسم بہ در آید ز دہن — راز در پرده نماند لب خندان شده را

جلوه آن سرو قامت دیده ام — من بہ چشم خود قیامت دیده ام

مو بہ مو بستۂ آن زلف سیہ کار شدم — وه چہ کردم کہ بہ زنجیر گرفتار شدم

امشب از جلوه او جلوتِ طور است اینجا — ہر طرف می نگرم عالم نور است اینجا

یاد قدت چو در دلم از چشم تر گذشت | یک نیزه آب سیل سر شکم ز سر گذشت
داغ دل گر شگفد رشک بهارم می کند | اشک گلگوں پائے تا سر لالہ زارم می کند
قدم بروں نگذارم ز آستانۂ خویش | چو مرغ قبلہ نماہی پرم بہ خانۂ خویش
باآن ستیزہ جوئے کہ دست از ستم نداد | رفتم کنم مصافحہ دستے بہم نہ داد
رسید بہ سرم آن شوخ در نماز اکسیر | بگو بہ سجدہ روم یا باو سلام کنم

سراج الدین علی خان آرزو تخلص

اصلِ او از گوالیار و سلسلۂ نسبش از جانبِ پدر بہ شیخ کمال الدین خواہر زادۂ نصیر الدین چراغ دہلوی رحمتہ اللہ علیہ می رسد و از طرف مادر بہ شیخ محمد غوث گوالیاری علیہ الرحمتہ می پیوند و اوایلِ حال بہ تحصیلِ علوم پرداختہ من بعد رغبت بہ کلامِ موزون پیدا کردہ بخدمت میر عبد الصمد سخن تخلص اشعار خود می گذرانید، بعد ازان از سید غلام علی احسنی تخلص اصلاح گرفتہ، در اندک مدت در اکثر علوم باخبر شد، اصطلاحات و لغت و تذکرہ مجمع النفائس تالیف نمودہ، گاہی بگوالیار و گاہی بہ اکبر آباد بسر می برد، بعد کشتہ شدنِ سید عبداللہ خان وزیر بدہلی آمدہ، رفیق محمد اسحٰق خان شد بعد فوت او بلکھنؤ وارد شدہ فوت شد، سہ دیوان بیادگار گذاشت بمصرعہ "آرزو رفت از جہان افسوس" تاریخ وفات اوست من اشعارہ ؎

یا قوت را کہ پیش لب یار رنگ نیست | نگ راخت از چہ روی دلش گر ز سنگ نیست
عشق روزی کہ بدل خلعت سودا بخشید | جامہ داری بمن از دامنِ صحرا بخشید

خجل از روی حیایم که بدین ظرف تنک | هر چه در کیسه خود داشت بدریا بخشید

شیخ محمد علی حزین علیه الرحمه بجای روی چشم و بجای کیسه کاسه اصلاح فرموده

گر بروی تو زلیخا مژه وامی کرد | آنچه در خواب ندید است تماشا می کرد

چو نگذاری که من روی ترا در دست و پا افتم | ببوسم سایه ات را دست و پای حنا افتم

قزلباش خان اُمید

نامش محمد رضا بود و مولدش همدان، در اصفهان نشو و نما کرده و تخلص از میرزا طاهر وحید یافته، اوایل عهد بهادر شاه وارد هندوستان گردیده، بذریعه نواب ذوالفقار خان بهزاری منصب و خطاب قزلباش خان ممتاز و مخاطب شد، آخر برفاقت نواب آصف جاه در دکهن رفت و ترقیات نمایان بحالش راه یافت، درسنه یک هزار و یک صد و چهل و یک همراه نواب مرحوم مسطور بشاهجهان آباد رسیده، بعد مراجعت نادر شاه از هندوستان از رفاقت باز مانده، قریب دوازده سال همانجا سکونت اختیار کرد، در موسیقی مهارتِ عظیم داشت، و باوصف ولایت زائی بفهم دقایق موسیقی هندی خوب می رسید، درسنه یک هزار و یک صد و پنجاه و نه بمرض سکته رخت هستی بسوی عالم بقا کشید، دیوانش قریب هفت هزار بیت خواهد بود، از آنجمله است ؎

اشک واهم، صبر و طاقت از دل بیتاب برد | پارهٔ را سوخت آتش، پارهٔ را آب برد

چنان که سوی ترا نیست نسبتی با گل | تفاوت از من و بلبل هزار چندان است

(ع)

روشن شود به پیش تو چون شمع سوزِ من | یک شب اگر تو هم به نشینی بروزِ من
روئیت هر که دید بمصحف شبیه گفت | هر کس شنید ذالک لاریب فیه گفت
سراسر همچو مهر و ماه گردیدیم دنیا را | ندارد منزل آسایشی دیدیم دنیا را
بسکه دارد الفتی با ناله جسم لاغرم | گر کشد نقاش تصویرِ من افغان میکشد

عمدة الملک امیر خان انجام تخلص

از امرایانِ عظام عهد فردوس آرامگاه است، علو شان و رفعتِ منزلتش اظهر من الشمس است، خلف سید امیر خان عالمگیری ست، نسبتش بمیر میران نعمت اللهی میرسید، در بذله سنجی و حاضر جوابی و ادا فهمی و لطیفه گوئی و موسیقی دانی نظیر نداشت، بادشاه یکدم صحبت او را غنیمت می شمرد، و در سنه هزار و صد و پنجاه و نه بر در قلعه شاهجهان آباد بزخم جمدهر از دستِ ملازمی شربتِ شهادت چشید، غم عمدة تاریخ است، من اشعاره

سرشکم نه می گردد بسعی چشم تر بستن | که نتوان شد ره سیلاب را مانع ز در بستن
من از جمعیتِ آسودگانِ خاک دانستم | که بهر خوابِ راحت نیست غیر از خشت بالینی
بزور ناتوانی یافتم بر وصل او دستی | بهر گامیست از ما لغزشِ پای از و دستی

نظام الملک آصف جاه

از اعاظمِ امرای عالیشانِ هندوستان است، نام او قمر الدین بود نسبتش بشهاب الدین سهروردی علیه الرحمة می رسد، از حضور بادشاه بمنصب نه هزاری

وصوبہ داری دکہن علم امتیازی افراشت، اول شاکر تخلص می کرد آخر بہ مناسبِ خطابِ آصف جاہی آصف تخلص اختیار نمود، بغایت عقلِ رسا و فہم درست و تدبیرِ صایب داشت، طبعش بگفتنِ شعر مایل بوده، با میرزا عبد القادر بیدل بسیار اخلاص[ل] داشت دیوانی ضخیم[لہ] ترتیب داده، این چند بیت از نتایجِ افکارِ اوست ؎

آہِ درد آلودمی باید مرا | نغمۂ داودمی باید مرا
عارضِ بیخال وخطِ پر دلرباست | آتشِ بی دودمی باید مرا
تاربخ آن ماہ تابان بنگرم | طالعِ مسعود می باید مرا
نخواہد کرد ترکِ بت پرستیہا دلِ زارم | کہ چون سنگ سلیمانیست مادرزاد زنارم
تا مقابل کرد با خود حُسن یار آئینہ را | آمد آبی تازہ بر روی کار آئینہ را

احمد علی خان ایمن تخلص

مولدش قم کہ شہریست از شہرہای مملکتِ ایران و از اقربار برہان الملک سعادت خان مرحوم بوده، در عہدِ سلطنتِ اورنگ زیب عالمگیر بہ ہندوستان ورود نموده، بمنصب سرفرازی یافت و در زمانِ فردوس آرام گاہ در جنگ نادر شاہ کہ بکرنال واقع شدہ بود بشہادت رسید، اوراست ؎

سرفرازیم ز پابوس توای مایۂ ناز | سایہ سرو قدت کم نشود از سرِ ما

میر احسنی

نامش میر غلام علی و وطن گوالیار است، خان آرزو مغفور از اہلِ مشقِ سخن اشعار

ل اخلاص (ع) لہ ضخیم (ع) -

خود را از نظرش می گذرانید، یک بیت از و بنظر رسیده از وست ؎

شانه را آهسته زن مشاطه بر گیسوی او ‌‌‌ رشتهٔ جانِ من است ای بیخبر هر موی او

میرزا محمد امین ازل تخلص

در سخن سنجی قدرتِ تمام وصحبتِ ارباب فضل وکمال را بغایت دوست می داشت واکثر اوقات در انزواو عزلت می گذراند، در ایامِ محاصرهٔ اصفهان که در سنه یک هزار ویک صد وسی وسه افواجِ افاغنه از قندهار یورش نموده، مدت یکسال وکثری شهر مسطور را محصور نموده بودند، بعد ازان بتصرفِ آنها درآمده هفت ونیم سال زمام سلطنت آن مملکت به قبضهٔ اقتدار آن جماعهٔ خونخوار مانده، وفات یافته ادرا است ؎

دل جفائی که ازان زلف گره گیر کشید ‌‌‌ نتوان گفت که دیوانه ز زنجیر کشید

گر خرابم کنی ای عشق چنان کن باری ‌‌‌ که نباید دگرم منتِ تعمیر کشید

پیش سر زلف رسائی کرم دوست ازل ‌‌‌ خجلت از کوتهیٔ قامت تقصیر کشید

شنیدم از زبانِ شمع وروشن گشت بر من هم ‌‌‌ که یکشب اختلاطِ خلق جان بگداز دو تن هم

مغز خان افسر تخلص

نامش محمد علی بیگ بوده موطنش ایران، ابتدای سلطنت فرخ سیر در رفاقتِ تقرب خان خانسامان بسر می برد، آخر بوسیله اش بصوبداری بنگاله سرافرازی یافته ادراست ؎

به آن اگراه در آئینه عکسِ خطِ خود بیند		که پنداری به مصحف می کند نظاره ترسای

اسد یارخان انسان تخلص

از رفقای نواب امیرخان مغفور مذکور بوده، و بوسیله اش ترقیات کرده، چنانچه بصوبه داری کشمیر و بخشیِ رسالهٔ شمشیر داغ و خطاب اسد الدوله سرفرازی یافته بود، هنگامی که نواب بنظامت صوبه اکبر آباد مامور و مستقل بود، خان مسطور بامر و کالتش بحضور می ماند، فردوس آرامگاه نظر بلیاقتِ او در کمتر زمان نوعی منعقد حالش گردیده، چون نواب بحضور رسیده، رشک بر تبه اش می برد، از وست ؎

از کوی یار باز سفر می کنیم ما		فردا قیامت است خبر می کنیم ما

اسحٰق خان

از امرای عهد فردوس آرامگاه است گویند شاهدِ ذاتِ او بحلیهٔ کمال آراسته و بلباسِ حسن و خلق پیراسته بود، در سنه یک هزار و یکصد و پنجاه و دو، بعد رفتن نادرشاه به دیوانگری خالصه سرافراز شده بود، و در همان سال رختِ حیاتِ مستعار را از بر کشید، او راست ؎

خدا کند که گرفتارِ یارِ خویش شود		کسی که آفتِ صبرِ من از تغافل برد

سفته آید گوهر اشکم به چشم		بسکه در دل می خلد پیکانِ او

بادو ر هرگز نمی گردد چنار		دستِ صاحب جوهران خالی بود

برای جستنِ دل سینه را که کافته ام — سوای دردِ تو چیزی دگر نیافته ام

شاه فقیر اللہ آفرین تخلص

از متوطنِ لاہور است، مردی درویش از اہلِ تصوف وصاحبِ درد بوده، اوقاتِ خود را مصروفِ عزلت وانزوا میداشت، عبدالصمد خان وذکریا خان صوبه دارانِ آن شہر پاسِ تحریم وتکریمش می نمودند، از وست ؎

ای پیشِ خوانِ احسانش صدلای بیش نیست — بحر را کشتی بکف دیدم گدای بیش نیست

دل قبله ونیازِ نمازِ دوام ما — گردانیدنِ رخ است ز دنیا سلام ما

پخته کی خواہد شدن سودای خام عاشقان — مصلحت بینی که دل نام است خود دیوانه است

از تپِ غم تا کشیدم آتش افشان ناله — بر لبِ من کرمِ شب تابست ہر تبخاله

محمد صلاح آگاه

برفاقتِ معنی یاب خان شاعر که در حرفِ شین مذکور خواہد شد، می بود وچندی ہمراه غلام محی الدین خان دیوانِ بیوتاتِ سرکارِ والا نیز بسر برده، او راست ؎

کار از دانه تسبیح روا می گردد — عقده از نامِ خدا عقده کشا می گردد

ہوای دیدنِ اشناه روا زبس بسر دارم — نمی خواہم که ہمچون مہر چشم از نامه بردارم

اشکی که در فراقِ تو از چشمِ من چکید — بر خاک ہمچو قطرهٔ سیماب می طپید

زبس تصورِ تو دل ز دیگران برگشت — برنگِ آئینه کز صورتی مصور گشت

گر قیمتِ حسن است غرض چشم بما کن آئینہ درین کار نظر ہیچ ندارد

میرزا ارجمند تخلص

پسر میرزا عبدالغنی بیگ قبول تخلص است، او راست ؎

بکعبہ بیدلِ روشن نمی‌تواں رفتن کسی بخانۂ تاریک بیچراغ نرفت

گلگشتِ باغ بیتو مرا بسکہ جان گزاست آوازِ عندلیب بگوشم ہزار پاست

راجہ دیامل امتیاز تخلص

خلفِ اصغرِ رای بہوگنی مل کایستہ کہ دیوانِ نواب اسدخان وزیر او رنگ زیب عالمگیر بودہ، بود، و خودش مدتی بدیوانیِ سرکارِ خان فیروز جنگ، پسر نظام الملک مذکور و من بعد بہ دیوانیِ غازی الدین خان، وزیر سرافرازی داشت، ازوست ؎

در یادِ خالِ عارضِ او بسکہ سوختیم چوں لالہ داغ ز آتشِ من دود برنخاست

از راحت و فراغت کنجِ عدم مپرس در زیرِ خاک ہر کہ بیاسود برنخاست

چنی لعل احسان تخلص

در فکرِ شعر و انشا نیز استعدادِ وافی داشت، در شاہجہان آباد بمنشی گری سرکارِ امرای روزگار بسر می برد، ازوست ؎

حسنِ روز افزونِ او تاریکہ زد در جانِ ما دیدہ ہمچون ماہِ نو میروید از مژگانِ ما

نیست بیمی، در صفِ عشاق از دشمن مرا
تا بہم پیوست، داغِ سینہ شد جوشن مرا

خون می شوم از پاسِ وفا، مشکلم این است
دل را بہ نگاری ندہم در دلم این است

فرشِ راحت یار در دلہای بیتاب افگند
طفل را آمد شدِ گہوارہ در خواب افگند

زمشتِ بال دپرای باغبان چہ می خواہی
تو کارِ خویش کن از بلبلان چہ می خواہی

میرزا محمد احسن ایجاد تخلص

از سامانہ من مضافاتِ سرہند بود سلسلہ نسبش بہ سیّد نور الدین مبارک غزنوی می رسد۔ یکی از اجدادش از غزنی بسامانہ رسیدہ، ساکن شدہ ولادتش در انجا رو نمودہ، بعد تحصیلِ علومِ متداولہ بدہلی آمدہ، چندگاہ بمیرزا بیدل[۱] بودہ، در زمان شاہ عالم بہادر شاہ از طرفِ آصف جاہ بخدمتِ شاہ زادہ عظیم الشان می ماند، در زمانِ فرخ سیر موردِ الطافِ سلطانی گشتہ، مخاطب بمعنی یاب خان و مامور بنظم حالاتِ آن بادشاہ گردید، بعد ہفتہ آنچہ نظم می کرد، از نظر بادشاہ می گذرانید، و ہزار روپیہ انعام می یافت، در سنہ یک ہزار و یک صد و سی و سہ در اکبر آباد وفات یافتہ، از وست ؎

یار شوخی بہ کمینِ دل و دین است مرا
داغ آنم کہ نہ آنست و نہ این است مرا

گرفتاری و زیبای بیک اندازمی نازد
تو گر از زلف میگوی من از زنجیر می گویم

شیخ محمد ناصر اصامی تخلص

اللہ آبادی ولد کوچک شیخ محمد یحیی المعروف بشیخ حبیب اللہ جوان قابل و

---
[۱] بتیدل

مستعد، در نظم و نثر بود، در تصوف هم ربط داشت، در سنه یک هزار و یک صد و چهل و هفت در وطنِ خود رقم هستی بر صفحهٔ امکان می نگاشت ؎

زاهد از خلوت نشینی فکرِ سیدِ عام کرد	چون نگین در حلقه خود را از برای نام کرد
لب گزیده اغیار را چه بوسه دهم	عقیق کندهٔ نام دگر چه کار آید

شیخ حفیظ الله اثم تخلص

خاله زادِ خان آرزو ست، در فرقهٔ والاشاهیان نوکر بود، در سنه یکهزار و یکصد و پنجاه و سه در اکبرآباد فوت کرد، من اشعاره ؎

صبح در پرده شب طرفه تماشا دارد	دیده ام در شبِ زلفِ تو بنا گوشِ ترا
کس ز دشنام لب لعل تو آزرده نشد	در جهان هیچ کس از آتشِ یاقوت نسوخت

محمد یحیی انصاف تخلص

از جون پور است برد الله مضجعه تاریخِ فوتِ اوست، او راست ؎

از مذهبم مپرس نه مومن نه کافرم	من رسم این دیار ندانم مسافرم
گشتیم خاک و تا کفِ پای رسیده ایم	ای خاکساری از تو بجای رسیده ایم

محمد صادق اتقا تخلص

از اهالیٔ دهلی شاگردِ میرزا بیدل، در فنِ تاریخ و معما مهارت داشت

اوقاتش بمکتب داری می گذشت، اشعارش همگی هفتاد بیت خواهد بود، از وست ؏

آمد بهار و ناله ام آتش زبانہ شد　　ہر شاخِ گل، چون مرا تازیانہ شد

میر غلام علی آزاد تخلص

بلگرامی نواده میر عبدالجلیل بلگرامی است، سلسلہ نسبش بہ علی بن زید شہید می رسد، ولادتش در بلگرام رو نموده، بعد ارتفاع سن رشد بہ تحصیل علوم پرداختہ بمرتبہ فضیلت رسید، بعد خال خود بعلاقہ بخشی گری سوستان معزز بود، چندگاه از انجا عازم سفر حجاز گشت و بشرف زیارتِ بیت الحرام مشرف گشتہ، بدکھن آمده، در اورنگ آباد فروکش کرد، در تاریخ گوئی قدرتِ کامل داشت، تذکره ید بیضا و سرو آزاد از تالیفات اوست، با راقم و او مراسلات بوده، چند سال است کہ رختِ ہستی بربستہ از نتائج افکار اوست ؎

فراہم گشت سامان بلا طرح قیامت شد　　قیامت بر زمین یک سرو قد بالید و قامت شد

در بیابانِ جنون گرمِ فغانم کردند　　جرس قافلۂ ریگ روانم کردند

چو خورشید قیامت از گریبان سر برون آرد　　کف محتاج گردد سایہ بر سر کریمان را

رباعی

آن شاه کہ یار رسول یکتا گردید　　بر دوش شریف جلوه پیرا گردید

در گلشن دین ز بسکہ جوشید بہار　　نخل قد احمدی دو بالا گردید

عبدالعزیز ایجاد تخلص

از اہالی ہند شاگرد میرزا بیدل است ؎

بہ صحرای جنون دیوانہ سامان جنوں دارد چو نرگس چشم حیرانی چو گل چاکِ گریبانی

غلام مصطفی انسان تخلص

قومش کنبوست، از مرادآباد است ؎

نہ بر راہ تو تنہا دارد اِتہ نرگس، چمن چشمی بود بادام چشمی لالہ چشمی یاسمن چشمی

محمد فاضل آزاد تخلص

گجراتی از ساداتِ احمدآباد گجرات و سیدِ نیک ذات بود، با شاہ ناصر علی سرہندی و میرزا بیدل ملاقات کردہ، در سنہ یک ہزار و یک صد و چہل و ہشت در بہروچ من مضافات احمدآباد گجرات، فوت کرد، او راست ؎

شکوہ زان غنچہ دہن مکنید نیست جای سخن سخن مکنید
وصفِ موی میان او آزاد چہ نویسد قلم کہ مو دارد

موہن لعل انیس تخلص

ولد کنور سین از فرزندان تولارام قانون گوی پرگنہ گوپامؤمن

مضافات خیرآباد است، جدِ کلانش او دیراج از وطن به لکھنؤ آمده، اقامت اختیار نموده، بعلاقهٔ روزگار در سرکار اعزه ایندیار بسر می برد، خودش درلکھنؤ تولد و نشو نما یافته، تحصیل کتب فارسی از رونق تخلص نموده، زبان بگفتن شعر کشود - اول خسته تخلص می کرد، هرگاه که بر شتاب رای هندو پسری عاشق گشت، بتیاب تخلص اختیار کرد، بعد ازان انیس تخلص نمود، اصلاح شعر از جناب ارشاد مآب گرفته و علم ضروری شعر و شاعری و عروض و قافیه ازان جناب درس نموده تذکره انیس الاحبا مشتمل بر حالات آنجناب و تلامذه آن حضرت بخوبی نوشته دیوان هم می دارد، اکثر در شعر مضامین تازه می جوید، و کلام مربوط می گوید، من اشعاره ؎

بشوکتی که تو ئی هیچ بادشاهی نیست — که شاه را بگدای در تو راهی نیست
دلا منال که صحرای عشق صحرا نیست — که غیر سبزه حسرت درو گیاهی نیست
خدای را ز در خود مران که در دو جهان — انیس را بجز آن آستان پناهی نیست
گاهی تو نگاهی به من از ناز نه کردی — کردی اگر ای مه به غلط باز نه کردی
بسمل شوق توام زود بیا بسم الله — تیغ بردار و بکش دیر چرا بسم الله

شاه فصیح افصح تخلص

اصلش ازبجا را است، خودش در هند تولد یافته اوائل چند سال در زمره سپاهیان، ملازم بعضی امرای دهلی بود، بعد ازان ترک لباس

کرده زنده پوشی اختیار نمود، و مرید شاه احسن اللہ گردید، ہم دران لباس بدکھن شتافته و چندگاه بسیر آن ملک پرداخته، باز بدہلی مراجعت کرده از آن جا لکھنو آمده تکیه ساخت، بسیار مرد بزرگ بود، و بتجرد می گذرانید، راقم با او ملاقات کرده، در محبت ائمه اظہار راسخ دم بوده استاد ثابت قدم، شعر می گفت، اما کم کم می گفت، از وست ؎

لاله سان ساغر داغ از غم یاری نزدیم   می خونا به دل آبله داری نزدیم

شاه اجمل

الہ آبادی، از فرزندان افضل الہ آبادیست، بنده او را در الہ آباد ہنگامی که خدمت میر بحری آن صوبه داشتم، یک دو بار دیده ام، درویش شگفته روی پاکیزه وضع است، بیتی از زبان خودش شنیدم، که می خواند بسیار خوش شدم، و یادگرفتم کلامش شستگی دارد، بقدر دیوان گفته، اجزای خود مرا نموده بود، تخمیناً دو ہزار بیت خواہد بود، آن بیت این است ؎

برگشتن چشم یار دیدم   نیرنگیٔ روزگار دیدم

میر محمد علی اوہام تخلص

از موزونان عہد محمد شاه بادشاه است، منه ؎

ہر کس که بر آن جلوه نظر داشته باشد   یارب بچه جرأت مژه تر داشته باشد

ما را بادب گاہ حضورت چہ پیام است قاصد مگر از خویش خبر داشتہ باشد

میر انشاء اللہ خان **انشا** تخلص

خلف الصدق حکیم میر ماشاء اللہ خان، پدر این پسر در حضور فیض گنجور نواب شجاع الدولہ بہادر بشرف مصاحبت ممتاز بودہ جاگیر دہ ہزار روپیہ یافتہ بعزت و وقار بسر می بردند، بعد وفات نواب مرحوم حکیم موصوف پیش میرزا نجف خان بہادر رفت و بعد وفات میرزا مرحوم، بحضور بادشاہ جم جاہ رفتہ ہمان جا وفات یافت، خودش میر انشاء اللہ خان در لکھنو ماندہ با ۱۲۰۶ھ این جا پیوستہ، اوقات گرامی بسر می برد، از دو سہ سال بجا شیہ نشینیٔ وزیر الممالک نواب سعادت علی خان بہادر شرف امتیاز یافتہ، دو صد روپیہ در ماہہ از حضور پرنور می یابد، از ابتدای صغر سن، بعد فراغ علم رسمی طبعش بریختہ گوئی مائل بود، حالا شعر فارسی ہم خوب می گوید، و در نظم و نثر دستگاہی وسیع دارد، با مولف آشنا است، جوان آرمیدہ مزاج، پسندیدہ اطوار، عالی طبع، بذلہ سنج، شیرین گفتار است، درین زمانہ غنیمت کسی ست، این اشعار آبدار از نتائج افکار اوست[1] ے

حمید بیگ **اظہر** تخلص

از اہالی ہند شاگرد میرزا مظہر جان جانان است ے

---

[1] در نسخۂ قلمی اشعار یافتہ نمی شود۔

اگر آن شمع رو امشب دلیں کاشانہ می آید   زماہم خواہد آمد آنچہ از پروانہ می آید

خواجہ محمد اشرف تخلص

از وست ؎

جلوہ نازکی آن قد و قامت دیدم   آہ من پیشتر از مرگ قیامت دیدم

عطا اللہ خان اعلیٰ تخلص

ولد میر ولایت اللہ خان مرحوم، نامِ اصلش میر بادشاہ است، خط شکستہ و نسخ خوب می نوشت، مدتہا بجمعیت بسر بردہ و آخر فقر اختیار کردہ، بطرف بنگالہ بطریقِ سیرِ آن ملک رفتہ در آن جا بسر می برد، اشعار ہندی و فارسی دارد ؎

لالہ بر تربت ما می روید   بسکہ بردیم بدل داغ کسی

میر نورالدین الفتی تخلص

ولد علیم اللہ است کہ نبیرہ میر روشن ضمیر علیہ الرحمۃ بود تولدش در عہد محمد شاہ در دہلی بسنہ یک ہزار و یک صد و پنج[۱] رو نمود، تاریخ ولادتش "غلام آل احمد" است خیلی با استعداد و خوش فکر بودہ، او راست ؎

---

[۱] یک ہزار و یک صد و پنجاہ و پنج (قرین قیاس این است)

غم از ہر جا کہ باشد بر دل زارم نظر دارد | یلی از دور ہر کس می شناسد منزل خود را
بجان ریش داغ بیوفا یہای او دارم | ہمیں من یادگار از آشنا یہای او دارم
ہر دم غم است ہم نفس حال زار من | اینست یادگار فراموشش کار من

کشن چند اخلاص تخلص

ولد اچل داس کہتری، مولد و منشایش دہلی است، بجہت اختلاط مسلمین و رسیدن در خدمت فقرای دین، وسعتِ مشرب پیدا کردہ، تعصب مذہب نداشت، تذکرہ شعرای[ل] مختصری تالیف کردہ و از عہد اکبر بادشاہ تا عصرِ خود احوالِ شعرا درو درج کردہ گویا تذکرۂ سرخوش را تو ار داست، در شاعری شاگردِ میرزا عبد الغنی بیگ قبول است، اوایل عہد سلطنتِ احمد شاہ بادشاہ وفات یافت، او راست ؎

ہرگز مکدر از سخن کس نمی شوم | آئینہ وار در دلِ صافم غبار نیست
اخلاص بسکہ بلبلِ رنگین ترانہ ام | چون من بباغِ دہر یکی از ہزار نیست

امانت رای امانت تخلص

منشی نواب امجد خان مرحوم بود، بعد وفاتش رحیم النسا بیگم مشہور بکو کہ

ل ہمیشہ بہار

صاحب کہ خواہر نواب مسطور بود نظر بر قدامتش فرموده، ماہیانہ می داد، در شاعری، شاگرد میرزا بیدل است، دیوانی کلان ترتیب داده وکتب مبسوطِ ہندی مثل بہاگوت و راماین نظم کرده، خان آرزو نوشتہ کہ دعوئ تلمذِ فقیر ہم دارد۔ او راست ؎

نمی گردد بلند از باد ہم خاک مزار ما | کہ نہ نشیند میادا بر دلِ ہر کس غبارِ ما
راست بازان را غمی از انقلابِ دہر نیست | در نگیں حرفِ الف از راستی وارون نشد

لالہ بیجناتھ اتیس تخلص

برادرِ عم زاده لالہ شتاب رای زار تخلص است، تولدش در لکھنو رو نموده، در بدایت سن از بنده بدرسِ کتب فارسی و یک دو رسالۂ دیگر علوم مشغول بوده، موزونی طبع پیدا کرده، ہر چہ می گوید از نظرِ مؤلف می گزراند۔ و من ہم در تربیت او قاصر نہ شده ام، جوان پسندیده اطوار و شیرین گفتار است، از وست ؎

دل بند بدام زلف او شد | دیوانہ اسیر شد نکو شد
در قفص[۱] بسیار دل شادیم ما | از دعا گویانِ صیادیم ما

چندی بنظامتِ چکلۂ اعظم گڈھ مسرور بوده۔

---

[۱] قفس

حرف الباء

میرزا محمد شفیع بسمل تخلص

از اکابر بلدهٔ نیشاپور و عمّ نواب ابو المنصور خان صفدر جنگ بهادر است، و در تقوی و صلاح کامل، و به اکثر علوم و فنون ماهر بوده، از وست

در دیار زندگانی فرصت آرام نیست | ابلقی چون روز و شب در زیر ران داریم ما
گرد هستی را باَهی می توان برباد داد | این قدر بسمل غبار خاطر قاتل مباش

رای سناتهه سنگه بیدار تخلص

از قرابتیان رای بهوک چیت پیش کار خالصهٔ شریفهٔ فردوس آرامگاه، مولدش گورکهپور و منشاء او شاهجهان آباد است، در تاریخ گوئی نظیر نداشت، با راقم آشنا بود تاریخِ اتمامِ حدیقهٔ هندی او گفته در خاتمهٔ

آن صحیفه داخل است، تاریخ تولد شجاعت الدوله بهادر مرحوم چنین گفته بود ؎

بدولت خانهٔ نواب منصور برآمد آفتاب از مطلع نور

نواب صفدر جنگ بهادر پنج هزار روپیه در صله آن مرحمت می فرمودند، از عالی همتی قبول نکرد، طرفه این که تاریخ وفات نواب شجاع الدوله بهادر مرحوم هم او بتعمیه یک عدد گفته، بیت آخر او این است ؎

هاتف از روی الم سالش گفت مهر پنهاں بزمین شد هیهات

چند سال است که وفات یافت، شعری دیگر از و بیاد نیست۔

میرزا بدیع

نصیرآبادی، پسر میرزا طاهر است از پدر تربیت یافته در فن شعر و انشا دستگاهِ عالی داشت، بیشتر اوقاتش مصروفِ فکرِ سخن بوده، علی الخصوص تاریخ گوئی را بدرجهٔ رسانید که هیچ کس را قدرت همسری او نبود، جهت عمارت بادشاهی قصاید و قطعها گفته که هر مصرعه تاریخ باشد، در تاریخ یکی از عمارات شاه سلطان حسین، قصیده زیاده از صد بیت نظم کرده که از مصرعه اولش تاریخ بنای عمارت و از مصرعه دوم تاریخ اتمام آن که تفاوت یک سال داشت، بر می آید، بادشاه در وجه صلهٔ آن بخلعت فاخره و چند هزار روپیه نقد سرافرازی فرموده بود، چند سال قبل از اختلالِ سلطنت آن جا وفات یافته، همانجا مدفون گشت،

ونصیرآباد قریه ایست متصل به اصفهان، اوراست ؎

گریه های سرد زاهد را نماید کارِ ست | میشود از ریزش باران دی دیوارِ ست

رباعی

درمکتب آفرینش استاد علی است | عالم همه بنده اند آزاد علی است
آمد نمک وعلی موافق بعدد | یعنی نمک سفره ایجاد علی است

آقاصالح برهان تخلص

مولدش مازندران است و از مدتی در هندوستان اقامت گزیده متوکلانه معاش می نمود، روزِ قتل شاهجهان آباد در راه مجروح گشته بعد چند روز بهمان رنج ازین سرای سپنج سفر بعالم بقا کرد، قصیده در مدح نادرشاه باخود داشته بود، و می خواست که بوسیلهٔ کسی از مقربان بنظرِ شاه بگذراند، امّا مرگ فرصت نداد، اوراست ؎

خلاصی خواهی از قیدِ علایق گوشه گیری کن | نیارد هیچ صیادی بدام خویش عنقا را
چنان لاغر گردیدم زهجرِ یار گیسوی | که همچون خامه گردد سد راه من سر موی

محمدباقر بیگ باقر تخلص

از امرا زادهای ایرانست، آئینهٔ وجودش صورت نمای اکثر کمالات وحسنات بوده، برفاقت نادرشاه در هندوستان رسیده و

بعد از مراجعتِ شاه در ایران بخدمتی مامور گردیده بود، با آنکه خدمت را موافقِ حکم سرانجام می نمود، روزی که بحضورِ جمیع امرا معاتب شد از فرطِ غیرت بکارزی که در کمر داشت روبروی شاه، خود را هلاک ساخت، خان والد مرحوم نوشته که هنگامِ ورود شاه جهان آباد این ابیات خود را بخطِ خود نوشته بمن داده بود ؎

صیّاد جفا پیشه چرا بست پرم را | وا می نگسستم قفصی[۱] را نه شکستم
روزی که رسانند بدامان تو دستم | بر دند زکف قوت گیرایم افسوس
چوں لاله دل سوخته داغ جگر داشت | هر سبزه که از خاک شهیدان تو برخاست

خواجه احسن الدین بیان تخلص

مولدش اکبرآباد و موطنش شاه جهان آباد است، حُسنِ خلق و وفورِ مروت با علوِ ادراک و رسائی طبعت در طینتِ او جمع بود، او راست ؎

بیک فشاندن دامان دهم برباد ایمان را | بیک واکردن بندِ قبا دادم دل و جان را
چین بر جبین فگند بگفتا سپرده | گفتیم بازده دلِ ما راکه بردهٔ

رباعی

دانی تو که بی تو زیستن نتوانم | آنی تو که بی تو زیستن نتوانم
جانی تو که بی تو زیستن نتوانم | گر از تو دمی جدا شوم میمیرم

---

[۱] قفسی

شرف الدین پیام تخلص

سخن سنج شیرین کلام بود، و در انشا، نیز صاحب دستگاه عالی بود، وطنش فیض بنیاد اکبرآباد داست و مدتی در شاهجهان آباد نیز بسر برده باشعرای آن جا مثل خان آرزو مغفور و رای آنند رام مخلص وغیرهما صحبت داشت، در سنه یک هزار و یک صد و شصت و شش وفات یافت از وست ؎

نالہ میر قصد مگر گوشش به فریاد منست | می طپد دل شاید آن بیرحم در یاد منست
جز عزیز القادر یوسف راهی نه نوشته است | از غرور میرزای شوخ بی پروای ما

پس از عمری وصالش داده دست ای همنشین رحمی
کشاد کار من موقوف بر دربستن است امشب

شیخ بقاء اللہ بقا تخلص

خلفِ حافظ لطف اللہ قریشی بوده که در نستعلیق نویسی معروف باستادی بود، از بدایت شعور به تحصیل صرف و نحو وکتب متداولہ فارسی مشغول گشته بگفتن شعر زبان کشوده، مدتها بخدمت جناب ارشاد مآب حاضر بوده عروض و قوافی سند نموده، قریب یک هزار بیت پاکیزه گفته و در ریختہ گوئی نیز قدرت داشت، با راقم بسیار مربوط بود، چند سال است که وفات

یافته، از وست ؎

زسخت گیری صیادِ خود هلاک شدم | زدام قفس و از قفس بخاک شدم
بخته جانی ام آن شوخ رو بروی رقیب | چنان بخنده در آمد که گریه ناک شدم

بیکس

قاضی زاده متهرا است و شاگرد میرزا عبدالقادر بیدل است، از وست ؎

بیکس ز فراق داغ بر دل ماندی | بی وصل نگار پای در گلِ ماندی
هر چند تلاشِ وصل دریا کردی | لیکن چون موج سر بساحل ماندی

خواجه عبدالعزیز بسمل تخلص

ولد ابوالفتح خان جنون تخلص است، خودش از مستفیدانِ خدمت شیخ محمد افضل الٰه آبادیست در گورکهپور به اندک اقطاعی که داشت، به آب باریک قناعت ساخته در گوشۂ انزوا بسر می برد، بمشرب فقر مربوط بود، دیوان شعر به ترتیب داده، از وست ؎

باید حکایت از لب دریا دلان شنید | گوش حباب جانبِ دریا کشاده است
گر فتم دامن آن نی سوار از جوش بیتابی | ازین مشت غبار ناتوان دیگر چه می آید

میرزا عبدالقادر بیدل تخلص

اصلش از قومِ ارلاش است و در بلدۂ پٹنہ متولد شده در اوایلِ حال

ملازمِ شاہزادہ محمد اعظم شاہ بن عالمگیر بادشاہ بودہ، و بمنصبی مناسب سرفرازی داشتہ، روزی درمحفلِ شاہزادہ ذکرِ شعرای عصر بمیان آمد، شاہزادہ، میرزا را اشارہ بگفتنِ قصیدۂ مدح نمود تا شاعریش معلوم گردد میرزا سرانکار زد، واز منصب استعفا نمود، وازان روز عزلت اختیار کرد، سوای نواب شکر اللہ خان مدحِ دیگری نکردہ، وتا آخرِ حیات درسایۂ رافتِ نواب مرحوم و اولادش میزیست، تا درسنہ یکہزار و یک صد وسی و سہ رختِ ہستی از دارِ فنا بعالم بقا بربست و در دہلی در صحن خانۂ خویش مدفون گردید، راقم کلیاتش را بچشم خود دیدہ، ہشتاد ہزار بیت خواہد بود، میرزا از شعرای ہندوستان است و این رباعیٔ او دلیل ازادی اوست ؎

گیرم کہ سریت از بلور و یشم است
سنگی داند ہر آنکہ او را چشم است
این مسندِ قاقم و سمور و سنجاب
در دیدۂ بوریانشینان پشم است

می برد ہر کس بہ پیش یار از جان تحفۂ
ماتہی دستان بیدل شرمساری می برم

کو فضائی کہ نفس را ز دل ازاد کنم
خانہ تنگ است برون ایم و فریاد کنم

میدی لعل بیمار تخلص

از قوم رستوگیان لکھنؤ بود، در صغرسن بغایت خوش رو و دردمند سوختہ برشتہ بود، بیشتر اوقاتش بصحبتِ گوشہ نشینانِ اہلِ دل وصحبتِ

محبوبان رشکِ چگل می گذشت و پیوسته درسِ بعضی رساله های تصوف و سیر مثنویٔ مولوی معنوی می کرد و ابیات و مثنوی را با سوز و درد می خواند، راقم یک دو مرتبه او را دیده است که ابیات می خواند و اشک از دو چشمش روان می شد، آخر در سن یک هزار و یک صد و هشتاد و دو، ترک تعلق کرده، بطرفِ اجمیر رفت، شنیده می شود که آنجا چندی استقامت نموده، بعد در لباسِ قلندری عازمِ زیارت حرمین شریفین گردیده واللہ اعلم؛ بهرحال عجب کسی بود و طرفه سوخته نفسی، اشعارش بسیار است و درین فن چندی از رای سرب سُکھ دیوانہ تخلص اصلاح گرفته - این چند بیت ازوست ؎

کاش یک لحظه دگر زیستی یا قسمت　　بعد مرگ آمد و پرسید که بیمار کجاست

نمی بینیم ما از کوریٔ خود حُسنِ شوخت را　　تو حُسنِ خویش را در صورت ما کرده پیدا

رباعی

ای عشق بیا که دین و ایمانِ منی　　ای درد بیا که راحت جانِ منی

گه داغ نهی، دلِ مرا گه مرهم　　هم دردِ منی تو هم تو درمانِ منی

میر عظمت اللہ بیخبر تخلص

بلگرامی خلف الصدق شاه لد ها مسمی به سید لطف اللہ است خطِ شکسته بسیار درست می نوشت، و در علم تصوف بسیار مربوط بوده، چنانچه رسایل چند

دران نوشته، اکثر اشعارش به همان طرز واقع شده، در سنه یک هزار و یک صد و چهل و دو، در دهلی فوت کرد، میر غلام علی آزاد مولف ید بیضا قصیدهٔ در تاریخ فوتش گفته که هر مصرعش تاریخ بیست، مطلع این ست ے

ای بدور نرگسِ چشم تو خوش ایامِ ما　　　نرگس شهلاست از یاد تو صبح و شامِ ما

او را است ے

ترک محبتِ من ناشاد کرد و رفت　　　گفتم که من غلامِ تو آزاد کرد و رفت
هر کس که دید مصرع برجستهٔ قدش　　　چشمی کشود و بر سر او صاد کرد و رفت

عبدالواحد بسمل تخلص

مهر کنِ شاهجهان آباد ست، خطوط بخوبی می نوشت، و اوقاتش بشغل مُهر کنی می گذشت، چند سال است که همان جا وفات یافت

رباعی

سر ما که باین ضعیف یم تا ساز است　　　من می برمش بناز و او در ناز است
عریانم و پوششی ندارم یم خویش　　　چشمی که بپوشم آن ز حیرت باز است

شیخ احسن الله بیتاب تخلص

از نجبای سیوهاره مضافِ مراد آباد سنبهل بسن پنجاه سالگی رسیده حالا در لکهنو وارد گشته، اشعار بسیار دارد، از وست ے

دلِ بیتاب ز بحیرِ تو بخون می غلطد　　بسملِ شوقِ تو دریاب کہ چون می غلطد

وجیہہ الدین خان **برہن** تخلص

برادرِ کہترِ حسام الدین خان است، این ہر دو برادر بر تبۂ امارت و مناصبِ مناسب، در ہنگامیکہ شاہ جم جاہ در اللہ آباد رونق افزا بودند، سرافرازی داشتند، خود استفادہ، علم و ہنر از جناب ارشاد مآب کردہ، آنچہ می گویند از نظرِ اصلاح می گذرانند، قصۂ آمدنِ ایشان در فیض آباد ہمراہِ لشکر بادشاہ جم جاہ و بردن جناب ارشاد مآب را بہ اللہ آباد در قصیدۂ سلسلۃ الحجا[1] کہ جناب ارشاد مآب فرمودہ اند، مشروحًا مسطور است، من اشعارہ ؎

گرفتم دامنش درہم شد و دامن کشید از من　　بمن دست و گریبان غیر از اکمہ دو رمید از من

دل طوفانی من کشتیٔ بی لنگر است امشب　　ز جوش گریہ، بحر موج زن چشم پرست امشب

شیرافگن خان **باسطی** تخلص

این نواب عزت خان صلابت جنگ نوادۂ مادری شیرافگن خان خالنا مانِ فردوس آرام گاہ، اسمش میر بند علی است، اوایل بہ بند علی خان مخاطب بودہ، سلسلہ نسب او بشاہ نعمت اللہ ولی می رسد، چندی بوساطتِ نواب امیر خان بمنصب پنج ہزاری و جاگیر لائق سرفرازی یافتہ بود، در اواخر عہد احمد شاہ بادشاہ بسبب ضبط شدن جاگیر،

[1] سلسلۃ الاحبا (ع)

وارد لکھنو شده، بشرف دامادیٔ و مریدیٔ خواجہ باسط علیہ الرحمۃ اختصاص یافت بمناسبت اسم مرشد تخلص اختیار نموده، نود سال زندگانی یافته اشعار بسیار از ہر قسم گفته، اوایل که مشق سخن از میرزا فضل ثابت می نمود، از میر مسطور سبقت تخلص یافته بود، شیخ محمّد علی حزین قطعۂ طولانی در وصفش گفته، چند سال است که جہان فانی را پدرود کرده، ازوست ؎

رباعی

ہر کس ز علی بغضِ درون میدارد — خود را ز درِ کرم برون میدارد
دانی که چرا کاخ شریعت برپاست — این خانه دوازده ستون میدارد

شاه خلیل اللہ بینوا تخلص

المشتہر بہ میرن خلفِ خلیفۂ ابراہیم، درویش نیک نہاد خوش اخلاق بود، پدرش یک دفتر بر وزنِ مثنوی معنویٔ مولانا رومی موزون کرده، خودش نیز گاہی فکر شعر می نماید، ازوست

رباعی

من آب شدم سراب دیدم او را — دریا گشتم حباب دیدم او را
آگاه شدم تمام دیدم غفلت — بیدار شدم، بخواب دیدم او را

نواب برہان الملک

سید سعادت خان بہادر نیشاپوری اسم مبارکش محمد امین است

در عهدِ سلطنت بهادرشاه از ولایت بهار آمده اول با نواب سربلند خان
تونی پیوست، چون بحسب اتفاق صحبت برار نه شد به شاه جهان آباد آمده
بوسیله امیرالامرا سید حسین علی خان بهادر، ملازم فرخ سیر بادشاه گشت
بعد چندی به فوجداری هندون بیانه ممتاز گشت، روزی که نواب
عالی جاه خلعتِ نظامت پوشیده، رونق افزای مسند شده بود، جدّم
شرف ملازمت دریافته، بسر رشتهٔ مشرفیٔ سپاه ملازم رکاب سعادت
گشت در ابتدای سلطنت فردوس آرامگاه در جنگ قطب الملک
سید عبدالله خان ترددات نمایان نموده به جلدوی آن بمرتبه امارت
عروج نموده، در سنه یک هزار و یک صد و سی و دو ناظم صوبه اکبرآباد شد
و برهان الملک خطاب یافت، جدّم بمشرفیٔ تمامی سپاه سرفرازی یافت
در سنه یک هزار و یک صد و سی و چهار به تغیری راجه گردهر بهادر تا گر بنظامت
صوبه اوده سرافراز گشت، جدّم بهمان خدمت مامور بود، نواب مفاسید
صوبه را قرار واقعی استیصال نموده، صوبه را نیک ضبط کرده، و اکثر
مضافات صوبه الله آباد را مثل جون پور و بنارس و غازی پور و کڑه
و مانک پور و کوره جهان آباد بزور بازو گرفته، از حضور بادشاه سند حاصل
نموده بھگونت کھیچر زمیندار کوره جهان آباد را که سر بفساد برداشته بود
هلاک ساخت، چنانچه این احوال مشروحاً در تذکره "حدیقه هندی" مسطور است
این مختصر گنجائش آن ندارد، بهرحال نواب سر بھگونت را بریده بحضور فردوس

لے ؟

آرام گاه فرستاده وایالت چکله کوره به نیابت خویش به شیخ عبدالله غازی پوری تفویض کرده، مراجعت بلکھنو فرمود، وسپاه را در دوا دوی خوگر ساخت و خود هم از سیر شکار روزی نمی آسود، چنانکه سپاهش را دریک روز سی وچهل کرده راه رفتن بسیار آسان شد و در آن هنگام دریک هزار ویک صد وچهل وهشت پیلاجی دکھنے شہید باجی راؤ از امرائی راجهای دکھن با هشتاد هزار سوار جرار عبور دریای چنبل کرده متلاشی پایاب جمن گشت، نواب با هفتاد هزار سوار متصل مانک پور عبور دریای گنگ کرده، مابین دوآبه گنگ و جمن آماده رزم گشت پیلاجی از اطراف جوانب رزمی صعب کرده، آخر منهزم بطرف جمن شتافت، بسیاری غرقِ بحر فنا شدند، پیلاجی عبور از دریا متعذر دیده، بدہلی شتافت و نواح آن را تاخت کرده، نواب عالی جاه پاشنه کوب بتعاقب پیلاجی متصل نصیرآباد رسید، پیلاجی بدیدنِ نواب فرار کرده، بدکھن رفت، نواب موردِ مراحم بادشاهی گشته، رخصت حاصل نموده بصوبه اوده مراجعت کرد، اوایل سنه یک هزار ویک صد وپنجاه نادرشاه بادشاهِ ایران قصدِ ہندوستان نمود، نواب باوجود غلبهٔ بیماری، برجناحِ استعجال در پانی پت وکرنال بلشکر فردوس آرام گاه رسید بخلاع ملبوس خاص سرافراز گشته، برزم گاه شتافت، فوج نادرشاه از هر سو تاختن گرفت، اول غلبهٔ نواب بود، ناگاه فیل سواری برادر زاده اش نواب شیر جنگ بہادر بر فیل سواری خاص دویده حمله کرد شیرازه جمعیت سپاه از هم گسیخت،

ٮ؎ سپہید (ع)

سپاہ نادرشاہ دران ہنگام یاطراف فیلِ سواری درآمدند و نواب را پیش نادرشاہ رسانیدند، نادرشاہ بہ عزّت و حرمت پیش آمدہ، نواب را پیش خود متوقف ساخت، نواب عالی جاہ، نادرشاہ را فہمانیدہ بر صلح راضی ساخت، و عرض داشتِ اینمعنی بہ فردوس آرامگاہ نمود، بادشاہ اوّل نظام الملک راپیش نادرشاہ فرستاد بعد از آن بنفس نفیس سوار شدہ بخیمۂ نادرشاہ قدم رنجہ فرمود، باہم صلح انعقاد یافت، نواب وکیلِ مطلق دولتین گشتہ، معہ طہماسپ جلایر بدہلی رسید، چون ہر دو بادشاہ بدہلی آمدند و در نزول اجلال فرمودند، نواب بعد از چند روز در سنہ پنجاہ و یک بہ بیماریٔ شقاقلوش از باغِ جہان بجنان شتافت بعد از وفات نواب دو کرور روپیہ بابک زیادہ ذمہ سپاہ مساعدہ ماندہ، نواب صفدرجنگ بہادر معاف فرمود، در سایۂ دولت نواب جنت آرام گاہ خدّام راچندان فراغت بود کہ محتاجی را نیان و پارچہ محتاج نگذاشتی، و زرخطیر بردم غربا بخشیدی، احوال یک متصدی چنان بود، احوال دیگر اعزہ ازین قیاس باید نمود، بعد وفات نواب صفدرجنگ بہادر از پیش گاہ فردوس آرام گاہ بدستور بہ بحالی صوبہ اودھ چہرۂ عزت برافروخت، این ابیات آبدار از افکارِ تازہ آن عالی تبار است من اشعارہ

(اشعار دراصل نسخہ یافتہ نمی شود)

حضرت خواجہ **باسط** علیہ الرحمۃ

خلف عارف ربانی خواجہ جعفر قدس سرہ است، سلسلہ نسبش بخواجہ علاالدین عطار رحمۃ اللہ علیہ منتہی می بود یکے از اجدادش از ماوراءالنہر بہ ہندوستان آمدہ، در اکبر آباد متوطن شد، ولادت با سعادتش در آن شہر رو نمودہ، در خورد سالی باستدعای صمصام الدولہ خاندوران خان بہادر کہ عمش بود، بدہلی تشریف بردہ، ہمان جانشو و نما یافتہ مرید و خلیفہ و جانشین والد بزرگوار خود گردید، چون دہلی مورد آفات شد، بحسب تمنای نواب شجاع الدولہ بہادر مرحوم واردِ لکھنو شد، ہمین جا رحلت فرمود، در حیات بروز پنجشنبہ و یکشنبہ ہر ماہ مجلس فقرا می فرمود بعد وفاتش حضرت میر نصیر دامادش خلیفہ و جانشین شدہ، بدستور مجالسِ فقرا می نمود، عجب مجلس دلخواہ و ہجوم خلق اللہ دیدہ می شد، راقم اکثر دران مجالس حاضر شدہ، بہر حال خواجہ مرحوم بمقتضای موزونیتِ طبع گاہے شعر ہم می فرمود، یک بیت یتمنا درین مقام ثبت نمودہ ؎

یرقان شد بدیدہ نرگس — مگر او خواست با تو ہمچشمی

پینگی

از اہالی دہلی است، چون باتریاک رغبت داشت، بمناسبتِ

آن این لفظ ہندی تخلص اختیار کردہ، مثنوی در بیان تریاک گفتہ تا اواسط عہدِ فردوس آرام گاہ در قیدِ حیات بود، از وست ؎

پنکی را کسی کہ افیون داد | زلف لیلیٰ بدست مجنون داد
لاوبالی و مست بیباک است | پنکی نیست محض تریاک است

حرف التاء

ملا محمد تقی تعظیم تخلص

مولدش یکی از قصبه ہای مازندران است وتحصیلِ علم در اصفہان نمودہ، ببرکتِ صحبتِ شعرا درکمتر زمان نام بشاعری برآورد، تا استیلای افاغنہ بہ قیدِ حیات بودہ، اوراست ؎

ای گدای نمکِ حسنِ تو سلطانی چند / بندۂ مورخطت گشتہ سلیمانی چند
یک گریبان زغمت چاک نمودہ است رقیب / دست رس بودمرا کاش گریبانی چند
آسان نیامدہ است بکف دامنِ وصال / ازجان گذشتہ ام کہ بجانان رسیدہ ام

رحمت اللہ تمکین تخلص

از متوطنین کشمیر است وشاگرد میرزا عبدالغنی بیگ قبول، درطرزِ سخن بطورِ استاد ایہام رابسیار مائل است، اوراست ؎

هست بی مهر ماه پارهٔ من
شاید این بود درستارهٔ من

خاموشیم ز وصف خط او نداد دست
هرچند همچو خامه زبانم بریده است

ز فکر شعر کی از تیره روزی باز می مانم
سلوک راه معنی سرنوشتم چون قلم باشد

سید رضا خان تمکین تخلص

از اولادِ نعمت اللہ ولی است، سرخوش بادهٔ حقایق و عرفان بوده، مولد او قم است و به ہندوستان نیز رسیده، در بارگاہِ فردوس آرام گاہ و میرزا احمد معزز و موقر بوده او راست ؎

خاکِ راه او شدن گر دسترس باشد مرا
کی بغیر از نقشِ پا گشتن ہوس باشد مرا

سینه خالی نیست در ہر صورت از آه و فغان
ناله چون در دل گره گردد جرس باشد مرا

خواست در پرده کند شمعِ رخش جلوه گری
طرحِ این گنبدِ حیرت کده فانوسی ریخت

میر محمد تقی تقی تخلص

ہندوستان نژاد، از سخن گویان کهنه مشقِ آن جا بود، از بدایت شعور مایل بکلامِ موزون گشته، و بصحبتِ شعرای اندیار رسیده، در خدمت فیض درجت جناب ارشاد مآب اعتقادِ تمام داشت اکثر مضامین خوب می بست آخر در جوانی به رحمت الٰہی پیوست او راست ؎

اگرچه خوار بکوی بتان شده است تقی
ولی عزیز جہان گشت خوار یش بنگر

تقی که داشت ز تقوی ہزار دعوی و لاف
بخاک میکده امروز بخود افتاده است

رباعی

گر دید تقی واله چشم مستش | سررشتۀ زهد و دین برفت از دستش
پیمانۀ می خورده به پیمان صلاح | مستانه سرپای زد و بشکستش

میر حیدر تجرید تخلص

از سادات صحیح النسب هندوستان و عزیز و شجاع و دلاور بوده، مدتها در بندر سورت بسر برده، بدهلی آمد، اوایل سلطنت محمد شاه بادشاه بعظیم آباد رفت و از آنجا بمرشد آباد شتافته بملازمت سرافراز خان ناظم آن جا سرافراز گردید، بعد کشته شدنش بصوب دکهن عازم گشت، و دران ملک بسفر عقبی پرداخت، با فن شعر شوق تمام داشت او راست ؎

از گداز عشق با من نیم جانی بیش نیست | همچو شمع از پیکر من استخوانی بیش نیست
بیدار بخت فتنه ز افسانه منست | در خواب پای سیل بویرانه منست
خوش عزتی نصیب منست از جفای یار | هر خانه خدنگ پری خانه منست

آقا عبد العلی تحسین تخلص

نواده میرزا داراب بیگ جویاست، موطن آبایش بلدۀ ری بود، خودش بحسن خلق مشهور عصر بوده، هرگاه که سید عالی جاه نواب برهان الملک سعادت خان بهادر مرحوم ناظم اوده شده، در سلک ملازمانش انخراط یافت،

اوراست ؎

باشد مکان زگرم روی لامکان مرا | در زیر پا چو آبله است آسمان مرا

میرزا ابوتراب تراب تخلص

ولد حاجی محمد علی خان ابن میرزا حبیب اللہ که از مشاهیر نجبای دارالسلطنت اصفهان بوده، حاجی محمد علی خان در عهد عالمگیر بادشاه به هند آمده، در سلک رفقای نواب مخلص خان میر بخشی انتظام یافت، نواب قدرشناسِ سخنوران نوازشها بسیار می فرمود، آخر در عهد بهادر شاه دیوانِ صوبه عظیم آباد شد، خودش بعد والد ملازم مبارز الملک سربلند خان که در آن اوقات آن مرحوم بنظامت گجرات ممتاز بود گشته، برفاقت خان بدهلی آمده و نوبتِ دوم باز همان جا رفت و در معرکهٔ جنگ نواب با راجه ابهی سنگه که در آن زمان ناظمِ گجرات بود کشته شد اوایل غبار بعده تراب تخلص اختیار نموده، شعر خوب می گفت، اوراست ؎

طفل بدخوی سرشک ما نمی گیرد قرار | خواب آسایش مگر در دامنِ محشر کند

چون جعفر عاشق تخلص قصیده در هجوش گفت میرزا شنید این رباعی گفت ؎ رباعی

گویند که هجو کرده ما را جعفر | شیرین و لطیف همچو شهد و شکر

صد شکر که آنچه عیب ما بود غبار | امروز برای دیگری گشت هنر

سلام اللہ خان تسلیم تخلص

ولد شاہ کلیم اللہ والدس درویش خوش اخلاق بود، خودش در فنِ شعر شاگرد میرزا گرامی پسر عبدالغنی بیگ قبول است، بعد خرابی دہلی بصوبہ اودھ آمدہ، در سرکار نواب شیر جنگ نثار محمد خان مرحوم بمصاحبت مختص گشتہ، بخوش اختلاطی و خوش گوئی بسر می برد، چون نواب مسطور وفات یافت، بوساطتِ نواب میرزا علی خان بہادر در سلک مصاحبان و مخصوصان نواب وزیر الملک آصف الدولہ بہادر گنجیدہ، جاگیر ششِ ہزار روپیہ یافت، چون از یک دو سال ضبط شد، بعد آزان آنچہ نقد دست برداشتہ از وزیر الممالک می یافت، صرفِ معشیت می کرد، بہر حال عزیز پاکیزہ خصال خوش سیرت نیک نہاد و با راقم اشنا بود، اوراست ؎

بجز حُبِ علی ایمان نباشد   کسی را این نباشد آن نباشد

حرف الثاء

محمد افضل ثابت تخلص

سید بزرگ منش آزاد و خوش اخلاق فاضل تقوی شعار بود، جدِّ کلانش اسلام خان خوشی از امرای شاه جهان بادشاه بوده، خودش از موطنِ خود الله آباد بدهلی شتافته، اوقاتِ حیات در کمالِ احترام بدرویشی بسر می برد، در فن شعر مهارت خوب داشت، و اقسام شعر گفته، دیوانی ترتیب داده، تخمیناً پنج هزار بیت خواهد بود، در سنه یک هزار و یک صد و پنجاه و یک وفات یافت، او راست ؎

چو ریگ شیشهٔ ساعت نمود سرگرداں — طلسمِ این دو قدم راه کاروانِ مرا
پای مجنوں بود در خار بیابان طلب — کرد بهر گیسوی زنجیرِ پیدا شانه را
گرد باد از سرِ خاکم ندی میخواهد — تا رساند بفلک بادیه پیمای را
خواب دیدیم که آئینه معارض بتوشد — می کند صورتِ این واقعه حیران ما را

ثابت نشان نداد مرا یار از ان کمر
آخر بهیچ خاطر این ناتوان شکست

چشم بیمار ترا حاجت تعویذی نیست
هیکلِ ناخن شیر ست صفِ مژگانت

شفقی جام آفتابم سوخت
آسمان نیست این بلا چکنم

نرفته ام بدر هیچ کس ز خانهٔ خویش
شدم برنگ نگین سنگِ استانهٔ خویش

میر عظیم ثبات تخلص

خلف میر افضل ثابت، تولدش در سنه یک هزار و یک صد و بیست در الله آباد رو نموده، جوان آراسته پاکیزه مشرب سخن فهم بوده، قوتِ حافظه بدرجهٔ کمال داشت، در تالیف ریاض الشعرا با علی قلی خان واله تخلص معاون مانده، و بتمام عمر صرف شعر و شاعری کرده، قریب چهار هزار بیت گفته خان آرزو می نویسد که ابیات برای اصلاح آن مضائقه نکرده ام، و خان واله نوشته که اشعارِ خود بنزد بنده می گذراند، بهر حال میر مسطور بدرویشی و کمالِ توکل بسر می برد، تا در گذشت، او راست ؎

چون شمع تا فتاده بنرمت گذر مرا
با اشک و آه زندگی آمد بسر مرا

دل را نوید آمدنِ او نمید هم
ترسم بحال خود نگذارد دگر مرا

گر جنون باز کند قابلِ زنجیر مرا
بسپارید بآن زلفِ گره گیر مرا

گفتمش قتلِ منِ خسته چسان خواهی کرد
گفت گاهی بتغافل بنگاهی گاهی

شیخ آیت اللہ ثنا تخلص

مولد و منشاش شاہ جہان آباد، در فن شعر خود را از شاگردانِ شیخ محمد علی حزین علیہ الرحمتہ قرار می داد، و می گفت تخلص ہم از آن جناب یافتہ ام، قبل ازین در لاہور و دہلی بعزت بسر می برد، چند سال است کہ در لکھنو آمدہ، چندی از سرکار نواب آصف الدولہ بہادر مرحوم درماہہ قلیلی می یافت، بعد فوت نواب مرحوم ترکِ علایق کردہ بخانہ نشست تا رخت ہستی بربست، از وست ؎

تو ئی در زندگی پرسیدی از شبہای تار من
کہ بعد از مرگ شمعی بر فروزی بر مزار من

شب آنی ان وعدہ چہ پرسی بچہ شغلم بگذشت
سوی در دیدن وسر باز بدیوار زدن

گاہ پیکان بدل از ضبط نفس بشکستن
گہہ بہ تنگ آمدن و نالہ بنا چار زدن

رباعی

زین حسن بتاز شور و غوغا شد نیست
زین زلف دراز فتنہ برپا شد نیست

از قامت تو قیامتی در عالم
امروز اگر نگشت فردا شد نیست

جوگل کشور ثروت تخلص

قومش باد فروش است، در نکتہ دانی و لطیفہ گوئی و خوش معاشی و یارباشی

معروف بوده، بوکالتِ ناظم بنگاله در پایه تختِ فردوس آرام گاه، حاضر می بود، در مزاج بادشاه آن قدر دخل پیدا کرده بود که محسود اعزهٔ شاه جهان آباد بوده، در شادی پسر خود مبلغ های خطیر صرف کرده و نام بر آورده، بعد خرابی دهلی واردِ لکهنؤ شده، با نواب شجاع الدوله بهادر ملازمت نمود، آن عالی جاه بسیار توقیر و حرمتِ او فرمود بعد چندی ازین جا دل برداشته بفرخ آباد رفت، گویند فیل سواری او بر وقت سوار شدن او را هلاک ساخت، از وست ؎

گفتم که یار من شود رخاطرت گر آمد　　　گفتا که روی خود بین حرفی بگو که شاید

حرف الجیم

محمد جعفر تخلص

موطنش طهران است، از فضلائی کامل و همواره بافادهٔ خلائق شاغل بوده، و در علم دعوت مهارت عظیم داشته، شاه سلطان حسین باعزاز و اکرام تمام از وطنش در اصفهان پیشِ خود خوانده بود، در هنگام محاصره آن شهر با جمیع متعلقات برآمده بمشهد مقدس رفته، سکونت گزید، گاه گاه فکر شعر می کرد، او راست ؎

نومید نیم دامنِ آن زلف دراز ست | از پستی بخت ار نرسد دست بجای
خراب شهرت بیحاصلِ دوران مکن خود را | بامیدی که اکثر گنج در ویرانه می باشد

نقل شبی سیدی از خدمه روضهٔ مقدسهٔ حضرت امام علی موسی رضا علیه السلام بخواب دید که حضرت امام می فرمایند که ما میر جعفر را نزد خود نگاه داریم، آن کس این واقعه را صبح پیش هر یک بیان نمود، روز سیوم میر مسطور

وفات یافت۔

میرزا ابوطالب جناب تخلص

ولد میرزا نظیر از اکابر و نجبای ایران بوده، فضل و کمال را با خلق خوش وسعت مشرب جمع داشت، بعد از محاصرۂ اصفہان در سنہ یک ہزار و یک صد و سی و پنج داعی اجل را لبیکِ اجابت گفت، او راست ؎

اسیر بینوایم بیکسم زارم گرفتارم — بخون غلطیدہ اشکم ز چشم افتادہ یارم
عزیزان دوستان فکری کہ از نو کار افتادہ است — بخط دلبری نامہربان شوخی سروکارم
سخن در پردہ تا کی ہرچہ بادا بادمی گویم — گرفتارم گرفتارم گرفتارم گرفتارم

؎

نہ بوصلِ یار طاقت نہ بہ ہجر تاب دارد — چکنم چنین دلی را کہ مرا خراب دارد
بہ ستمگری چہ سازم کہ چو روزگار با من — بہ وفا درنگ ورزد بجفا شتاب دارد
خبر از جناب داری کہ ز دوری تو شبہا — نہ بدل قرار و طاقت نہ بدیدہ خواب دارد

چشم مستِ تو خوش آندم کہ سرِ البش برد — تکیہ بر بالش مژگان زدہ خوابش برد
ایمن از گرمئ خورشیدِ قیامت گردد — آنکہ در سایۂ دیوارِ تو خوابش برد

ملا ظفر علی جرأت

از طالب علمانِ اصفہان بودہ، و در مدارسِ آن جا سکونت می نمود، اکثر اوقات

را صرفِ فکرِ شعر می کرد و خود را از استادانِ می شمرد، با وجود آنکه از املای بغیر از خط سوادی نداشت، از او است

ساقی است ستیزه کار با ما — آیا چه کند خمار با ما
ای کاش که ساغرِ نگاهش — می ساخت درین بهار با ما

میرزا مهدی جلیس

هندوستان زادگاهی مهدی هم تخلص می کرد، و خود را[1] شوق کلام موزون بسیار داشته، اصلاحِ شعر از جنابِ استاد مآب گرفته، چون شوقِ تحصیلِ علم طبابت در سرش افتاد دست از شعر و شاعری باز داشت، مگر گاهی گاهی می گفت از وست

وقتست جلیس اینکه رهِ بادیه گیری — کز بهرِ تو هر نقشِ قدم چشم براه است
کی زکویت منِ بیتاب توان برخیزم — بنشینم بر بهت تا ز جهان برخیزم

رباعی

عاقل هوس آن رخ گلگون نکند — تا در غمِ عشق او جگر خون نکند
دادی دل را با آن ستمگار جلیس — کاری کردی که هیچ مجنون نکند

---

[1] خود در ابتدا (ع)

حرف الحاء المهمله

شیخ محمد علی حزین رحمۃ اللہ علیہ

فرمان روای اقلیم سخنوری و کشورکشای مملکتِ بلاغت گستری، ماہر اکثر فنون و عالمِ بسیاری از علوم بود، اصلش از لاہیجان است، شیخ علی وحدت لاہجی جدِّ سیوم اوست، در سنہ یک ہزار و یک صد و سہ تولدش در دار السلطنتِ اصفہان واقع شدہ، در اوائل سیاحت در ایران بسیار نمودہ مدتہا باصفہان و دار العلم شیراز در خدمتِ افاضل تحصیلِ علوم نمودہ و باشعرای آن عہد صحبتہا داشتہ و زیارتِ بیت اللہ کردہ بمدارجِ کمال ترقی نمود، چون نادر شاہ بر ایران تسلط یافت، شیخ از آن جا دل برداشتہ بہ ہندشتافت چندی در شاہ جہان آباد سکونت ورزید، بادشاہ و امرا کمال محبت نسبت باوی مرعی داشتند، چون نادر شاہ بدہلی آمد، شیخ بجہت شور مزاجی او در دہلی مخفی ماند، چون او مراجعت کرد، شیخ بلاہور تشریف برد بعد چندی

باز معاودت بشاہجہان آباد فرمود، نواب امیر خان انجام و دیگر اعزہ بعزت و حرمت او کوشیده، صحبتش را غنیمت می دانستند، در اواخر باکبر آباد رفت و از آن جا بنارس رسیده، رخت اقامت انداخت آب و ہوای آن جا سازگار آمد، در باغی مطبوع مکانِ مزار خود تیار ساخت در ہنگامیکه حضرت شیخ در آن جا مقیم بود، اعزه آن شهر بخدمتش حاضر می بودند، بادشاه جم جاه خلد الله ملکه و البقاه و نواب شجاع الدوله بہادر مرحوم نیز بملاقاتِ شیخ رفته بودند، باعتقاد راقم کسی به بسیار دانی و زبان آوری او در آن عهد نبود، تصانیفِ متعدده دارد و خطِ شیرین می نگاشت، تذکرهٔ معاصرین و سوانح عمری بخوبی نگاشته، کلیاتش مع غزلیات و مثنویات و قصاید و رباعیات تخمیناً قریب سی ہزار بیت از نظرِ راقم گذشته، کلامش ہمه مغز است و سراپا نغز، در یک ہزار و یک صد و ہفتاد و ہشت، از دار فنا بعالم بقا رو آورد، ہنگامیکه راقم در بنارس وارد شد برای زیارت مزارات بزرگوار رفتم این دو بیت ؎

زبان دانِ محبت بوده ام دیگر نمی دانم ہمی دانم که گوش از دوست پیغامی شنید اینجا

تمنّا زپای رہ پیمایی سرگشتگی دیدم سر شوریده بر بالین آسایش رسید اینجا

بر لوح مزار او این بیت ؎

روشن شد از وصالِ تو شبہای تارِ من صبح قیامت است چراغِ مزارِ من

در چراغِ مزار کنده دیدم، چو ترهٔ مزار پائین چو تره قدم رسول ست

گویند این ابیات در حیاتِ خود حضرت شیخ برای ہمین مصلحت گفته بود، این چند

بیت او برای زیب اوراق درین مختصر می نگارد،

غزل

شور محشر از دل پیر و جوان برخاست است — تیغ بیداد که یارب از میان برخاست است
دست و پا گم کرده می جوشد صف دلها بهم — سرگران پنداری آن آرام جان برخاست است
چون گنهگر خانه بر هم خورده بزم اختران — نالهٔ عجزی بقصد آسمان برخاست است
شب که از مستی کشودی چاک پیراهن بناز — صبح محشر گفتی از خواب گران برخاست است
جلوه گر دارد که یارب دست و تیغ یار را — دل ز دام سینه مرغ از آشیان برخاست است
این قدرها دستگاه دیده را آشوب نیست — ابری از دریای دل دامن کشان برخاست است
بسکه خون از کاوش مژگان بدل دارم حزین — سبزه از خاکم و شاخ ارغوان برخاست است

غزل

در دل چو بیاد رخ او نور فرو ریخت — چون طور بنای دل رنجور فرو ریخت
در درد رگ جان داشت چنان مجلسیان را — کاغشته بخون نغمه ز طنبور فرو ریخت
از یاد لب او نمک آرید بمرهم — خون گشت و ز زخم دل ناسور فرو ریخت
هر شکوه که چون گریه بدل بیتو گره بود — سیلی شد و از دیدهٔ مهجور فرو ریخت
هر ابر که برخاست ز دریای سرشکم — باران تجلی شد و بر طور فرو ریخت
سر در رهت آرایش دار است حزین را — لعلت بلبش بادهٔ منصور فرو ریخت

ے

هدف سینه زمن ناوک مژگان از تو   سخت جانی زمن و سستی پیمان از تو

ولهٔ

هر زهر که چشمت با یاغِ دل ما ریخت   الماس شد از دیدهٔ داغ دل ما ریخت

یا ید همه تن صرف نگاهی شد و برخاست   چون شمع سراپا همه آهی شد و برخاست

ولهٔ

حرفِ غمِ عشق از لب خندان که جسته است   این شورِ قیامت ز نمکدان که جسته است

غزل

آمد آن شمع شبی بر سر و سامانم سوخت   جستم از جای چنان گرم که دامانم سوخت

غنچه غارت ایام بگلشن بگذاشت   غم تنهائی مرغان گلستانم سوخت

منکه در صومعه سر حلقهٔ دین دارانم   نگه کافر آن مغبچه ایمانم سوخت

مدتی شد که ز دشت آبله پای نگذشت   جگر از تشنگیٔ خار بیابانم سوخت

نفس سوخته در سینه نگهدار حزین   این چه افسانه گرم است که مژگانم سوخت

ولهٔ

دل گواه است که در پرده دل آرای هست   هستی قطره دلیل است که دریای هست

شمع را شعله مسلسل ز دل آید بیرون   آهِ جان سوختگان متصل آید بیرون

میر محتشم علی خان حشمت تخلص

اصلش از ساداتِ بدخشان است که اجداد او در ایام پیشین بهندوستان وارد شده، توطن گرفته بودند و وی درهمین مملکت تولد یافته، سخن دان صاحب کمال و سپاهیِ عدیم المثال بود و خوش صحبتی و گرم اختلاطی را علاوه آن داشت، دیوانش قریب هفت هزار بیت خواهد بود، از انست ؎

کشتند شمع را چو سحر اهلِ بزم گفت   این روز بود ز اولِ شب در نظر مرا

رونق از دیوانهٔ ما کشورِ صحرا گرفت   دشت از ما بود گو مجنون دو روزی جا گرفت

در آرزوی زخم تو صد سینه چاک شد   تیغِ تو در غلاف و جهانی هلاک شد
با رقیبان نکنم سجدهٔ خاکِ درِ دوست   این نماز نیست که بی شرطِ جماعت باشد

ز آشنائی مردم ز بس پشیمانم   بخانه چون نگه از چشم خویش پنهانم
قدم ز جادهٔ تسلیم بر نمیدارم   چو سایه محو رضا جوئی رفیقانم

مولانا حاجی تخلص

اسمش محمد گیلانی از فضلای کاملِ زمان و علمای معتبر همه دان بوده، و تا عهد

شاه سلطان حسین در موطن خود معاش می نموده، در فن شاعری صاحب قدرت و دستگاهِ عالی بوده، است ؎

ید اصل گاه دولت از کف دہد عنان را | دیوانه می شود سگ چون یافت استخوان را
با صاف دل کسی را یارای برتری نیست | برخاک می نشاند آئینه آسمان را

گذشتن از سر کوی بتان بسیار دشوار است | درین وادی چو نقشِ پا ز پا افتاده بسیار است
بیقرارِ عشق، آسائش بسبا لینی نکرد | کوہکن تا گشت عاشق خواب شیرینی نکرد
بمن ہر گه دو چار آن مایهٔ اقبال می گردد | دلم وا می شود اما زبانم لال می گردد
صاف دل از صحبت ناجنس باطل می شود | قطره چون برخاک غلطد مہرہ گِل می شود

سید محمد حسرت تخلص

از سادات مشہد مقدس است، خوش اختلاط و گرم جوش و در سلکِ خدمه روضهٔ رضویه علیه السلام ارثاً منسلک بوده، افیون بکثرت می خورد، در متوسطِ زمانِ سلطنت فردوس آرام گاه وفات یافته او راست ؎

ز دریا سر بر آرد ہر کجا سیلاب کم گردد | دلِ ما را بکوئ دوست پیدا می توان کردن
شرر در پنبهٔ تر چون فتد خاموش می گردد | ز فیض چشم گریان درفعِ اعدا می توان کردن

حکیم بیگ خان حاکم تخلص

ولد شادمان خان از شاگردانِ شاه فقیر الله آفرین مرحوم مذکور است،

درشاہجهان آباد و لاہور بسر می برد، از وست ؎

هستند زان دلیر بخون ریختن بتان	کز یک ادا ادای دو صد خون بها کنند

زنده در گور بیتو می سوزم	همچو اخگر بزیر خاکستر

سرگشتگی بطالع ام هست	هر گه دسرت چرا نگرد دم

خود قاصد خود گشتم از رشک زنا کامی	پیغام شد زیاد م کم گشت کتابت هم

شیو رام داس حیا تخلص

خلف رای بهوگنی مل کایست، دیوانِ نواب اسدخان و برادر بزرگ راجه دیامل اعتیاز مذکور است، در نظم و نثر دست گاهی داشت، صاحب جاه و ثروت بوده، در شعر شاگرد میرزا عبدالقادر بیدل است، دیوانش قریب چهار هزار بیت خواهد بود، از وست ؎

آن شخص که گوش خود از آوازِ گل بست	در گلشن امید ره با دصبا بست

غفلت زجهان باعث آگاهی من شد	وا گشت بروی دل تا مژه ها بست

تا وا کند از گردنِ خود دعوی خونم	بر دستِ خود آن شوخِ ستم پیشه حنا بست

ای وای بمحرومی آن مرغ که صیاد	سر داد بطرف چمن و رشته بپا بست

ے

بجوش گلست و نشار صهبا رسیده است ساقی چو شیشه در بغل ما رسیده است
یک زخم تیغ در تن من همچو موج آب هر جا رسیده در همه اعضا رسیده است

ے

از آن آرام جان مکتوبِ لطف آمیز می خواهد برای دادن دل دیده دست آویز می خواهد
نمی آید برون از غنچگی هرگز بهار من چو خون مرده باشد در رگ خارا شرار من

میرزا امام قلی حشمت تخلص

برادر خورد محمد جعفر راهب است و از علم و فضل بهرهٔ وافی داشت، خان والہ مرحوم نوشته که من و او بالتفاق وارد شاهجهان آباد شده بودیم، چندی برفاقت نواب برهان الملک سعادت خان مرحوم بسر برده و بعد آن بوساطتِ سادات خان و حکیم الملک معصوم علی خان شرف ملازمت حضرت فردوس آرام گاه دریافته به عطائے خلعت و جاگیر و خطاب عماد الدین خان سرفراز گردیده بود، و دختر حکیم الملک را بعقدِ نکاح درآورده، او راست ے

خرامان ساختی در صحن گلشن سرو قامت را بپا کردی دگر هنگامهٔ روز قیامت را
نمی پیچم سر از فرمانِ آن سرو سهی حشمت بگردن همچو قمری بسته ام طوق اطاعت را

درین بستان سرا مانند سرو آزادی باشد — کند جمع از خس و خار علایق هر که دامان را

ه

کاکل و زلف و خطش دست بهم داده‌اند — جمع کی می‌شود اسباب پریشانی ما

ه

از اشک روان دیده خطر هیچ ندارد — سیلاب بویرانه ضرر هیچ ندارد
بسته است پی کشتن عشاق میان را — هر چند که پیداست کمر هیچ ندارد
اندوخته دل همه از دیده فرو ریخت — این ابر تنک مایه دگر هیچ ندارد

کور بخش[1] حضوری تخلص

از سکنه شاهجهان آباد و قوم کنبو است، خان آرزو مغفور در مجمع النفایس آورده، که اشعار خود را جهت اصلاح پیش من فرستاده بود و او راست ه

عشق ظالم دوست حسن عاشق کشی بنیاد کرد — آنچه با پرویز می‌بایست با فرهاد کرد
بکوی دوست روان است کاروان سرشک — تو نیز گمرهی ای دل غریب قافله ایست

شیخ محمد حیات

مولدش گوپامؤ بهانی است، در اکبرآباد توطن اختیار کرده، و پیشه معلم گری بسر می برد، گاهی شعر هم می گفت از وست ه

---

[1] در مجمع النفائس کربخش است (ع)

به زشتیٔ عملم طاعتم گواه شود | چون شیشه سجدهٔ من باعثِ گناه شود

قیام الدین حیرت تخلص

موطنش اکبرآباد است، پدرش شیخ امان الله به بعضی خدمات آن شهر اشتغال داشت خودش بمکتب داری اوقات می گذرانید تذکرهٔ مختصری تالیف نموده، از وست ؎

غم هجر قدچون تیر هلال ابروی | عاقبت پشت دوتا همچون کمال ساخت مرا

یادگاری مانده است افسانهٔ شیرین از و | گر ز دنیا خسروِ ملکِ جنون فرها درفت

بآن چشمی که ساز د غارت جانها نگارِ من | چه خواهم کرد یارب گر شود روزی دچارِ من

پریشان خاطرم کرد از درازیهای بی پایان | بزلفش همسری دارد مگر شبهای تارِ من

محمد اشرف حسرت تخلص

از سندیله است، از آن جا بمراد آباد رفته اقامت ورزید، در سپاهگری و دلاوری یکتا بوده، از شاگردان میرزا بیدل است، از وست ؎

خون شود دستی که از دردِ ضعیفان خون نشد | بشکند رنگی که نتواند بروی ما شکست

؎

چو نقشِ پا چه امکانست پامالِ تو برخیزد | بذوقِ امتحان ای بیوفا از خاک برگیرش

میرزا باقر حقیر تخلص

از نجبای صفهانست در عہد احمد شاہ بادشاہ بہندوستان آمدہ، درسلک ملازمان وزیر الممالک صفدر جنگ بہادر مرحوم انتظام یافت، چون با فن شعر رغبتش بہم رسید دواوین اساتذہ جمع کردہ، بمطالع مشغول شد و بہ موزونیت طبع شعر گفتن آغاز کرد، از میر شمس الدین عباسی رحمۃ اللہ دہلوی اصلاح گرفتہ، تخلص از استاد یافتہ ؎

من اسیر دام آن زلف دوتا خواہم شدن — از پریشانی بصد غم مبتلا خواہم شدن
پریروی کہ دلہا در خم زلفش پریشان شد — نظر انداخت در آئینہ و بر خویش حیران شد

غلام حسن حسن تخلص

دہلویست در فیض آباد ہمراہ نواب سالار جنگ می بود، ریختہ خوب می گفت، مثنوی بروزنِ یوسف زلیخا بزبان ریختہ بخوبی گفتہ و تازگی تمام دارد، گاہی شعر فارسی ہم می گفت، با راقم ربط ملاقات داشت چند سالست کہ در لکھنو فوت شدہ، از وست ؎

ای شمع میرس سرگذشتم — خاموش کہ من ز سر گذشتم

حافظ علیم حلیم تخلص

بخدمت شاہ گرامی بلباس فقر در آمدہ، اختلاط ہا داشت بعد خرابئ

دہلی وارد لکھنو گشتہ در درگاہ شاہ مینا سکونت اختیار کردہ، روز جمعہ بر منبر نشستہ وعظ می گفت، اشعارِ اساتذہ از بسکہ یاد داشت، خود ہم فکر شعر می کرد، از وست ؎

زوعدہا کہ بخود کردہ ام یکی اینست	کہ در فراق تو بسیار گریہ خواہم کرد

جعفر علی حسرت تخلص

والدش در لکھنو متصل نخاس دکانِ ادویہ فروشی می چید، خودش از بدایت سن مایل گفتنِ شعر ہندی شدہ، شاگرد رای سرب سکھ دیوانہ تخلص گردید آخر صحبتش با رای مسطور برار نشد، بطور خود اقسامِ شعر ہندی گفتہ، نام برآورد چندی از موزونان[1] شاگردِ او شدند، عروض و قافیہ از جناب ارشاد مآب تحصیل نمودہ، گاہی بعد ماہی شعر فارسی ہم می گفت با راقم ربط ملاقات داشت، چند سال است کہ وفات یافتہ، از وست ؎

برقع ز عارض برفگن ای مہ چرا پنہان شدی	در پردہ نہ ہا پردی و غارتگر ایمان شدی
ظالم نمی گفتم ترا بر من مکش تیغ جفا	چون کشتہ دیدی بندہ را ترسیدی و گریان شدی
در خدمتِ پیر مغان خدمت بجا آوردۂ	حسرت گدای بودۂ سرحلقہ رندان شدی

خواجہ محمد حسن حسن تخلص

سلسلہ نسبش بخواجہ مودود چشتی علیہ الرحمۃ می رسد، در ریختہ شاگرد

---

[1] موزونان (ع)

جعفر علی حضرت مسطور اند، اعزه این دیار بسیار عزت و توقیرش می نمایند، در علمِ موسیقی مهارت کلی بهم رسانده، با راقم آشناست، بسیار پسندیده اطوار و خوش گفتار است، گاهی فکرِ شعرِ فارسی هم می نماید از وست رباعی

واجب تخم آمده است و ممکن چو شجر — در واجب و ممکن نبود فرقِ دگر
عالم همه شاخ های آن نخل بود — در عالم ممکنات انسان چو ثمر

مولوی محمد عیوض حکمت تخلص

علامۂ عصر و عالمِ هنر بود، از جونپور است، در عمر سی سالگی حالتِ جنون بر او طاری شد، روزی دران حالت در بازار می تاخت، طفلان سنگ می زدند، شخصی با او دو چار شد و بجهت آشنای قدیم استفسار حال نمود این بیت بدیهه بر زبان آورد ؎

سرم از سنگِ طفلان لاله زار است — جنون گل کرد ایامِ بهار است

در سنه یکهزار و یک صد و نود و سه جهان مستعار را پدرود کرد، و در مدرسۂ خلد برین جا گرفت، از وست ؎

حیف که برگشت ز من چشم یار — کشت مرا گردشِ لیل و نهار

میر حیدر علی حیران تخلص

از ساداتِ صحیح النسبِ هندوستان بود، فکر شعر ریخته می کرد درین

فن شاگرد رای سرب سکھ دیوانہ تخلص است، اگرچہ دیوان ترتیب نداده بود، اما قصاید وغزلیات وغیره اقسامِ ریختہ بسیار گفتہ با راقم بسیار آشنا بوده، در عہد نواب آصف الدولہ بہادر مرحوم پنجاه سوار یافتہ، در مصاحبتِ حضور ممتاز شد، بعد وفاتِ نواب مرحوم تعنات محالات مانکپور بہار شده بود، زمیندار آنجا سرتابی کرد میر مسطور او را کشت رفیقانش او را نیز کشتند، یک دو شاگرد خوشگو، در فن ریختہ ترتیب کرده بود، دیوانش فراہم کرده اند، گاہی خودش کہ فکر شعر فارسی می کرد، از نظر اصلاحِ جناب ارشاد مآب می گذرانید این ابیات از وست ؎

نسبتی گل را نباشد با رخِ نیکوی دوست — چون گلستان جنان خوشتر شمارم کوی دوست
من کجا و محرمانِ بزمِ خاصِ او کجا — می شمارم خویش را کم از سگان کوی دوست
ناتوان لاغر و زار و نزار و خم شدم — چون مہ نو در خیالِ گوشۂ ابروی دوست
نیست آرام دمی بر دلِ او تا نروم — لاعلاجم چکنم آه روم یا نروم
چو فردا از زمین با دیدۂ نمناک برخیزم — بشویم خویشتن را از سرشکِ پاک برخیزم

رباعی

در ہجر تو سخت بیقرارم، رحمی — تابِ غمِ تو دگر ندارم، رحمی
تا چند جفا و جور و بیداد کنی — رحمی، رحمی بحال زارم، رحمی

حرف الخاء المعجمہ

نواب خاندوران بہادر اسمش خواجہ محمد عاصم

اصلش از اکبرآباد است، والدش بخواجہ قاسم موسوم بود سلسلہ نسبتش بخواجہ علاء الدین عطار قدس سرہ منتہی میشود، خودش بخدمت محمد فرخ سیر بادشاہ پیوستہ بخطاب خان دوران بہادر و منصب مناسب ممتاز شد و در زمان محمد شاہ بیش از بیش ترقی کردہ بخطاب امیر الامرای و منصب میر بخشگیری و القاب صمصام الدولہ بہادر سرافراز شد، مدتہا بکمالِ اقتدار و اعتبار بسر بردہ در سنہ یکہزار و یکصد و پنجاہ در جنگ نادر شاہ و محمد شاہ بادشاہ کہ متصل کرنال واقع شدہ، پانزدہم ذی قعدہ سنہ مذکور حرب صعب نمودہ شہید شد، خان مذکور بوفور شجاعت و دلاوری اعجوبۂ زمان و بحسن و اخلاق ممتاز از اکفا از اقران بود، اکثر اوقات ہنگام شب با علما و شعرا صحبت میداشت و بتربیت اہل کمال بسیار میکوشید و احیاناً شعر ہم میگفت گویند روزی محمد فرخ سیر بادشاہ آئینہ میدید، نواب کہ از حضار بود بدیہہ غزلی گفتہ معروض داشت، مطلع اش اینست

سحر خورشید لرزان برسر کوی تو می آید + دل آیینه را نازم که برروی تو می آید

میر خرد

از موزونانِ عصر فردوس آرامگاه است، ازوست

دیوانهٔ عشق ترا هر رنج، راحت میشود + سنگی که آید برسرش سنگ جراحت میشود

شد داغ سینه مانع از سیر لاله زارم + آخر گل گریبان گردید خار دامن

نظر بیگ خادم تخلص

جوان قابل خوش صحبت شگفته روی از شاگردان میر افضل ثابت مرحوم بود اواخر عهد فردوس آرامگاه رحلت نمود، گویند که بشنیدن یکمرتبه غزلها می طولانی از بر میکرد اوراست

گر کند از قفس ازاد مرا می کشد دوری صیاد مرا

صورتش دید و ز شرم آب نشد حیرت از آئینه رو داد مرا

بغیر من که بروی تو زلف را دیدم کسی ندید بخط شکسته قرآن را

نو خط من عکس عارض در شراب انداخته آه ازین کافر که مصحف را در آب انداخته

خادم بدست خوبان از بهر قتل عاشق هر ناخن حنائی شمشیر خون چکانست

بندرابن خوشگو تخلص

از طایفهٔ بیس است که فرقه ایست از قوم راجپوت بیوارهٔ من مضافات اوده وسلسله انساب ایشاں بسال باہن که سنه او مثل سنه راجه بکرما دت در کوا غذہندی جاریست میرسد، به تتبع کلام شعرای ماضیه صحبت اہل سخن ربطی بکلام موزون بہم سانیده، در تلاش مضامین بسیار میکوشید و تذکرهٔ الشعرای از زمان متقدمین تا شعرای زمان خود بنام امیر خان مرحوم نوشته خان آرزو تحریر نموده که فقیر از مدت بست و پنج سال آشناست این عاجز ہم به تربیتش قصور نمیکند سجع نگینش این مصرع بود۔ مصرع

آرزو مند فضل او خوشگو

اوائل بخدمت میرزا افضل سرخوش و میرزا بیدل و شیخ سعد اللہ گلشن استفاده مینمود و پیشه نوکری میگذرانید، آخر ترک لباس کرده فقیر شد، امیر خاں که ناظم صوبه اللہ آباد بود، دو روپیه یومیه باو میرسانید و او بآن اوقات بسر میبرد، بعد مردن آں عالی جاه بمشرق زمین رفته گاہی در عظیم آباد و گاہی در بنارس می بود، تا رحلت نمود، نور العین واقف در ابتدا مشق کلام سخن ازو کرده، او راست ؎

آواز تیشه امشب از بیستوں نه آمد ... شاید بخواب شیریں فرہاد رفته باشد
از بیم بدان تا رخ خوب تو ببینم ... آئینه بکف پشت بسوی تو نشینم
شیشهٔ چنداں از گلاب اشک دارم در بغل ... میروم تا شست و شوی تربت مجنوں کنم
برای پاز تعظیم رقیبان ہم ضرور افتد ... بشوق بت نخستین سجده در پیش برہمن کن
ہر که رخت سفر از دار فنای بندد ... محمل داغ بدوشش دل ما می بندد

محمد مہدی خیام تخلص

از اصفهان است، پدرش بخیه دوزی روزگار بسر میکرد، واو تحصیل علوم پرداخته طبعی موزوں بهم رسانیده بود وظاهراً نسبت بحرفهٔ پدر خیام تخلص مینمود در ایام محاصره وفات یافت، ازوست ؎

تا شد قفس شکسته بال و پرم فرو ریخت　　پرواز را درین باغ برمن حرام کردند

میر افضل الله خوشتر تخلص

ولد میرزا افضل سرخوش صاحب کلمات الشعرا خط نستعلیق شیرین مینوشت ازوست

؎

بسکه سرگرم فنا گردیده ام مانندِ شمع　　قطع راه زندگانی را بیکپا میکنم

در هنگامیکه از محبوب خود قاسم قناد شور مزاجی بهم رسانیده، تعلق خاطر بیوسف نام جوانی پیدا کرد، این رباعی گفت۔ رباعی

ازبسکه زعشق اعتبار ست مرا　　هر دم بشکر لبی مدار است مرا

از قاسم قناد گذشتم خوشتر　　با یوسفِ مصری سروکار است مرا

لطف لفظ مصری نزد اہل فارس پیدا نیست که مصری ہندی لغت است، وفارسیان آں را نبات گویند بهرحال کلامش شیرین است

کرامت اللہ خلیق تخلص

نبیرۂ ہدایت اللہ خاں برادر زادۂ محمد جعفر خاں راغب است سابق بطور خود فدا تخلص میکرد، چون غایبانہ رسوخِ جناب ارشاد مآب بہم رسانیدہ بوسیلہ عم بزرگوار خود، عریضہ معہ مسودات و رباعی مشتمل بر درخواست تخلص ارسال داشت، رباعی اینست

ای فخر سخنوران و مقبول خدا — وی افصح دہر و پیشوای فصحا
مہری تو منم ذرہ، فرد غم [illegible] تست — فرمای تخلصی بایں بی سر و پا

آن جناب در جواب این رباعی فرمودند۔

ای دردِ شاعری بمن گشتہ رفیق — جان کردہ فدای پیشوایان طریق
خلقی کندت کرامت اللہ کہ خلق — خوانند ترا کرامت اللہ خلیق

از آن وقت ہمیشہ غزلہای او برای اصلاح بخدمت آنجناب میرسید، این چند بیت از انست ؎

تا کی بغمش سرد برآریم نفس را — کو نالہ گرمی کہ بسوزیم قفس را
گشتیم چو روان گریہ کنان در پیٔ محمل — نالیدنم آورد بفریاد جرس را
تنہا نہ خلیق از غم تو بیدل و دین است — تاراج نمودی دل و دینِ ہمہ کس را
یک نیزہ بلند از سر ما اشک روان شد — ای چشم نگر کز تو چہ آمد بسرِ ما
آنانکہ طوفِ کعبہ دل آرزو کنند — از آب دیدہ بہر طہارت وضو کنند

رباعی
صد فتنہ ازان چشم سیہ میبارد مژگان دراز او دلم میخارد
آن زلف مرا ہمیشہ بیدین داند کافر ہمہ را بکیش خود پندارد

میر خورشید علی خورشید تخلص

بلگرامی از چندی با عموی خود نور الحسن خاں بہادر در عظیم آباد سررشتۂ روزگار داشت، سابق اشعار ریختہ میگفت، حالا از جناب ارشاد مآب بوسیلۂ عرایض نامجات اصلاح شعر فارسی میکرد، عزیز سنجیدہ و فہمیدہ و بصحبت اہل سخن رسیدہ ازوست ؎

گر نباشد بحریم حرمش بار مرا بس دران کوی بود سایۂ دیوار مرا
زپہلوی دل بیتاب نیست تاب مرا خراب ساختہ این خانماں خراب مرا
میکشد دل بہ بیاباں جنوں باز مرا تاچہ آرد بسر این خانہ بر انداز مرا
نگار آمدہ با ساغر شراب امشب مہ دو ہفتہ بکف دارد آفتاب امشب
سر زیر دم تیغ بیکبار نہادم آخر ز سر دوش خود این بار نہادم

رباعی
این دست کہ دست بستہ میکردی کار یکدست ز پنچۂ تا بازوست فگار
این دست کہ بار دوشہا بر میداشت از درد کنوں شدہ است بر دوشم بار

خواجہ یحیی خرد تخلص

نواسۂ نواب ذکریا خاں صوبہ دار لاہور، مرد کہنہ مشق بود، از بدو شعور بشعر شاعری مائل گشتہ واکثر در خدمت شیخ حزین علیہ الرحمۃ حاضر بودہ سخن مربوط می گفت

چوں بحسب اتفاق وارد لکھنؤ گردید از جناب ارشاد مآب استفادۂ کلام نمودہ، چند سال است کہ فوت شد از وست ؎

در کعبہ ناتوانی مارا کجا رساند　　　از خانہ تا بہ مسجد شاید خدا رساند

حرف الدال المہملہ

رائے سرب سکھ دیوانہ تخلص

خواہرزادۂ امارت پناہ راجہ مہانراین مہ آندر بہادر کہ در دیوان وزیر الممالک شجاع الدولہ بہادر مرحوم بوذ بودہ مولدش شاہجہان آباد نشو نما ہم ہمانجا یافتہ ہنگام امارت دیوانِ مسطور وارد لکھنؤ گشتہ جاگیر مناسب یافت و بعزت و حرمت درین شہر اوقات بسر میبرد، مجلس فقرا و مجمع شعرا اکثر بخانہ اش میبشد، بسیار سلوک و مدارا با اہل محفل مینمود چند کس از موزونان در ہندی شاگرد او بودند، خودش ہم دیوان ہندی ترتیب دادہ، بعد ازاں دل برداشتہ بگفتنِ شعر فارسی میل کرد، در اوایل از جناب ارشاد مآب اصلاح سخن میگرفت، آخر صحبت برار نہ شد، بطور خود شعر میگفت، قدرت گویائی بحدی داشت کہ دو سہ غزل ہر روز مشق میکرد، قریب لک بیت گفتہ، چہار دیوان ترتیب داد نام یکی دردیہ و نام دومی عشقیہ نہاد چون دیوان سیوم در برابر دیوان شرف جہاں قزوینی بقید قافیہ و ردیف گفتہ بود آں را شرفیہ نام نہادہ و در برابر دیوان شیخ محمد علی حزیں

---

[1] مہندر (ع)

علیہ الرحمۃ نیز بہ قید قافیہ و ردیف دیوانی تمام کردہ، قصد دیوان پنجم داشت کہ عمرش تمام شد، درین عہد کسی بفرط گویائی او نمیرسید، بر راقم بسیار شفقت میفرمود راقم تاریخ فوتش چنیں گفتہ ؎

بچارشنبہ ماہ صیام نوزدہم ؛ برفت زای سرب سکھ سوئی بہشت بریں
چو بود او بفن شعر و شاعری ہشیار ؛ شدش تخلص دیوانہ اختیار ازیں
بہشت یافتہ تاریخ رحلتش باشد ؛ دلیلِ مغفرت او ہمیں بود بہ یقیں

ہنگامیکہ در لکھنؤ بیمار بود، برائے عیادت او رفتم، از شفقت فرمود کہ بعد فوتِ من فکر گیا منظور باید داشت، و ہماں وقت روانہ طرف گنگا شد، درانجا رسیدہ بعد یکروز بہ بہشت بریں شتافت، جسدش سوختہ خاکسترش را در آب انداختند، غریق بحر رحمت ہمیں معنی دارد، چو اشعارش بسیار پاکیزہ و خوب و مرغوب است، ایراد تمام درین مختصر گنجائش ندارد، بریں چند بیت اکتفا مینماید، از وست ؎

غزل

اے خوش آں ساعت کہ خوباں را اسیر یکدگر ؛ سر دہند اللہ اکبر گفتہ تیرِ یک دگر
طاقت رفتن بکویش طاق بود از فرط ضعف ؛ ما و دل بودیم آنجا دستگیر یک دگر
بلبلانِ نو گرفتاریم و در کنجِ قفس ؛ میفشانیم اشک گلگون بر صفیر یک دگر
تخت گاہ تست دل آنجا بتی را رہ مدہ ؛ جنگ ہا دارند شاہان بر سریر یک دگر
نرگس بادام کی باشد نظیر آں دو چشم ؛ خود مگر ہستند چشمانش نظیر یک دگر
سوز دل دیوانہ فرہاد و مجنوں رایکیست ؛ عاشقاں را ہست از یک گل خمیر یک دگر

جان دودو سینه مجمر و دل در بر آتشی | در خرمنم قضا زده آتش در آتشی
بسکه مشتاقم به بینم عمرها گر روی تو | داغم افتاده است چشمم این زمان هر روی تو
چو مذکوری ز هر جانب بمردم در میان آرم | سخن گردانم و ذکر تو آخر بر زبان آرم
از سوزش جگر چو کبابی بر آتشم | ای گریه همتی بزن آبی بر آتشم
قاصد به بزم یار بفرش گل است و من | اینجا در انتظار جوابی بر آتشم

مثنوی قصه رام چندر برگ فروش که میر شمس الدین فقیر گفته بود او هم گفته راقم بر سراپای آن گذشته غرضکه رای مسطور بسیار آشنا پرور و دوست نواز آرمیده مزاج، پسندیده اطوار بود، راقم بموجب وصیت او زوجه اش را گیا فرستاده واز آن کار فراغت کرده آمد۔

رای دولت رام **دولت** تخلص

بن رای گوردیال بن راجه پرچند بوده، راجه مسطور مالک خزانه و کارخانهٔ نواب شجاع الدوله بهادر مرحوم بوده و رای گوردیال بخدمت اتباع خانه سرافرازی داشت، خودش رای دولت رام در عهد نواب آصف الدوله بهادر مرحوم بکار پدر مستقل بود، مولدش لکهنو است، بموزونیت طبع و فیض صحبت شعرا گاهی یکدو بیت موزون میکرد و از نظر راقم میگذرانید منه

لاغر شده ام ز رنج عشقت | گویا تن من پر گیاه است

درگاہ قلی خاں

خاندوران مخاطب بموتمن الملک سالارجنگ بہادر ولد خاندان قلی
خاں ذوالقدر ابن نوروز قلی خاں ابن درگاہ قلی خاں ذوالقدر نور نوراست کہ
آں قبلہ ایست از ترکمان سیاہ خیمہ نواحیٔ مشہد مقدس، رضویہ، خاندان قلی
خاں ذوالقدر معہ عرضداشتِ علیمرداں خاں بحضورِ شاہجہاں بادشاہ آمدہ بنوازش
بادشاہانہ اختصاص یافت و در آں زمان در سلکِ ملازمان بادشاہی گنجیدہ،
او و اولادش در نیملک ہندوستان بعزت و وقار بسر کردہ، اکثر اوقات کہ
بکارہای ملکی و مالی مامور بود، تولد خودش در سال یکہزار و یکصد و بست و
دو نہم رجب در سنگمیر رو نمود ؎

شد سال ولادتش ز روی الہام درگاہ قلی ز خاندان والا

بعد رسیدن بسنِّ رشد و تمیز در خدمتِ نواب نظام الملک آصف جاہ مسطور
مورد التفات گشتہ، بعنایتِ منصب و جاگیر و دیگر خدمات ممتاز گشت و در
وقتِ نظامتِ نظام الدولہ ناصر جنگ ولد دویمی نواب آصفجاہ مرحوم ترقیات
نمایاں کردہ بکارہای عمدہ و خدمات شائستہ سرافرازی یافت و در زمان حکومت
نواب امیر الممالک صلابت جنگ پسر سیومی نواب آصف جاہ بیش از بیش ترقی نمودہ
بمنصب ششش ہزاری و خطاب موتمن الدولہ و صوبداری خجستہ بنیاد
اورنگ آباد دو مرتبہ سربلند شد، در ایام ریاست نواب آصفجاہ ثانی پسر

چارمی آصف جاه مرحوم بخطاب موتمن الملک و ایالت صوبه مذکور مفخر گشت، وآخر بخطاب خاندوران امتیاز یافت و مدتها با مارت پرداخت، درغرهٔ رجب سنه هزار ویکصد وهفتاد ونه از اورنگ آباد معزول شده، درذی حجه سالِ مذکور بجاگیر خود نظام آباد رفت ودر انجا چند ماه بوده هیزدهم جمادی الاول سنه یکهزار ویکصد و هشتاد بمرض سرسام فوت شد، نعش اورا از انجا باورنگ آباد نقل کرده، درمقبرهٔ والدش مدفون ساختند، خدایش بیامرزد تاریخ وفات اوست خان مسطور بسیار خوش فهم بود درشعر و انشاء و فنِ تواریخ مهارت داشت، در ایام حکومتش همه رعایا وبرایا مرفه الحال درمهد امن وامان می بودند اینچند بیت ازوست ؎

شرکِ محض است بیانِ من و تو — من وتو نیست میان من و تو
بغیر حیدر کرار شاه مرداں کیست — که ذوالفقار باو داد حق نبی دختر

ملا دانای کشمیری

از علوم رسمی باخبر بود، اوایل سلکِ ملازمان امیرخاں مرحوم ولد خلیل اللّٰہ خاں انتظام داشت، ودرعهد فرخ سیر بادشاه باعبدالرّحیم فارغ تخلص در شاهنامه نویسی شریک بوده، درنظم ونثر آگاهی داشت ؎

تو و با غیر می نوشی من و از درد بدنها — تو و پرکردن ساغر من و حسرت کشیدنها

آنشوخ مدام خشمگیں می باید رباعی آں چہرہ ہمیشہ آتشیں می باید
گر بوسہ طلب کنم برد دست بکارد شفتالوی کاردی چنیں می باید

خواجہ میر درد تخلص

خلف خواجہ محمد ناصر عندلیب تخلص در شاہجہاں آباد بلباس فقر بحرمت و عزت بسر میبرد اعزۂ انجا ذاتش مغتنم می شمردند اشعار ہندی درد انگیز میگفت، در علم تصوّف کہ مورثیٔ او بود بسیار مربوط بود سلسلہ نسبتش بخواجہ بہاءالدین نقش بند میرسد۔ گاہی شعر فارسی میگفت، از وست رباعی

ناچار ای درد در جہان باید زیست ہرچند کہ شد زیست گران باید زیست
مردن بمرادِ خود میسر گر نیست چندی بمرادِ دیگران باید زیست

محمد فقیہ دردمند تخلص

از نبایر رستم خاں دکنی است، در شاہجہان آباد می بود، اصلاح شعر ہندی و فارسی از میرزا مظہر میگرفت ساقی نامہ در زبان ریختہ گفتہ مشہور است، در عہدِ احمد شاہ بادشاہ بطرف بنگالہ رفت، از وست ؎

یار چوں لطف کند حوصلہ بیتاب شود خبر از شیشہ مگوئید کہ سنگ آب شود
این دل کہ ہیچ پیش تواش اعتبار نیست لعلی است اینکہ درگرہ روزگار نیست
معلوم شد زشعلۂ آواز عندلیب آتش فتادہ است بباغ این بہار نیست

میرزا ہاشم دل تخلص

از سادات ارتیمان کہ از توابع ہمدان است صاحب طبع کریم و مشرب وسیع بود ملبس بہ لباسِ درویشی و خادمان را یکسوت ہای فاخرہ پیراستہ میداشت، و صحبت ارباب سخن را از مغتنمات می انگاشت ہنگام تسلطِ افاغنہ بر ایران با حاکم ہمدان اتفاق کردہ، مع جمعی از رفقای و خدمہ خود بجنگ در پیوست و در کمال ثبات و دلاوری کارزار نمودہ شربت شہادت چشید گویند اوایل بہ ہاشم متخلص بود از شیخ محمد علی حزین دل تخلص یافتہ از وست ؎

گل باغ کی بچشم من زار آید ایدوست	کہ بدیدہ بی جمالت مژہ خار آید ایدوست

ز فشار پنجۂ غم چو رہد در آتش افگن	دل خوں گرفتہ دیگر بچہ کار آید ایدوست

محمد خان دیوانہ تخلص

ہمیشہ یارای انند رام مخلص می بود، افیون بسیار میخورد در سنہ یکہزار و یکصد و پنجاہ درگذشت، از وست ؎

بہار آمد ہوا گلدستہ ہای تازہ می بندد	پریشاں نسخۂ گل را دگر شیرازہ می بندد

حرف الذال المعجمه

میر عبداللہ **ذره** تخلص

پسر محمد باقر مجلسی صاحب فطرت و ذکا بوده، او اخر شباب بتحصیل پرداخته در کمتر زمانی بسیاری از مطالب علمیه را دریافت نموده، هنگام محاصرهٔ از اصفهان برآمده در خرم آباد که شهریست ازاں مملکت رخت سفر بسوی عالم بقابست او راست ؎

آرایشی بهر خس و خار از بهار ماند	نخل حیات ماست که بی برگ و بار ماند
چوں شاخ خشک دستم از آغوش گل جداست	داغی بدل ز لاله رخی یادگار ماند
مگر از تو گل خاری بپا دارد نگارِ من	که ہمچوں غنچه از سیر چمن دلتنگ می آید

میرزا بهجو **ذره** تخلص

خلف حکیم محمد شفیع اکبرآبادیست نامش محمد سمیع بود پدر و پسر در سرکار نواب شجاع الدوله بهادر مرحوم بعزت و وقار بسر می بردند تولدش در لکھنو رو نموده

در طبابت دستگاه کلی داشت، از علوم رسمی باخبر بود، اصلاح شعر از میر شمس الدین فقیر عباسی گرفته اقسامِ شعر گفته و خوب گفته، دیوانش قریب دو سه هزار بیت خواهد بود بعد فوتِ نواب شجاع الدوله بهادر مرحوم با متعلقان به کربلای معلی رفت همانجا وفات یافت، از وست ؎

بیهوده چه میرنجی از ناله زار من — ناصح تو سر خود گیر من دانم و کار من

رباعی

سرما بگذشت و این دل زار همان — گرما بگذشت و این دل زار همان

القصه تمام گرم و سرد عالم — بر ما بگذشت و این دل زار همان

میر اولاد علی ذکا تخلص

ولد میر غلام امام برادر زاده علی آزاد تخلص بلگرامیست مشق شعر بخدمت عم خود نموده، در فنِ شعر خصوصًا در تاریخ گوئی مهارت بهم رسانیده در حیاتِ عم خود به دکن رفته بود از وست ؎

تا به سوز کشته خود را بداغ تازه — بر مزار غیر افروزد چراغ تازه

حسن علی خاں ذہین تخلص

خلف معز الدین خاں بہادر صاحب اخلاق حمیده و افعال پسندیده انداز علم رسمی باخبر و در شعر گوئی استعداد وسیع بهم رسانده اصلاح سخن از جناب

ارشاد مآب میگیرند، دیوانی مختصر ترتیب داده اند کلام ایشاں شستہ و صاف رت
ایں ابیات از افکار ایشانست ؎

ذکرِ تسبیح و دعا در حلقۂ عشاق نیست
ہست ذکر روی یار و حلقۂ گیسوی دوست

در عشق تجلی چکد از برگ و بر ما
سوزد شجر طور ز رشک شجر ما

کاشانۂ ما بسکہ تجلی گہ یار است
موسی ارنی گوی درآید ز در ما

شب گرچہ ز کوئے تو پشیمان بدر آییم
از مہر تو بیتاب بوقت سحر آییم

گرتا بسر تربت من جان من آی
مشتاق تماشائے تو از خاک بر آییم

از چند ماہ بمرض سودا گرفتار بود، بعد تالیف ایں صحیفہ بتاریخ نہم شہر جمادی الاول سنہ یکہزار وصد و بست ہجری وفات یافت، انا للہ و انا الیہ راجعون

حرف الراء المهملہ

محمد برہان علی خان رہین تخلص

خلف میانہ محمد معزالدین خاں بہادر مرحوم و برادر بزرگ حسن علی خان ذہین بودند ہنگامیکہ احمد خان بنگش راجہ نول رای را کشت و راجہ رام نراین دیوان نواب صفدر جنگ بہادر مغفور در قلعہ الہ آباد پناہ گرفت احمد خاں بہ الہ آباد شتافت و پسرش محمود خاں در لکھنؤ رسیدہ بغارت شہر پرداخت، چنانچہ در آں ہنگام سہ لک روپیہ نقد و جنس از خانۂ جد راقم بتاراج رفت، نواب معزالدین خاں مرحوم بزور پنجہ اقبال و نیروی شجاعت بیہال افغانان را از شہر راندہ، خیمہ بیرون زدند و جمعیت فراواں بہم رساندہ رایتِ استقلال در صوبۂ اودھ برافراشتند، محمود خان گریختہ پیش پدر بالہ آباد رفت، پدر و پسر ہر دو کاری نساختہ بفرخ آباد شتافتند، نواب صفدر جنگ بہادر مغفور از شاہجہاں آباد بر سر آنہا رسیدہ، انتقام راجہ نول رای گرفت بعد ازاں بہ اودہ تشریف آوردہ معزالدین خان بہادر را بخطاب خان بہادری و شش ہزاری منصب سرافراز فرمود، بعد فوت نواب مغفور نواب مرحوم در عہد

نواب شجاع الدوله بهادر مغفور بخدمت گورکهپور سرافرازی یافت، آخر ترک تعلقات کرده بخانهٔ خود نشست تا نوزدهم ذی قعده سنه یکهزار و دوصد هجری نقد حیات به قابض ارواح سپرد، محمد برهان علی خان در سال وفاتش این قطعه گفته۔

قطعه

معز الدین محمد خان بهادر — که در عزت مقامی داشت عالی
بنامش در ازل از مصحف دین — برآمد اختری فرخنده فالی
ز تاب مهر آل مصطفیٰ داشت — رخ با ابرویش گونهٔ آلی
بحسن خلق و احسان و مروت — بعالم شد مثل در بیمثالی
ز بس بود از پیٔ بیگانه و خویش — وجودش مایهٔ آسوده حالی
ز دستش زهر خوردندی عزیزان — بذوق شکر از شیرین مقالی
بکنج عزلت از ده سال میزیست — جوانمردانه در پیرانه سالی
به نیکی همتش چون بود مصروف — بنودش با بدان هم بدسگالی
بهفتاد و سیوم از سال عمرش — تنش چون دید جان را انتقالی
بتسلیم و رضا تن داد یکسر — دل از جان جان ز تن برکند خالی
روان زین محنت آباد فنا گشت — سوی راحت سرای بیزوالی
زدند از غم کف افسوس برهم — بفوتش از ادانی تا اعالی
شنیدم سال تاریخش ز مردان — که از مردی جهان گردید خالی

خودش خان مرحوم بسیار آرمیده مزاج خلیق پسندیده اطوار عالی طبع

بود، علم عربی تا صرف و نحو وفارسی تا کتب اخلاق و منطق و معانی و عروض وقافیه صنایع و بدایع و دیگر علوم دینی و ضروری درس فرموده، زبان بگفتنِ شعر کشوده استفاده از جناب ارشاد مآب میگرفت قصاید وغزلیات واقسام شعر مشق نموده دو دیوان ترتیب داده، مثنوی بروزن مخزن اسرار اغاز کرده، قریب هزار بیت گفته بود که عمرش تمام شد کلیاتش زیاده از ده هزار بیت خواهد بود، راقم برسراپای آن گذشته، چندسال است که وفات یافته، از نتایج افکار اوست

صد قیامت بیکی جلوهٔ قامت کردی　　چه قیامت که نکردی چه قیامت کردی

ے

برید بر قد خود جامهٔ خدای را　　بحد رساند بتِ شوخ کبریای را

ے

بار عارض نهفت و من مردم　　عارضی بود زندگانی من

ے

خاموش رهین که گوشِ عالم　　کر گشت ز شور و شیونِ ما

راجه رام نرائن

قوم کایست بجوهر شجاعت و همت موصوف بود، و در خدمت مهابت جنگ صوبه دار بهار و بنگ بمرتبهٔ خصوصیت و امارت و نظامتِ عظیم آباد پٹنه امتیاز داشت، وبکمال شوکت رایت استقلال می افراخت، بعد فوت نواب

مسطور در زمان حکومتِ سراج الدوله و جعفر علی خان نیز بدستور حکومت ملک مذکور باو مفوض بود جمیع رعایا و سپاہی از عدل و انصاف کماہی او مشکور بودند، آن راجۂ عالیشان سرکشان آن سرزمین را پامال انکسار ساختہ بحلقہ اطاعت خود آوردہ بود ہرگاہکہ جناب افضل المتاخرین شیخ محمد علی حزین علیہ الرحمتہ از دہلی عازم سیر عظیم آباد شدند راجہ قدر دانِ اہل کمال حضور ذات بابرکاتِ ان علامۂ زمانرا نعمت عظمیٰ شمردہ بکمال ارادت، ملاقات کردمادامیکہ انجناب وارد آن دیار بودند، بخدمت کیمیا خاصیت اکثر شرف اندوز میشد، و اشعارِ خود را نظر اصلاحش میگذرانید، این چند بیت از انجملہ است ؎

چون شمع عمر ما ہمہ در تاب و تب وگذشت　　　دستی بزیر سر بنہادیم و شب گذشت

آخر الامر قاسم علی خان در ہنگام حکومت خود راجہ نیک ذات را بقتل رسانید و آخر خود ہم بسزای اعمال خود گرفتار شدہ بحال خراب فوت کرد چنانچہ قصۂ او مشہور است، حاجت تکرار نیست، بالجملہ قاتلان ہنگام گردن زدنش، ازو سوال کردند کہ ہیچ آرزو می داری، گفت دمی آب، آنہا کاسہ پر از آب نبزدش آوردند راجہ عالیمقام دست رد بآب زدہ کاسہ را بر زمین انداخت و این بیت بدیہہ برزبان راند ؎

محروم رفتہ از تو لب تشنۂ حسین　　　ای آب خاک شو کہ ترا آب رو نماند

محمد جعفر خان **راغب** تخلص

نبیرهٔ نواب لطف اللہ خان صادق است بعد ہنگامیکہ ابدالی آتشا بجہان آباد بلکھنؤ آمدہ مقیم شدہ. چون از صغر سن بکلام موزون رغبتی داشت، شاگرد جناب ارشاد مآب شد بحسب اتفاقات بعظیم آباد پٹنہ رفت و بر جاگیر پدر خود دخیل شدہ اوقات بخوبی بسر می برد، بعضی از رقایم جناب ارشاد مآب از یاران بدست آوردہ نسخہ تالیف نمودہ، موسوم بہ گلزار جعفری گردانید تا در قید حیات بود کلام خود را بخدمت جناب ارشاد مآب میفرستاد و ہرچہ از نظر اصلاح گذشتہ میرفت آن داخل دیوان خویش مینمود، ہنگامیکہ راقم در پٹنہ وارد شدہ بود، بملاقات آمدہ دیوان خود بمطالعہ درآورد و پنج شش ہزار بیت خواہد بود، ہمہ شستہ و صاف است، چون راقم از انجا بکلکتہ رفت، خبر وفات او رسید انا للہ وانا الیہ راجعون، این چند بیت از وست ؎

جلوہ گر بر لب بام آن مہ تابان شدہ است ۔ باز بالای فلک مہر نمایان شدہ است

؎

صبر کجا، شکیب کو، عاشق مبتلای را ۔ تا نکند بہجر تو گریہ ہای ہای را

گوش نما و یاد کن بہر خدای پند ما ۔ بادۂ سرکشی منوش ای بتِ خود پسند ما

کریم داد خاں رونق تخلص

موطنش قصبہ سوندا من مضافات کالیجر از افغانان صحیح النسب آنجا بوده، والدش حق داد خان ملای مکتب دار خاندانِ راقم بوده، چوں جدم از قصبہ مسطور ترکِ وطن کرد و بہ لکھنو تشریف آورد، اورا معہ عیال و اطفال ہمراہ آورد وتولد خودش بموطن رو نموده و نشو و نما در لکھنو یافتہ، کتب متداولہ فارسی تحصیل کرده و بصحبت قابلان و سخنوران رسیده چاشنی شعر بہم رسانیده، اکثر معلمان شہر و بیرونجات استفاده ازو میگرفتند، در اصطلاح و لغت مہارت کلی داشت جناب ارشاد مآب اورا رونق بزم میفرمودند، و در مشاعره بطرف دست راستِ خود میشنایندند، ابتدای شعر خوانی ازو میشد، ہزار بیت تخمیناً مشق کرده بود، بسیار خوش خلق بود چندی برفاقتِ راجہ رام نراین ناظم عظیم آباد بہ تعلیم دامادش معزز بود، برای چند روز رخصت یافتہ بخانہ آمده بود ناگاه بمرض اسہال درگذشت از دست ؎

شد بال کشا قمری و خوش گفت سخن را ‫ ‫ ‫ ‫ از سرو بود مصرع برجستہ چمن را

؎

خواہم کہ بہ بندِ خم گیسوی تو باشم ‫ ‫ ‫ ‫ آزاد ز دیں گردم و ہندوی تو باشم
جانرا خبری نیست دل از سینہ ربودی ‫ ‫ ‫ ‫ قربان سبکدستیٔ بازوی تو باشم

رای کهیم نراین رند تخلص

جدّ کلانش مهاراجہ لچھمی نراین بہ وکالتِ نواب صفدرجنگ مرحوم بپایہ تخت فردوس آرامگاہ حاضر می بود و باعزت وجاہ محسود اقران بودہ خودش درسرکار نواب آصف الدولہ بہادر مرحوم بدرماہہٗ پانصد روپیہ ممتاز بودہ دراوائل مشق سخن ازراقم کردہ، حالا قریب بست ہزار بیت گفتہ، قصّہ چہار درویش بروزن خسروشیرین وافسانۂ ہیر ورانجھن بروزن نل دمن و دوسہ مثنوی دیگر بنظم درآوردہ، ازچندی بکلکتہ رفت، ازوست ؎

یاد باد آنشب کہ در پہلوی ماجا داشتی — دست زیرگردن و صد فتنہ برپا داشتی

گرچہ مثل کہربا زردم زبی برگی ولی — ازچناں منت کش برگ گیاہی نیستم

فصاحت خاں راضی تخلص

کشمیری از قاضی زادگانِ آنجاست وشاگرد میرزا عبدالغنی بیگ قبول بودہ شعر بروش استاد خود میگفت، قبل از ورود نادرشاہ بہندوستان فوت شد،

ازوست ؎

آں رخ ولب زخال مستغنی است — گل و مل را نقط نمی باید

با عندلیب صلح کنم، یا بہا غباں — ایگل ترا بخاطرِ عاطر چہ میرسد

شیخ محمد رضا

سندی اصلش از ٹھٹہ است کہ آنرا سند گوبند و توطن در بھکر داشت کہ آنرا در تواریخ ماضیہ بکر نوشتہ انداز عہد عالمگیر بادشاہ تا زمان محمد شاہ بادشاہ اکثر خدمات بھکر اصالتاً و نیابتاً داشتہ در سنہ یکہزار و یکصد و سی و سہ فوت شدہ، از وست ؎

کار ما آخر نشد و آخر زماں کاری نشد ۔۔۔ مشتِ خاک ما غبار کوچہ یاری نشد

محمد ارشد رساؔی تخلص

مرید قدوۃ العارفین شاہ بھکیہ علیہ الرحمتہ بود در کتب فارسی ربط تمام داشت و در نواح پنجاب سکونت میداشت و معاصر محمدؐ شاہ بادشاہ است شعر بتلاش میگفت، از وست ؎

با مخالف مشرباں یکجا نشستن خوب نیست ۔۔۔ این غلط مجموعہ را شیراز دبستن خوب نیست

زین الدین علی رساؔی تخلص

بن شرف الدین خاں علی عارف تخلص است، بہ یمن تربیت والد خود در سنہ ہفت سالگی بتحصیل علوم مشغول گشتہ در عرصہ دو سال فاضل گردید حفظ قرآن شریف نمودہ بود و خط شکستہ درست مینوشت، در دہلی مدتی بسر

برده، بصوبۂ اوده آمد و یکسال مانده به بنگاله رفت، حالا احوالش معلوم نیست، جوان شگفته رو خوش اختلاط بود، او راست ؎

زنهار وا مکن سر زلف سیاه را ۔ تا کی دگر بلند کنی دود آه را

دست بر سر میزنم در هجر یار خویشتن ۔ میکنم آخر بدستِ خویش کار خویشتن

رباعی

دل در طلبش بهر طرف میگردد ۔ وز بهر نثار جان بکف میگردد

چشمی که بیاد مرتضی میگرید ۔ هر قطره او در نجف میگردد

رافع کشمیری

شاگرد ملا ساطع کشمیر یست، در ملازمتِ خاندوران خاں بهادر می بود، نواب عالیجاه برین بیتش هزار روپیه بخشید ؎

کفم چو کاسۂ گرداب همچنان خالیست ۔ باین محیط کرم گرچه آشنا شده ام

بیری رندی تخلص

عوام او را بهوری میگفتند، از کنچنا یانِ شاهجهان آباد است ترک فحش نموده، بسیار خوش طبع بوده، در نغمه سرای و رقص نظیر نداشت، با میرزا بیدل بسیار ملاقات میکرد، و شعر میگفت، از وست

صد معجزه و سحر بیکجاست دران چشم ۔ صد فتنه و آشوب مهیاست دران چشم

گر چشم تو بر مرده فتد زنده شود باز — خاصیت انفاس مسیحا است در آن چشم
صد نشتر خورد در جگر از بهر نگاهی — یارب دل ما را چه تمنا است در آن چشم
رندی ز پی بردن ایمان و دل جان — هشدار که صد گونه بلاها است در آن چشم

میرزا محمد رضا **رضا** تخلص

از سادات شیراز است بحسن سیرت و خلق و صفائی ذهن موصوف بطاعات و عبادات مشغوف بوده، ایامی چند بحکم شاه طهماسپ ثانی حکومت لار که شهریست از ممالک ایران بوی تفویض یافته بود گاه گاهی بیتی از خاطر وی سر بر میزد ؎
صیقل زنگار دل را همچو عکس یار نیست — خلوت آئینه را شمعی به از رخسار نیست

محمد جعفر **راهب** تخلص

موطنش دار الامان اصفهان در سنه یکهزار و یکصد و هیزده تولد یافته خانواله مرحوم در ریاض الشعرا آورده که عنفوان شباب عنان همت بسمت تحصیل علوم معطوف ساخته، در عرصهٔ قابلیت و استعداد گوی سبقت از معاصرین ربوده، بعلو ادراک و رسای فهم یگانهٔ زمانه و در کمال ظاهر و صفای باطن بعالم فسانه بوده و در رمالی و انشاپردازی مهارت عظمی داشته و مصاحبت و مجالست ارباب کمال را از غنایم می انگاشته، و الحق که بلندی طبعیت و رنگینیٔ فطرت از اشعارش هویدا است، از وست ؎

افگند بپا سلسلهٔ زلفِ دوتا را — آراست برای دلِ ما، دام بلا را
نه مژدهٔ وصلی، نه پیامی، نه حدیثی — در کوی تو بستند مگر پای صبا را
صد عقدهٔ غم از دل غمدیدهٔ راهب — بکشاید اگر باز کنی بند قبا را
ضعف تن بسکه مرا مانع شبگیر شده است — سایهٔ ام همچو خطِ جاده زمین گیر شده است
با اسیران بلا هیچ نمی پردازد — غمزهٔ یار ز خون خوردن ما شیر شده است
راهب از میکده گر پا نکشم معذورم — خط پیمانه مرا حلقهٔ زنجیر شده است
گر پیش نهالِ قدِ او جلوه طراز است — عذر گنه سرو همین بسکه دراز است
عاشق خبر از گردش ایام ندارد — روز و شب محمود درخ و زلف ایاز است
لحظهٔ آیینه از وصل تو محروم نشد — میتوان گفت که اقبالِ سکندر دارد

رباعی

راهب نگهش مست و خرابم دارد — زلف سیهش به پیچ و تابم دارد
داغم ز تغافل لبِ کم سخنش — این آتش خاموش کبابم دارد

رباعی

دل بی تو طمع ز هستی خویش برید — شد دیده در انتظارِ وصل تو سفید
چون نقش قدم نشسته ام بر سر راه — چون حلقه بدر دوخته ام چشم امید

آقا رضا

گیلانی عالم اکثر علوم بوده، و در شعر سلیقهٔ وافی و ذکای عالی داشت،

هنگام تسلطِ افاغنه بر ممالک ایران اینجهان گذران را پدرود نمود، از وست

ه

هرگز طبیب فکرِ منِ مبتلا نداشت — گویا برای درد دل ما دوا نداشت
محکم نگشت یا تو اساس محبتم — از بسکه حرف سست تو هرگز بنا نداشت
خلوت طلب برای چه میگشت هر زمان — گر مدّعی ز وصل تو صد مدعا نداشت
خاموشیم نبود ز آسودگی رضا — از بسکه تنگ بود دلم ناله جا نداشت

محمد رحیم خان

کرابلی است که پدرش حاکم آنجا بوده و وی از اوایلِ ترقیات نادرشاه برفاقت تن داده و بعد از فتح اصفهان از نصرت افاغنه یکی از خدمات عمده سرافرازی یافته بود و در هنگامیکه شاه عنان توجه بسمتِ بغداد معطوف داشت بسببی از جانش سوء مزاجی بهمرساند و وی ترکِ خدمت و منصب نموده بلباس درویشان بنجف اشرف رفته ساکن شد و بعد چندی وارد هندوستان گردید، نواب برهان الملک بنا برسابقه اتحاد، مراسم مراعات بجاآورده، بمنصب پنجهزاری سرفراز گنانید، اما ترقی بحالش راه نیافت اوقات را بظاهر خوش و بباطن ناخوش میگذراند و در فن سپهداری بی بدل بوده، و خط نسخ و تعلیق بغایت خوب مینوشت، هنگام رسیدنِ نادرشاه در لاهور بمرض ذا لجنب راهی عالم بقا گشت، این دو رباعی از وی بنظر رسیده

رباعی

باآنکه صباح وشام در کویتو ام	محروم وصال قد دلجوتیو ام
بیطالعیم نگرکه همچون سایه	از وصل تو بی نصیب پهلوتیو ام

رباعی

بر اسپ سیاه آن بت مه پیکر	تاگشت سوار خاست صد فتنه و شر
شد جلوهٔ حسنش از دو بالا چه عجب	مه را بشب تیره بود فیض دگر

میر محمد علی رایج تخلص

از سادات نجیب سیالکوٹ من مضافات لاهوراست، اکتساب علوم از خدمت والد خود میر دوست محمد صانع تخلص کرده با شاه ناصر علی ومیرزا بیدل وشاه فقیر الله آفرین ودیگر شعرای آن عصر همطرح بوده، در وطن خود چند دیهه مدد معاش داشت وبآن اوقات بسر می برد، در پیرانه سالی رحلت نمود۔ مصرع

رفت رایج ز عالم فانی

تاریخ وفاتش یافته اند، دیوانی ذخیم[1] ازو مانده، این ابیات ازانست ؎

آن شود در بحر گرداب این بصحرا گردباد	آب وخاکم بعد مردن نیز سرگردان اوست
پوشید زرگ من چو بزیر قبا زره	آئینه خانه شد به تنش از صفا زره

[1] ضخیم (ع)

میر جعفر روحی تخلص

از میرزادگان قصبہ زید پور من مضافات لکھنؤ است، سید ستودہ خصال و موحد صاحب حال و بمشرب تصوف مشغوف بود، رباعیات صوفیانہ دارد و اشعار بسیار گفتہ، کریم داد خاں رونق مذکور مشورۂ سخن از و نمودہ، از وست

ع

کشت حبشی تو ولی فتنۂ قامت باقیست — نیست آرام بمردن کہ قیامت باقیست

نفس از گرم روی پای بمنزل دارد — دل دراں فکر کہ درخانہ اقامت باقیست

ہمدم خضر شوای تشنہ لب ناکامی — کہ نفس آبحیاتست و ندامت باقیست

چند سال کہ فوت کردہ خدایش بیامرزد، مولف اورا دیدہ بزرگ منشی بودہ۔

مکھن لال رای تخلص

خلف الصدق لالہ اجمیری لال بن لالہ مہربان سنگھ بن لالہ رام پرشاد موطن آبایش موہن پور مضافات اکبر پور است، آن دیہہ زمینداری قدیم ایشان است، لالہ رام پرشاد پدر لالہ مہربان سنگھ چون بخدمت بخشیگری راجہ نول رای بہادر کہ نایب نواب وزیر صفدر جنگ بہادر بودہ ممتاز از موطن بہ لکھنؤ آمدہ سکونت اختیار نمود، بعد کشتہ شدن راجہ نول رای بہادر لالہ مہربان سنگھ کہ بخواہر لالہ لودہی سنگھ قانونگو پرگنہ سدہور منسوب بودند از لکھنؤ دل برداشتہ

بسد ہور فروکش کردہ مقیم شدند لالہ اجمیری لال و لالہ اکبری لال و لالہ مادھورام ہر سہ فرزند از ایشان ہمانجا تولد یافتہ، چوں لالہ لودھی سنگھ را فرزندی نبود لالہ اجمیری لال را زیادہ از فرزند عزیز داشتہ، بنیابت پرگنہ ملانوہ وغیرہ بہ اتفاق می بودند، بعد فوتِ لالہ لودھی سنگھ بہ پیشکاریٔ محالات مثل سلطانپور ودلمؤ وغیرہ لالہ اجمیری لال معزز بودہ، ہمیشہ بکارہای عمدہ مشغول می باشند، خودش مکھن لال قرابت خویشی بہ مولف دارد ؎

مرا در چشم و دل نور و سرور است　　ہمیشہ چشم بد از وی دور دور است

از صغر سنہ[1] بتحصیلِ علومِ فارسی پرداختہ زبان بگفتن شعر کشودہ، اکثر بجودتِ طبع وجدت رای ابیاتِ رنگیں بر صفحہ روزگار مینگارد و از نظر اصلاح مولف می در آرد، جوان پسندیدہ اطوار آرمیدہ مزاج عالی طبع شیریں گفتار است این ابیات آبدار از وست ؎

غزل

باز آمدنت باعثِ آبادی جان شد　　از عیش دل پیر دگر بار جوان شد

تا یار بہ پرسید ز حال دلِ زارم　　از ضعف ہمہ قامت من خم چو کمان شد

تا یار ز بر نیز صفت راست بدر جست　　ہر راز کہ در سینہ نہان بود عیان شد

تا از بر من رخت سفر یار بہ بستی　　صد پیک سر شکم ز برای تو روان شد

ای ہمنفس از حالِ دل زار چہ پرسی　　در عشق کسی خواب و خور و تاب و توان شد

لالہ ندہی لال برادر عم زادش خلف الصدق لالہ مادھورام طبع موزون دارد

[1] سن (ع)

اگر چندی باین فنِ لطیف مشغول می ماند زبانش گویا می شود۔

روشن لال روشن تخلص

خلف الصدق لاله اودہی لال بن سبہا سنگہ بن پہرومل چون جدش سبہا سنگہ کہ عم مولف بود بار اجہ نولرای در جنگِ احمد خان افغان کشتہ شد لاله اودہی لال دو سالہ بود بعد رسیدنِ بسن تمیز از علمِ ضروری فراغت کردہ در انشا نویسی دستگاهِ وسیع پیدا کردہ، در اوائل جاگیر حکیم ماشاء اللہ خان اجارہ گرفتہ، از ظلم حکیم مذکور در مابین سال معزول شدہ خسارۂ کلی کشید، ناچار حویلی و نقد و جنس در مصادرہ دادہ، از لکھنؤ دل برداشتہ بدلمؤ رفتہ سکونت اختیار نمود، بعد چندی بہ لشکر نواب شجاع الدولہ بہادر شتافتہ با لاله اوتم چند پیشکار دفتر پٹر چند پیوستہ، در متصدیان منسلک شد، در عہد نواب آصف الدولہ بہادر چون لطافت علیخاں خواجہ سرا تعنات حضور حضرت بادشاہ جم جاہ شد، برای ملاحظہ تصحیح سوار و پیادۂ خان مذکور شاہجہاں آباد رفت، چند سال در آنجا برفاہ بسر بردہ بہ لکھنؤ آمد، لاله اوتم چند ناخوش شدہ اسمش از دفتر برآورد و آخر بسعی مولف بتوجہ مہاراج ادہراج مہاراجہ تکیت رای تمر ندر بہادر باز بحال شدہ، برای ملاحظہ تصحیح سپاہ تعنات پرگنہ پرتاب گڑھ شد، دو سال آنجا ماندہ بدلمو رفت و ناگاہ از جہان در گذشت، مولف روشن لال را بہ لکھنؤ طلبیدہ بہ تربیتش ہمت گماشت

حالا از علم فارسی فراغت حاصل کرده، زبان بگفتن شعر کشوده گاهی گاهی میگوید این ابیات ازوست۔

غزل

گر یار قدم بفرقم آرد　　سرپای بر آسمان گذارد
از آہن و سنگ گر بود دل　　کی تاب گداز عشق دارد
دامن شود ش کنار دریا　　عاشق اگر آستین فشارد
عیسیٰ شود از طبیب عاشق　　بی یار بدرد جان سپارد
کاغذ زرد و قلم شگافد　　گر روشن درد دل نگارد

برادر کوچکش لاله گردهاری لعل در علم فارسی قریب بفراغ رسیده، طبع رسا و فہم و ذکا درست دارد، و طبعش ہم موزون واقع شده، اگر باین فن مشغول میشود یقین است که اشعار خوب بر صفحہ روزگار خواہد نگاشت۔

حرف الزای المعجمه

میر اولاد علی زایر تخلص

از سادات بنی کمکمه اند که مشهور بکمونه اند مولدش صوبه اوده است اکثر درین ضلاع[ا] گذرانیده و بسیر بنگاله نیز پرداخته و بزیارت عتبات عالیات عراق مشرف شده، در وقت معاودت از راه خشکی بایران رسیده، با فضلای و شعرای آنجا صحبت داشته به مشهد امام رضا علیه السلام مشرف اندوز گشته باز بهندوستان مراجعت نموده، در خدمت شیخ علی حزین علیه الرحمة استفادهٔ و تحصیلِ بعضی علوم خصوصًا طب در خدمت میر محمد عسکری جونپوری نموده، در فضیلت و شاعری مهارت بهم رسانده، در لکهنؤ بخدمت جناب ارشاد مآب مسوداتِ خود را برای اصلاح میگذرانیده، از یکسال مع لواحق باز روانه بزیارتِ عتبات عالیات شده، خدایش بمنزلِ مقصود

[ا] اضلاع (ع)

رسانند اگرچه شعر کم کم میگوید، اما بسیار خوب و پاکیزه میگوید، در فن طبابت ید طولیٰ دارد، از افکارِ ایشانست ؎

تنها همین سپهر مرا بر زمین نزد
چون من بسی بخاک زد اما چنین نزد

فرصت کجاست تا دمِ دیگر که چون حباب
یک کس دمے نزد که دم واپسین نزد

هرچند عقده زد فلک دون بکار او
زایر گهی ز غصه گره بر جبین نزد

؎

خبر برید خدا را دگر بشیخ حرم
بکعبه زایرِ گم کرده راه می آید

؎

آمده یار از منش شاید گمانی مانده است
پرسد احوالِ مرا داند که جانی مانده است

کشتی و من زنده گشتم راندی و باز آمدم
هرچه خواهی حاضرم گر امتحانی مانده است

او بعزم خانه و جان نیز در فکر رحیل
صبح نزدیکست و شب رفته است و آنی مانده است

؎

شیوهٔ حسنش که شور می تا بجبین می افگند
گه شکن در زلف و گه چین بر جبین می افگند

بخت دگر دون را عجب زور آزمایها باست
آن اگر بر دارد اول آخرش می افگند

سر بکف دارم اگر شمشیر بر سر میزند
جان هدف کردم اگر تیر از کمین می افگند

لاله شتاب رای زار تخلص

ولد صاحب رای برادر زاده لاله مهتاب رای دیوان راجه کشن سنگه

منشی نواب آصف الدوله بهادر مرحوم بزرگانش از قانون گویانِ بدہہ بودند جدش بمتصدیانِ دفتر حضور نویسی سرافرازی داشت، تولد خودش در لکھنو نموده جوان خوش خلق پسندیده اطوار است، در فن شعر شاگرد درای سرب سکه دیوانه است، ازوست

بامیدیکه روزی چشم بر رویتو اندازم | شوم درویش و بستر بر سر کویتو اندازم
من از بیطاقتی آهسته آیم بر سر کویت | که خود را رفته رفته تا به پہلویتو اندازم
همه کس ای مہ بیمہر می بینند ماه نو | بیا تا من نظر بر طاق ابرو یتو اندازم
اجازت گر دہی این زار بی تقصیر محزون را | بیارم خوش بپای سرو دلجو یتو اندازم

حرف السین مہملہ

میر عنایت بیگ ساکن

موطنش شاہجہاں آباد است، بعد ہنگامہ احمد شاہ ابدالی در لکھنؤ وارد شدہ، در سلکِ ملازمان نواب شجاع الدولہ بہادر مرحوم منتظم شدہ بعد چندی از علاقہ روزگار دل برداشتہ بہ بنارس رفت و مرید شاہ نذر علی قلندر شد، بعد ازاں بعظیم آباد رفتہ درویشانہ میزیست، در فن شعر شاگرد جناب ارشاد مآب است، دیوانی ترتیب دادہ، وارستہ مزاج و آزاد منش بود، بتاریخ بست و پنج (۲۵) محرم سنہ یکہزار و دو صد دیازدہ بمرض استسقا بمانجار رحلت کرد، چوں باراقم ربط ملاقات داشت تاریخ رحلتش چنیں بنظم آوردہ ے

شاہ ساکن صاحب صبر و سکون — در محرم بست و پنجم در گذشت

چوں قلندر بود آں آزاد مرد — بود در پیشش برابر شہر و دشت

خواستم سالش ملک از غیب گفت اہل دینی ساکن فردوس گشت[۱]

این چند بیت از وست ؎

ہر چند کہ جیب تار تار است بر گردن من ہنوز بار است

؎

عاقبت شامِ غمِ من سحری پیدا کرد نالۂ بی اثرِ من اثری پیدا کرد
لالہ در باغ جہان نیست کہ در باغ قضا خونِ من ریختہ تونیں جگری پیدا کرد

؎

میالا دست در خون دل من آتش است آتش منہ پا بر سرِ مشت گل من آتش است آتش
سپند آساز دست خود گرہ در کار خود دارم نماید آنچہ آسان مشکل من آتش است آتش
چہ پرسی ساکن از سوز دل عاشق نمیدانی سمندر طینتم آب و گل من آتش است آتش

؎

مجنوں چو با آہو گفت افسانۂ چشم تو آہو شدہ چوں مجنوں دیوانۂ چشم تو

محمد صدیق سخنور تخلّص

از قاضی زادگانِ قصبہ بلگرام است، در سنہ یکہزار و دویست پیشِ مولف آمدہ ظاہر ساخت کہ دیہہ معاش من از مدتی در سرکار ضبط است اگر

---

[۱] از "ساکن فردوس گشت" ۱۲۰۱ برآید نہ کہ ۱۲۱۱ (ع)

معاف شود زندگانی بخوبی بسر برم مولف اورا بملازمتِ رای میکو لعل واصل باقی نویس صوبۂ اوده واله آباد وکیٹر که پیشکار مهاراج ادہراج مهاراجه تکیت رای نراندر بهادر بود و با بنده کمال دوستی داشت رسانیدم رای قدرشناس پروانه معافی دیهه مذکور نویسانیده داد، مولف پروانه را بسخنور مذکور دادم، وقت رخصت نقل نمود که من و نظام الدین احمد صانع تخلص از بلگرام در بنارس بخدمت شیخ حزین (علیه الرحمته) رفتیم، شیخ بر پلنگ تکیه زده نشسته بود، بطرف ما متوجه شد، اشاره بخواندن اشعار فرمود، صانع این مطلع برخواند ؎

داد از دل درد کیش ما را　　　نگذاشت بحال خویش ما را

شیخ محظوظ شد رو بمن آورد همین که بیت خواندم فرمود که فک اضافت درست نیست، عرض کردم که در کلام اساتذه این قسم بسیار یافته میشود شیخ بخندید و فرمود مگر تو از قرابتیانِ سراج الدین آرزو باشی، گفتم یکی از کمترین تلامذه اویم، شیخ علیه الرحمته بظاهر ارشاد کرد که شما هر دو از موزونان هند غنیمت هستید، لیکن بباطن راضی نشد، و ما را رخصت ساخت، بالجمله سخنور صاحب دیوان است، در بلگرام در شعر گوئی بر همه کس تفوق دارد، همین بیت او بیاد بود، بقلم آمد از وست ؎

جلوه گر بر سر پیران نبود موی سپید
تار پود لیست که بهر کفنی ساخته اند

میرزا رفیع سودا تخلص

اصلش از بخارا است یکی از اجدادش بهندوستان وارد شده در دہلی سکونت کرده، تولد خودش در آنجا رو نموده، بعد رسیدن بسن تمیز بشعر ہندی ہمّت گماشت، قصاید مدح و قدح و اقسام شعر گفته شہرۀ آفاق گردید، و بر جمیع ریخته گویان بر سر آمد، اوّل بمیان بسنت علیخان خواجه سرای بادشاہی پیوسته، بعده باعالیجاه غازی الدین خان بہادر ملازمت نموده، ارشدۀ عزت بہم رساند، بعد خرابی دہلی بفرخ آباد رسیده، ہمراه مہربان خان چیله احمد خان بنگش بسر میبرد، آخر وارد لکھنو گشته قصیدۀ مدح بجناب وزیر الممالک نواب شجاع الدوله بہادر مرحوم گذرانید آنعالیجاه دو صد روپیه در ماہه بنام او مقرر فرموده، خلعت داد، چون آن عالیجاه وفات یافت ہمراه وزیر الممالک آصف الدوله بہادر مرحوم بہمان درماہه حاضر می ماند، گاہی گاہی شعر فارسی ہم میگفت، چند سال است که وفات یافته، در امام باڑه آغا باقر مدفون گشت

بیا بیا نفسی چند شمع بالیں شو — که خستۀ غمت امشب بحالت دگر است

سه

از شیشۀ فلک مطلب می که این دنی — جامی بماه میدہد آن ہم تمام نیست

خواجه عبدالله سامی تخلص

لاهوریست و سلسله قربت بملا وجیهه داشت و مدتی ملازم شاهزاده اعظم شاه بوده آخر ترکِ نوکری کرده، در وطن ساکن شد، باشاه آفرین لاهوری و میر محمد علی رائج معاصر و هم‌طرح بوده، و در دهلی رسیده، اواسط سلطنت محمد شاه فوت شد، از وست ؎

دل واشود زدستِ تو بی منت کلید　　این قفلِ ابجد است بنام تو بسته اند
شب که آن مه نیم رخ در پرده مست خواب بود　　یکطرف درخانه ابر و یکطرف مهتاب بود

ملا ساطع

کشمیری شاگرد میرزا داراب بیگ جویا و با عبدالغنی بیگ قبول هم‌طرح بود، در علم لغت نسخه حجت ساطع منتخب برهان قاطع بتحقیق نوشته، و در نثر برابر نصیرای همدانی عبارت رنگین مینوشت، اوایل برفاقت اسلام خان میر آتش شاه عالم بهادر شاه بسر برده و گلشن نام نثری بنام او قلمی نموده، آخر بمداحیٔ عالیجاه امیرالامرا خاندوران خان بهادر پرداخته و بیمنِ تفضلات عالیجاه، خدمتی در کشمیر یافته، آنجا رفت، چون قدری جاگیر هم آنجا یافته بود، معیشت بخاطر جمع مینمود تا برحمت حق پیوست، دیوان مختصری دارد، از وست ؎

گوئیا زخم من اموخته زه گیرش را | بر سر چشم نشاندن چو مژه تیرش را
مرا از شمع شد این نکته روشن | که گرمی های این مردم زبانی است
سر بالین من در خواب آں بیداد گر آمد | هزارا فسوس مارا عمر در غفلت بسر آمد
دیدیم خال خال گل اعتبار خویش | طاؤس وار داغ شدیم از بهار خویش

سید سعد اللہ

مردی بود در عصر محمد شاه بادشاه در جرگهٔ سپاهیان منظم گشته، بموزونیت طبع شعر میگفت، از وست ؎

شیرازهٔ جمعیت دلهائی پریشان ؎ | موی کمر نازک یار است بہ بیند[1]

محمد حسن خاں سامع تخلص

از امرازادهای دهلی و معاصر محمد شاه بادشاه بود اول عشرت تخلص میکرد، آخر سامع اختیار نمود از وست ؎

چکنم خاطر صیاد عزیز است مرا | ورنه از کشمکش دام به تنگ آمده ام

رباعی

ملا هرچند علم دین می خواند | از مبحث ابلهی سخن میراند
زین حرف نکنی سوال از حیض و نفاس | کیں مسئله دختر ش نکو میداند

---

[1] بہ بینید

سخن تخلص

میر عبد الصمد نام داشت، از اکبر آباد است، مشق سخن از میرزا بیدل کرده، در یکهزار و یکصد و چهل و یک در گجرات احمد آباد فوت شد، از وست ؎

دل طپید نهای من، زد زخمه بر تار نفس ورنه ساز هستئ مو هوم زیر و بم نداشت

؎

خوش آن روزیکه بر پای تو سر گرم نیاز افتم دم بر خاستن چندان روم از خود که باز افتم

غلام حسین سالک تخلص

سلسله نسبش به سید عبد القادر گیلانی میرسد یکی از اجدادش که مسمی به سید اسحق خاں بود از بغداد بهند آمده و از هندیه کهن شده در قلعه جنیر اقامت کرد، خودش در آنجا متولد شده و همانجا نشو و نما یافته بعد انتقال والد که سید شهاب الدین نام داشت بطریق سیاحت بگجرات آمد و از خدمت شاه علی رضا که از بنا بر شیخ احمد مجدد الف ثانی سرهندی بود مستفیض گشت، و از آنجا باورنگ آباد رسیده ساکن گردید، و کمال رشد و اعتبار در آنشهر بهم رسانیده، در سنه یکهزار و یکصد و هفتاد و هفت رحلت کرد، و بروز شنبه قریب مسجد در خانقاه تعمیر ساخته خود مدفون شد، تاریخ فوتش میر غلام علی آزاد بدینسان گفته ؎

سید مقتدا غلام حسین　　کرد رحلت بجنت الماوا
سال تاریخ او خرد فرمود　　از جهان رفت زبدة الفقرا

از وست ؎

صرفِ راہِ دوستیہا شد، دل پر درد ما　　میچکد خون محبت گر فشاری گرد ما

عبدالحق سمندر تخلص

از موطنین لاہور است، و بر دیگر حالش اطلاع نیست ؎

شبی که عارض او از ایاغ افروزد　　چنان بود که چراغ از چراغ افروزد

میرزاہد علی سخا تخلص

ولد میرزا سعد الدین لاہوریست، ہنگام اختلال سلطنتِ ایران، حاکم لار بودہ وبا افاغنہ جنگہا نمودہ، دستگیر آمد، مدتی در اصفہان محبوس ماند و بعد خلاص چندی از جانب بادشاہ افغان بحکومت بندر عباس مقرر گشت او اخر بہندوستان رسیدہ ہمراہ نواب سعادت خاں بملازمتِ فردوس آرامگاہ مشرف گردیدہ، منصب و جاگیر یافت، و در سنہ یکہزار و یکصد و چہل و شش از دست زن مغنیہ مسموم شد، او راست ؎

در شب ہجر تو شرمندۂ احسانم کرد　　دیدہ از بس گہر اشک بدامانم کرد
شمۂ درد دل خویش بہ بلبل گفتم　　آن تنک حوصلہ رسوای گلستانم کرد

سرگذشت شب ہجران تو گفتم با شمع　　آنقدر سوخت که از گفته پشیمانم کرد
زلف او بود سخا حاصل سرمایه عمر　　شانه آخر ز کفم برد و پریشانم کرد

ع
به تنم خدنگ نازش بچه کبریا نشسته　　چو شکسته استخوانی که برد همان نشسته

ملا علی اکبر سودا تخلص

مولدش قم است خانواله مرحوم نوشته که همراه من وارد شاه جهان آباد گردیده در زمره صلوٰة[1] خوانان ملازم فردوس آرامگاه گشته، در موسیقی ایران مهارت تمام داشت، و با موسیقی ہند فی الجمله ربطی بهم رسانده بود، طبعش بشعر و انشا بغایت مایل و در اصفهان ملہم تخلص میکرد، و در دہلی قزلباشخان، امید سودا تخلص داده، از وست ع

ما آرزوی بوسه بیجا نمی کنیم　　ہیچ از دہان یار تمنا نمی کنیم
از چاک دل، نظر برخ یار میکنیم　　سیر چمن ز رخنهٔ دیوار میکنیم

خدیجه سلطان بیگم

بنت عم خانواله مرحوم است، که ہر دو ہا یکدیگر تعشقی بود، و نیز مادرش او را بخانواله مرحوم منسوب کرده تا آنکه زمان مواصلت با دای

---

[1] صلواة؟

رسوم مناکحت و مزاوجت برسد، بمقتضای گردش چرخِ ستمگار تسلط افاغنه برآن مملکت واقع شد، وآن مستطوره[۱] حجاب عصمت بدست یکی از سرداران افاغنه گرفتار آمد، وخانواله نیز اسیر غربت هندوستان گردید، من بعد درد آتشِ فراق میسوختند و محروم از دیدنِ یکدگر رخت سفر از جهان بستند، چنانچه خانواله مرحوم این ماجرارا در خاتمه ریاض الشعرا در نظم ونثر بتفصیل نگاشته است ازوست ؎

من ساقیم و شراب حاضر　　ای عاشق تشنه آب حاضر
آب است شراب پیش لعلم　　هان لعل من و شراب حاضر
با حسن من آفتاب هیچ است　　اینک من و آفتاب حاضر

سید صلابت خان سید تخلص

در عهد بادشاه فرخ سیر بخدمت میرآتشی سرفرازی داشت، ازوست ؎

مراز حلقه بگوشانِ آن کمان ابرو　　کسی که کرد جدا خانه اش خراب شود

---

[۱] مستور

حرف الشین المعجمہ

کاظم شررہ

اصلش از قم است و از خدمۂ قبور سلاطین صفویہ بودہ از وست ؎

نمی خواہد دلم زخمی کہ با مرہم بود کارش   من و آسایش دردی کہ از درمان بود عارش

حکیم حسین شہرت تخلص

در عہد خلافتِ محمد اورنگ زیب عالمگیر از شیراز وارد ہندوستان گردیدہ بخدمتِ شاہزادہ اعظم شاہ میگذراند و در عصر فردوس آرامگاہ بحکیم الممالک مخاطب گشتہ بود، آخر عمر بزیارتِ کعبہ شریفہ رفتہ، سعادت حج دریافتہ، مراجعت کرد و در سنہ یکہزار و یکصد و چہل و نہ عازمِ دار البقا گشت، دیوانش قریب پنجہزار بیت خواہد بود، از وست ؎

چون خامہ گرچہ توام خاموشیم و لیک   ایجاد کردہ اند برای سخن مرا
از زنخدانِ تو می باید سراغ دل گرفت   یوسف گم گشتہ ام اینجا بچاہ افتادہ است

تنگ آمدم ای ناله دلخواه کجا ای — فریادیم از دست تو ای آه کجا ای
یکنفس واشدنی داشت دلم گل زد و برد — مصرع ناله زمن بود که بلبل زد و برد
بوسه از عارض معشوق باین شوخیها — در حقیقت حق من بود که کاکل زد و برد

ہ

هر جفای میکشم از دست شهرت میکشم — دل شکسته چون نگین از پهلوی نامیم ما

اخوند شاکر طهرانی

از سخنوران صاحب قدرت و شاعران عالی فطرت است در علم عروض و قافیه مهارتی عظیم و در نظم شعر فکر رسا داشت، از وطن باصفهان رسیده در سلک طلبه علوم منسلک گردیده، با شعرای آنجا همطرح میبود، او راست ہ

همچون جرس زده دری یار یگانه ام — فریاد خیزد از در و دیوار خانه ام

ہ

دوش از هجوم شوق سرم مست شور بود — یادش بدل چو باده بجام بلور بود
هر زخم گرد تشنه لب زخم دیگرم — گویا که آب خنجر ناز تو شور بود
در پیش چشم من بدل مدعی نشست — این شیوه از خدنگ تو بسیار دور بود
شاکر بناله کوش که از روز وصل یار — محروم ماند آنکه بشبها صبور بود

میرزا صالح شہادت تخلص

از بلخ است، تمام عمر در ہمانجا بسر بردہ، در سنہ یکہزار و یکصد و پنجاہ و پنج وفات یافت، او راست

سر و خیز و بید مجنوں لالہ روید سرنگون   در گلستانی کہ نخل بخت من گل میکند

آقا عبد اللہ شغف تخلص

موطنش قم است، اوائلِ عمر بہ پیشہ موزہ دوزی اشتغال داشت، آخر ترک کردہ، مشغوفِ تحصیل علم گردید و بشاعری ہم دستگاہ بہم رسانیدہ پیش از محاصرہ اصفہان بعین جوانی وفات یافت، او راست

بر آمد از چمنِ دل ہزار نخل امیدم   بیاد قد تو از بس الف بسینہ کشیدم

کس راہ چمن نہ بست اما   بیرون ز قفس نمیتواں رفت

رای منکہ رای شوق تخلص

خلف اصغر رای مجلس رای، نایب دیوانِ خالصہ شریفہ از عمدہ ہای معروف شاہجہاں آباد است، طبع ارشاد کمال ادراک داشت، ہنگام اختلالِ سلطنت ہندوستان بوقوع حادثہ شورش افغان، در سنہ یکہزار و یکصد و ہفتاد

ترک وطن کرده وارد اکبرآباد شد، درآن ایام تذکره مسمی به سفینة الشوق تالیف مینمود، گاهی شعر هم میگفت او راست ؎

باغیر لطف میکنی این میکشد مرا ✲ نه خشم نی عتاب نه کین میکشد مرا

نصیبم مرگ گردد گر امید زیستن باشد ✲ زدیدار تو گر حرمان بیک چشمک زدن باشد

که میگوید زبانِ برگ گل اندر دهن دارم ✲ بوصفِ لعلِ میگونِ تو تا رنگین سخن دارم

زین بیشتر مکن بوفا امتحان من ✲ شد توتیا ز سنگ جفا استخوانِ من

رای بال گوبند شاد تخلص

برادر کهتر سادهورام و داماد راجه پتر چند است، پدرش به دیوانی صوبه الله آباد ممتاز بود، چون احمد خان بنگش بر آنشهر استیلا یافت، درآن هنگامه بسیاری از مال وجنس او بتاراج رفت و خدمت دیوانی هم از دست رفت ناچار از آنجا دل برداشته در بنارس فروکش کرده مقیم شد، بعد فوت او ساده‌ورام با راجه بلوندسنگه مرزبان آنجا ملاقات کرده، چند محال اجاره گرفت و در میان شهر عمارت عالی خریده بعیش وعشرت بسر میبرد با شیخ حزین علیه الرحمته کمال رسوخ وارادت داشت، شیخ دیوانِ خود معه قبضه شمشیر باو بخشیده کمال توجه بحال او میفرمود، خودش رائی بال گوبند بواسطه قرابت خویشی در خدمت راجه پتر چند بعزت بسر می برد، گاهی شعر میگفت و بنظر راقم می درآورد، راقم هم در تربیت او قاصر نبود، بعد فوت

راجه پتر چند به بنارس رفته، از وست ه

در خانهٔ من اگر بیائی — بر دل در خرمی کشای
بی روی تو حال دل خراب است — ای راحت جان من کجای
مشتاق لقای خویشتن را — دیدار چرا نمی نمای
بنهفته در ابر روی خود ماه — تو پرده چرا نمی کشای
گردد ز تو جان شاد ناشاد — ناگاه اگر ز در درائی

ه

دگر جانان من میلِ حنا بستن ز خون دارد — سر خونریزی خوبیں دلان آمناه چون دارد
حکایت های دردِ عشق خود را اگر بیان سازم — ترا همدم یقین باشد که این محزون جنون دارد
نه تنها پیش بالایت صنوبر منفعل باشد — که پیش چشم تو در باغ نرگس سرنگون دارد
اگر آن جنگ جو از مهر نیر انداختن خیزد — سر عشاق را غلطان چو گو در خاک و خون دارد
بر وای باغبان، از لاله و سنبل چه می لافی — بت من زلفِ سنبل فام در روی لاله گون دارد
اگر منظور قتل شاد مسکیں، در دلش نبود — بهر دم تیغ مژگان را چنیں بر گشته چون دارد

دیبی پرشاد شاد تخلص

کالیست اکبرآبادیست پدرش بوکالت یومیه داران صوبهٔ اوده منتظم بوده، تولدش در لکهنو رو نموده، تحصیل علم فارسی از راقم کرده، رغبت بشعر گفتن نمود، عزیز بسیار سنجیده وضع وخوش گفتار بود، راقم او را به محمد برهان علیخان

سپرده بود، اصلاح شعر چندی از ایشان گرفته، همراه پدر روانه اکبرآباد شد،
در آنجا رسیده فوت شد، از وست ~

ای درد میازار مرا اینقدر امشب — بگذار که دستی بنهم زیر سر امشب
چون تعزیه داران بسر نعش دل ما — غم مرثیه خوانست والم نوحه گر امشب

~

در کنج قفس ناله و فریاد نکردیم — آزرده ز خود، خاطر صیاد نکردیم

~

مستان محبت سر پیمانه ندارند — چشم تو بود ساغر سرشار دل ما
ای بت بتو حال دل شیدا نه توان گفت — آری سخن از کعبه بترسا نتوان گفت
آن بوی دگر دارد و این نکهت دیگر — گیسوی ترا عنبر سارا نتوان گفت
میرفت سوی کعبه دل دین پناه ما — آمد بتی مقابل و شد سنگ راه ما
بهر چه عشق اینهمه آتش بلند کرد — کر یک شراره سوخته میشد گیاه ما
گه اسیرم کند و گه کند آزاد مرا — گشت این بازی طفلانه صیاد مرا

بال مکند شهود تخلص

از کایستان صوبهٔ بهار بوده، در عهد محمد شاه بجهت بعضی امور از ممالک
بنگاله بشاهجهان آباد آمده، بعد حصول مطلب خود معاودت بوطن نمود، چون
بوحدت وجود شهود قایل و بآن مشرب مایل بود شهود تخلص اختیار مینمود

خان آرزو مینویسد که هنگام آمدن با او ملاقات کردم، اشعار خود از نظر فقیر میگذرانید، هنوز آغاز مشق او بود، اگر بخت مساعدت مینماید بپایهٔ اعلی میرسد، از وست ؎

نگهدارد شکار لاغرم ناموس صیادی　　که با دستِ تهی از صیدگاه امروز می آئی

میر محمد شاعر تخلص

بلگرامی ولد عبد الجلیل مسطور است تولدش روز سه شنبه بعد نماز چهاردهم ماه ربیع الاول سنه یکهزار و یکصد و یک در بلگرام رو نموده، بعد رسیدنِ بسن شعور بتحصیل کمالات پرداخته در اکثر علوم استفاده از والد خود گرفته، در لغت و تاریخ مهارت بهم رسانیده، بعد رحلتِ پدر خدمت بخشیگری و وقایع نگاری و سوانح نگاری سرکار سیوستان باو تقرر یافت مثنوی ناز و نیاز در قصهٔ سید علی بلگرامی و شاه فیاض که عاشق او بود گفته، عزیز نیک نهاد و خوش اعتقاد بود، او راست ؎

پریرو ی که زلف او مرا آشفته تر دارد　　هزاران نکتهٔ باریک در موی کمر دارد

معنی یاب خان شاعر تخلص

نام او گل محمد بود، از شاگردان میرزا بیدل است، با رای انند رام مخلص کمال خصوصیت و اتحاد داشت، و بذریعهٔ ایشان منصب و خطابِ خانی یافته

بود، او اخر عہدِ فردوس آرامگاه وفات یافت، ازوست ؎

زصد ناوک چشمان یک عبید و حشی جان نگهدارد
دل ما را خدا از دست آن مژگان نگهدارد
کسیکه کشتی او در جهان تباهی نیست
کجاست غیر قلندر را اگر سراغ کنی

میر غالب علی شایق تخلص

شعر ہندی و فارسی میگوید، سید ہندوستان زاست، از بدایت عمر مایل بکلام موزون گشته دو سه رساله از جناب ارشاد مآب سند نموده، بشعر و شاعری نامی برآورده، سایق نگیں تخلص مینمود، حالا حسب الارشاد فیض مواد حضرت بادشاه عالم پناه خلد الله ملکه و ابقاه شایق اختیار کرده، درینولا مسموع میشود که سید بجای شایق قرار داده، یکی از بار یابان مجلس خاص بادشاه جم جاه است وطرز کلامش بر سلیقه اش گواه، ازوست ؎

بلبل بجرم عشقِ گل افتاده در قفس
میکرده ورنه بهر چه صیاد در قفس

میر محمد سعید شعله تخلص

ولد میر صفی مولدش اصفهان است، مشتهر به طبابت و وطن اصلی ہندوستان، صاحب طبیعت رسا و کم فکر و خوشگو بود، در فن طبابت مرغوب، اما ہرزه گرد و تماشای و عاشق پیشه واقع شده، اوقات را غیر از لهو و لعب بشغلی دیگر مصروف نمیکرد، آوازی دلکش داشت، و موسیقی را خوب میدانست، ازوست

ے

آن بخت نداریم که هم بزم تو باشیم　　ما و سرِ راه تو و آهی نه نگاهی

رباعی

زاهد دهدم توبه که مستی نکنم　　با دخترِ رز دراز دستی نه کنم
حقا که بزیر تیغ بنشینم اگر　　چون چشم تو ترکِ می پرستی نکنم

محمد علی سکاکی شکیب تخلص

وطنش شیراز است، پدر او کارد گری میکرد، و وجه اشتهار او بسکاکی همین است، چون بتحصیل پرداخته باندک زمانی، چنان از مشاهیر گشت که بسیاری ترک اوطان نموده بخدمتش رسیده، مستفید گردیدند، وخود را متلبس بلباس درویشان میداشت، وخدمت ایشان را وسیلۂ سعادتِ آخروی می انگاشت وبصحبتِ شعرا بغایت مایل بود، چون افاغنه خانه اش را غارت میکردند، بانها بجنگ درپیوست ویکدو کس را کشته شهید شد او راست

ے

دو عالم را خبر ای قاتل من ده خدای من　　که بس باشد همین شوق شهادت خون بهای من
چو نفی نفی اثبات است از مردن نمیترسم　　بقای من چو شمعِ کشته باشد در فنای من
بدن مصر و هوا فرعون و هامان نفس و من موسیٰ　　خیال و وهم ها سحر و دلیل من عصای من
ز پیری در جوانی شد چنان آشفته کار من　　که چون ریش دو مو در هم بود لیل و نهار من

چو نور و سایه میخواهد دلم تا متصل باشد — سرِ من در کنارِ او سرِ او در کنارِ من
شکیب از آتشِ من، هیچکس هرگز نمی سوزد — بدشمن دانهٔ یاقوت میریزد شرارِ من
بگوشِ اهلِ صورت کی رسد آوازِ مسکینی — که مانندِ صدف دارند از در گوشِ سنگینی

حرف الصّاد المهمله

نواب صمصام الملک صارم تخلص

ولد نواب صمصام الدوله شاه نواز خان شهید خوافی اورنگ آبادی است وکیل مطلقِ نواب امیر الممالک صلابت جنگ خلفِ نواب آصف جاه بود، نسخه معاصر الامرا[1] در حالات امرا از تالیفات اوست، در شعر و تاریخ مهارتِ کلی داشت، در سنه یکهزار و یکصد و هفتاد و یک شهید شد، نام خودش میر عبد الحی، تولدش در سنه هزار و یکصد و چهل و دو رو نموده اول بخطاب عبد الحی بعد شهادت پدر بخطابِ پدر مخاطب گشت، و در زمان حکومتِ نواب میر نظام علی آصف جاه ثانی پسر چارمی نواب آصف جاه بخدمت دیوانی و خطاب صمصام الملک سرافراز شده، اول وقار تخلص مینمود و در علوِ فطرت و وجاهت و مروت بر اقران تفوق میجست، از وارداتِ طبع اوست ؎

صد شکر جز تو نسبت کسی همنشینِ دل	ما کنده ایم نام ترا بر نگینِ دل
بگلشنی که تو سر منشاءِ طرب باشی	چه لازم است که چون غنچه بسته لب باشی

[1] مآثر الامرا (ع)

محمد ماہ صادق

برادرزادهٔ محمد اکرم غنیمت است، در وسطِ عہد فردوس آرامگاه وفات یافته، رقعات در صنایع بغایت خوب و رنگین مینوشت، از وست ؎

دماغ منتِ پروانه و بلبل کجا دارم — چراغان بر نمی تابد مزارم گل فشانی ہم

شاه الله دستگیر متخلص به صفی

بعد رحلت پدر خود که شاه ولی محمد نام داشت در مسند مشیخت بجایش نشسته، قدم ہمت در راهِ توکل مردانه گذاشت که مردم اکبرآباد درک خدمتش سرمایه افتخار میدانستند، اکثر فکر شعر مینمود، او راست ؎

از برای خواب نبود حاجت بستر مرا — ہمچو اخگر فرش سنجاب است خاکستر مرا
زبان تیشه میگوید صفی اینحرف در گوشم — دہد ہر کس که اینجا نقد جانرا کوہکن باشد
ہجوم درد آسان میکند ہر کار مشکل را — بآہی میتوان واکرد قفل خانهٔ دل را
بجای نامه نزد یار لختِ دل فرستادم — مرا مکتوب و پیغامی زبانی خوش نمی آید

میر مظہر علی صافی تخلص

از مشایخ زادہای صوبه بہار است، از تحصیلِ علم فراغت کرده وطبع

مایل بکلام موزون نموده، پارهٔ سیاحت کرده در لکھنو آمد و چندی کلامِ خود از نظرِ اصلاح جناب ارشاد مآب گذرانیده، باز به بنگاله رفت، از وست

ﮦ

خواهم که بعد ازین نه شوم از تو من جدا | با تو نشینم و نشوم از خویشتن جدا
صافی تو جانِ عالمی و یار جان تست | دل شاد دار جان نبود از بدن جدا
از زلف خود ار گوی دل موی بمو داند | وز حال دل ار پرسی زلف تو نکو داند
سرّیست مرا با او را زیست بمن او را | او داند و من دانم، من دانم و او داند

نظام الدین احمد صانع

بلگرامی اوایل بتحصیل علوم پرداخته، بگفتن شعر میل نمود، مدتے بخدمت مهربان خان چیله احمد خان بنگش در فرخ آباد می بود، راقم او را بعد رحلتِ احمد خان از آنجا بلکھنؤ طلبیده، در سلکِ ملازمانِ وزیر الممالک آصف الدوله بهادر مرحوم منتظم گردانید، چند سال بعزت بسر برده بعظیم آباد شتافت و با یکی از صاحبان انگریز پیوسته، بمنشی گری سرفراز شده بکلکته رفت، در آنجا فراغت کلی بهم رسانیده، ارادهٔ وطن داشت، یکی از ملازمانش زهر در طعام او انداخت، خوردن همان بود و جان دادن همان، وقت رفتن عظیم آباد دیوان خود را به راقم داده بود تخمیناً دو سه هزار بیت خواهد بود، از وست

ﮦ

نقش روی یار را مانی به پرکاری کشید　　چون نظر بر چشم او افگند بیماری کشید

ـــه

باسپاه نیاز و لشکر ناز　　یکطرف یار و یکطرف مائیم
داد از دل درد کیش ما را　　نگذاشت بحال خویش ما را

حرف الضاد المعجمه

میرزا روشن ضمیر ضمیرؔ تخلص

مدتی بمتصدیگری بندر سورت اشتغال داشت، گاهی شعر میگفت

از وست

شنید کوتهی روزم افتاب گریخت ۔ درازی شب من ماه دید و ماند آنجا

سید ہدایت علی خان تخلص ضمیرؔ

مردی بلند استعداد عالی فطرت صاحب شجاعت و سخاوت است

پیش ازیں به فوجداری پرگنات خالصه شریفه مامور بود، و در جمعیت قلیل داد

خوش معاشی و میرزائی میداد، و گاهی بنظم شعر هم مصروف بود، از وست

بزورِ ناتوانی یافتم بر وصل او دستی
بهر گامی است از ما لغزش پائی از و دستی

حرف الطاء

شیخ محمد طاہر

الہ آبادی ولد شیخ محمد یحییٰ المعروف بہ شیخ خوب اللہ تحصیلِ علوم رسمی از سید جار اللہ الہ آبادی و دیگر افاضل نمودہ، حواشی متفرق بر بیضاوی و دیگر کتب نوشتہ، آخر عمر بر فصوص الحکم شرحی بدقت تمام تالیف کردہ، مؤلفِ ید بیضا می نویسد کہ او نظر بر صفحہ می انداخت، پیش از خواندن یا بعد آن کہ مطالعہ می کرد، چون بعد مدت بدرس می نشست ہمہ از یاد داشت و جمیع کتبِ مشکلِ معقول و منقول را درس می داد و آنہا کہ از تحصیل او واقف نبودند تحیر تمام داشتند کہ گویا کرامت دارد، بہر حال صاحب استعداد بود، گاہی شعر ہم می گفت، او راست ؎

تاکی کشم شکایت محمل کشانِ یار   بر زعم من بدست رقیبش سپردہ اند
گل را کند حوالہ بنوکِ سنانِ خار   حیف است باغبان اگر از رشک عندلیب

میر عبد العلی طالع تخلص

اصلش از شیراز و مولدش دہلی است، با شعرای عصر خود مانند شیخ حسین شهرت و میرزا افضل ثابت و شیخ عبد الرضای متین محشور بود، مدت ها برفاقت نواب سعادت خان مرحوم بسر برده در اوده رحلت نمود، در فنِ شعر شاگرد عمِ خود میر سید محمد ثاقب بود، او راست ؎

طالع برای رفتن از خود بیاداد		خوب آمده ز مصحف حل استخاره ام

رباعی

در عشق مدار ما بدست دگر است		با غیم و بهار ما بدست دگر است
در کارگہ وجود چون کاغذ باد		سر رشته کار ما بدست دگر است

شیخ ضیف الدین محمد طبیعت تخلص

اصلش از اعیان مشایخ الورمن توابع اکبراباد است تحصیل علم متداوله از عبد الجلیل بلگرامی و دیگر فضلای نامی نموده، صاحب فضل و کمال گشت تذکرة الاولیا و تذکرة الشعرای نیز تالیف کرده، در سنه یک هزار و یک صد و چهل و هفت در اله آباد با مولفِ ریاض الشعرا صحبت داشته، او راست ؎

(در اصل نسخه اشعار نیست)

عبدالباقی طبیب تخلص

از ساداتِ صفاهان است، در ملازمت نادرشاه بعلاقهٔ طبابت می ماند خالو اله مرحوم نوشته که این ابیاتِ خود را از ایران بمن نگاشته فرستاده بود، از وست ؎

گریه نتوانست غم را از دل بیتاب برد
کی تواند کوه را از جای خود سیلاب برد

؎

جدا از ردی تو چون چشم خوں فشان گردد
ز خون دل مژه ام شاخ ارغوان گردد

گرفته دل بغمش الفتی و می ترسم
خدا نه کرده بمن یار مهربان گردد

؎

ترسم که نه جانم ز تن زار بر آید
از خلوت اندیشهٔ من یار بر آید

دل تنگ شدم بسکه طبیب از غم ایام
از سینهٔ من آه بزنهار بر آید

حرف العین

میر محمدی عترت

از فرزندانِ شاه نعمت اللہ ولیست مولدش اکبرآباد است، از بدایت سن زبان بگفتن کلام کشوده، اصلاح سخن از جناب استاد مآب می گرفت، دیوان و رقعات و فرہنگ لغات از تالیفاتِ اوست در عمر ہفتاد و پنج سالگی چشمش از نور بینای عاطل گشت، پس از چند سال وفات یافت، او راست ؎

شد مرا از دولت عشق تو سامانی درست | گر کشم آہی نمی ماند گریبانی درست
می روم از خویش چون آئینه تا بینم ترا | تاب آنم کو که بینم در رخت آنی درست

اگرچہ دمبدم آن بیوفا جفا کردہ است | ہزار شکر دم قتل رو بما کردہ است
بدیدہ دل پاکم چہ جلوہ خواہی کرد | ترا که دیدن آئینه خود نما کردہ است

محمد مکرم عیّاش تخلص

ہندوستان زا بودہ. بجنابِ ارشاد مآب در دہلی حاضر بودہ، تحصیل صرف و نحو می نمود و اشعار رنگین موزون کردہ، از نظرِ اصلاح می گذرانید سخن مربوط می گفت و در ہر سخن گہری می سفت، بحسب اتفاق در جنگ سکہان درجۂ شہادت یافت، غیر ازین رباعی کہ در ایامِ عُرس حضرت نصیر الدین چراغ دہلوی قدس سرہٗ در اثنای راہ با خوش پسری اعظم علی نام یار تخلص کہ بر سمند سوار می گذشت دوچار شدہ و بیک نگاہ مبتلای او گشتہ بدیہہ گفتہ بود آن از زبان فیض ترجمان جناب ارشاد مآب کہ آن روز او را ہمراہ خود گرفتہ بودند، شنیدہ ام شعری دیگر از و یاد نماندہ و آن اینست، رباعی

از خانہ برون پی شکار آمدہ بود ‌‌ ‌‌ بر رخش ستمگری سوار آمدہ بود
از خون شکار لالہ زاری شدہ است ‌‌ ‌‌ یاد آمدہ بود یا بہار آمدہ بود

منشی بہکہاری لعل عزیز تخلص

کایست الہ آبادی است، بندہ او را دران شہر ہنگامیکہ میر بحر آنجا بودم، دیدہ ام، اکثر بہ غریب خانہ قدم رنجہ می فرمود، اشعار ہندی و فارسی بسیار می گفت، عزیز بسیار خوش گو بودہ، درایامیکہ

شاه عالم بادشاه خلد الله ملکه در آن صوبه رونق افزا بودند و او با راجه رام ناتهه المخاطب بمیرزا راجه پیوسته رخصت شاهنامه گوی یافت و یک دو موضع جاگیر حاصل نموده آن چه در آن وقت بنظم می آورد از نظر بادشاه جم جاه می گذرانید این بیت که در صفت رقاصان در جشن گفته از آنست ؎

شدندی چو از بادهٔ رقص مست
سر پای شان دل ربودی ز دست

هم او راست در صفت بادشاه گوید

جهان جسم و جانش شه نامدار
بود تن ز جان دائما برقرار

میان علی عظیم

پسر میان ناصر علی نامش عظیم الدین در تیراندازی مهارت خوب داشت در فن شعر شاگرد والد خود بوده او راست ؎

بذوق سنگ طفلان از بیابان میرسد مجنون
بآشوبی که در بازار رسوائی نمی گنجد

برون از شهر وحشت گوشهٔ ویرانهٔ دارم
چو مژگان از سواد چشم آهو خانه دارم

از بیابان عدم تا سر بازار وجود
بتلاشی کفنی آمده عریانی چند

شباب رای عزیز تخلص

خلف موہن لعل ساہوکار صاحب عزت و اعتبار است و بغایت سلیقه شعار مقبول اہل دلان و مطبوع کاملان بوده، مولد و منشاءش لکھنو و از آغاز شباب بانتخاب اشعار اساتذه میل خاطرش بود، گاه گاه شعرہم موزون می نمود این عزیز از نیکو منظری یوسف وار مشہور چارسوی روزگار بوده، خلقی خواستگاری او می کردند، از اشعار اوست ؎

خنجر بدست آن بت طناز میرود	اہل نیاز کشته بصد ناز میرود
برباد داده خانهٔ دلہای عاشقان	آن ترک مست خانه برانداز میرود
باآنکه صد جفا و ستم دیده از وعزیز	بین سادگی که بر در او باز میرود

جعفر علی خان علیم تخلص

اصلش از افشار آذربائیجانست والدش از آن ملک بکابل آمده ملازم امیر خان بن خلیل الله خان میر میرانی شد، تولد خودش در آن بلده رو نموده، در سن جوانی، رفیق ناصر خان ناظم امکان گشت و بدولت آن عالی جاه رفاه بہم رسانید، بعد رفتن نادر شاه بایران از ہندوستان در دہلی وارد گشته در سلک رفقای امیر خان انتظام یافت و از جانب آن عالی جاه به فوجداری گوالیار مشرف شد، و در اوائل عصر محمد شاه

همان جا رحلت نمود عزیز قابل و شاعر و در علوم متداوله خصوصا اصطلاحات صوفیه و علم تصوف ماهر بود، دیوانش تخمیناً شش هزار بیت خواهد بود کلامش هموار است و اکثر پیروی خواجه حافظ علیه الرحمة می کرد، او راست ؎

سرنوشت دلم پریشانیست | گنهی نیست کاکل او را

رباعی

غم خواری خویش تا توانی می کن | می خور غم عشق و شادمانی می کن
هر چند شوی پیر جوانی می کن | خوش باش ز بخت و کامرانی می کن

طالب علی عاشق تخلص

حیدرآبادیست اصلش از همان جاست ونشو نما هم آنجا یافته مدتی بدهلی می ماند، اوایل با علی عظیم خلف میر ناصر علی بعد ازان در خدمت میر شمس الدین فقیر حاضر شده مشق سخن می کرد، و در فن عروض و قافیه با خبر است و در کار مهرکنی مهارت تمام داشت اما بسبب استغنای مزاج باین شغل کم می پرداخت، او راست ؎

خانه بر دوش و سیه بخت و پریشانی چند | دیدم آشفته زلف تو غریبانی چند

شیخ عطاء الله

از هردم امروهه من مضافات دهلی از شاگردان میرزا بیدل

است در دہلی فوت شدہ از واست ؎

شب بیاد رویش از طوفان اشک　　دیدۂ ما داشت دریا در نظر

محمد ہاشم عاجز تخلص

از موزونان عصر محمد شاہ است، طالب علم و وارستہ مزاج بود، از واست ؎

شب کہ دل در یاد رویش گریہ خونبار داشت　　ہر سرشک از دیدۂ من جلوہ گلزار داشت

خوشحال چند برہمن عرفان تخلص

اوایل مشق شعر فارسی آخر بزبان ہندی شعرگوی آغاز کردہ باینده محبت دارد، از وست ۔ رباعی

عرفان ہمہ جا جلوۂ یار است نگر　　نور ذاتش میان نار است نگر
گر دیدۂ بنیش دلِ تو شد وا　　در عین خزان طرفہ بہار است نگر

جی کشن عشرت تخلص

کشمیریست مدتی در دہلی بخدمت محمد اسحق خان بسر بردہ، مثنوی رام سیتا موزون کردہ راقم بر سراپای آن گذشتہ، از وست ؎

خار گو ہیچ کہ از دور ہویدا گردد　　آب اندر دہن آبلہ پا گردد

رهین منت بخت خودم که در همه عمر بکوی باده فروشان مرا گذر کرده است

میر حسن علوی تخلص

ولد سید حمید سعید میر عبدالمجید بود که در فضل و کمال خصوصاً ریاضی سر آمدِ زمان بوده یکی از آبای بزرگوارش از طوس بهند وارد گشته در دهلی فروکش کرده تولد خودش در آن جا رو نموده، اکتساب کمالات از خدمت والد خود کرده، در سخن فهمی یکتا و عزیز کوچک دل خوش اختلاط تازه روئی بود آخر بلکهنو وارد شده شغل شعر گوی اختیار کرد، از وست ؎

نگهی کرد که رفتم از هوش می کند کار ثواب از دیده

تا دست خود نمود دلم را ز دست برد من مجوروی او شدم او کرد دست برد

میرزا محمد تقی عاصی تخلص

ولد آقا لطف الله خوش نویس از شعرای عهد فرخ سیر بادشاه است تا عهد عالمگیر ثانی در قید حیات بوده با موزونان عصر ملاقات می کرد و قصاید و غزلیات موزون می نمود و آخر از دهلی بلکهنو آمده بسر می برد، او راست ؎

سوختم دوش بسودای تو داغی عجبی داد در دست مرا عشق چراغی عجبی

میر محمدی عزت تخلص

جمدۃ الملک اسد خان وزیر عالمگیر بادشاہ مرید جدش بود، خودش سید بزرگوار نیک ذات، خوش صفات بود اگرچہ ترک لباس نکردہ اما در معاش از اہل تلاش بودہ است، از چندگاہ از دہلی باودہ آمدہ در خدمت نواب شجاع الدولہ بہادر بسر می برد، آن عالی جاہ عزت و توقیرش بسیار می کرد از دیوان اوست ؎

آتش عشق در جگر نالۂ آتشین بلب آہ چہ پرسم [1] از دلِ سوختۂ برشتۂ

علم اللہ خان علیم تخلص

برادر زادۂ سیومی سلام اللہ خان تسلیم تخلص از شاگردان میرزا گرامیست از چند سال باودہ رسیدہ بسر می برد در طبابت دستگاہی داست از وست ؎

آہ امشب از دل مستانہ می آید برون چون سیہ مستی کہ از میخانہ می آید برون

سنگم لعل عزت تخلص

شاہ جہان آبادیست در ہنگامہ افغان از شاہ جہان آباد بہ اکبرآباد رفت، مثنوی مشتمل بر احوالِ کرامت اشتمال حضرت خواجہ معین الدین چشتی

---

[1] از (ع)

قدس سرہ بوزن یوسف زلیخا نظم کردہ، شاگرد مظہر جان جانان بود، از وست

یاد بزم ہم صفیران می کند غمگین مرا در بلای تازہ دارد الفت دیرین مرا

شور عشق خسرو خوبان بسر پیچیدہ است می نماید بی نمک افسانۂ شیرین مرا

دل بدان خورشید رو چون آفتابی دادہ ام نیست چون بلبل نظر بر ہر گل رنگین مرا

میر سید محمد علم تخلص

از احفاد سید محمد صاحب تفسیر مدارک است گویند مردی لغایت حمیدہ خصال و صاحب کمال و از ارباب ورع و تقوی بود و پیوستہ باستفادہ و افادہ مشغول و مشغوف می ماند، از وست

کم نمی گردد ز دریا آنچہ بردارد سحاب چشم من تا می توانی گریہ کن دریاست دل

حکیم علوی خان

اسمش میرزا محمد ہاشم بود، در سنہ یک ہزار و ہشتاد در شیراز متولد شدہ، و ہمان جا تحصیل علوم نمودہ، در سنہ یک ہزار و یک صد و یازدہ بہ ہندوستان ورود کردہ بخدمت اورنگ زیب عالمگیر پادشاہ بمنصب و خلعت سرفراز شد بعد از چندی شاہزادہ اعظم شاہ او را از پدر خواستہ ہمراہ خود داشت و بعد شاہزادہ مسطور بخدمت شاہ عالم بہادر شاہ می بود و در عہد فرخ سیر بمرتبہ درخور منزلت یافتہ و در عصر

فردوس آرامگاه ترقیات نموده بمنصب شش هزاری ممتاز گردیده و همواره مورد مراحم و الطاف می شد نادر شاه نظر براستعداد و قابلیتش همراه برده بود، و بعد از سالی از شاه جدا شده بزیارت مکه معظمه رفته سعادت حج دریافت و باز مراجعت بشاه جهان آباد کرده در خدمت فردوس آرامگاه معزز و محترم بود، از وست ؎

زصاف شعله حل کرده برسازید جامم را | بجوش آرد مگر در مغز من سودای خامم را
بجای سبزه و گل شعله و دود از زمین روید | فشانم گر بخاک از روی مستی دُرد جامم را
اسیر داغ حرمان را فریب دانه کی سازد | ز تار شعله جواله باید ساخت دامم را
هوا گردد سموم از شعله های سوز پنهانم | گداز د در بغل غافل اگر یابد پیامم را

محمد یوسف عارف تخلص

کازرونی مجموعه کمالات بوده و با وصف فضیلت قلندرانه بسر می برد خط ثلث و نسخ را خوب می نوشت تا آخر عمر خود در شیراز وطن با مستعدان وارباب فضل آن جا محشور می بود، بعد هنگامه افاغنه وفات یافت او راست ؎

باز م بسر هوای نگاری فتاده است | دیگر مرا ببین که چه کاری فتاده است
خط نیست گرد عارض آن رشک آفتاب | بر گرد مه ز هاله غباری فتاده است
یارب کشایشی که ز زلفش بکار من | خوش عقده بود ز شماری فتاده است

میرزا مهدی عالی تخلص

از متوطنان قریه کوسار که قریب باصفهان است، پدرش حاجی زین العابدین پیشه معماری داشت و وی از خوردی راغب تحصیل علوم گردیده، در مدت قلیل گوی سبقت از اقران و معاصران ربوده، در علم قرائت و موسیقی مهارت عظمی بهم رسانیده و در خوشنویسی خصوص نقل برداشتن خط دست قدرتی داشته که عقل استادان باریک بین بتمیز یک دیگر نمی رسید کتابت قرآن مجید بحفظ می کرد اول اعراب بر صفحه می گذاشت بعد از ان می نوشت بحیثیتی که هیچ یک اعراب بیجا نمی افتاد و در استیلا افاغنه در محاصره باعیال و اطفال بر آمده بهمدان رفت مردم آنجا قدوم او را از غنایم می شمردند، هنگامیکه لشکر روم همدان را تاراج و قتل کرد وی شهید شد، از وست ؎

باغبار اشک من از چشم پر آب آید برون | سیل گرد آلود دایم از خراب آید برون

ز پهلوی دل آتش خانه سوزد | چه خرمنها ازین یک دانه سوزد

جمال ای شمع بی پروا برافروز | که عالی سوزد و مردانه سوزد

عباس قلی خان

داغستانی از مستعدانِ زمانه بود، در اوایل عمر وارد هندوستان گشته

بملازمت بادشاه افتخار حاصل کرده، و مدتی در ایام پیری بلاهور بسر برده گویند در خوش صحبتی و رنگینی بغایت نادر الوقت بود، از وست ؎

یک چشم زدن سیر گلستان هوسم شد　　در پرده هر رنگ که رفتم قفسم شد

میرزا محمد یوسف عزیز تخلص

فاضل و مستعد بوده و وزارت اصفهان و تبریز و گیلان با و تعلق داشته در عرصه سخاوت و کاردانی علم ناموری می افراشت، بعد از فتح اصفهان از تصرف افاغنه روزی از اسپ افتاد و شکستی پایش رسید آخر به همان مرض وفات یافت، از وست ؎

نیست جز بندگیش باعث ایجاد مرا　　هست این دولت جاوید خداداد مرا

رباعی

ترک من و رسم دلربائی کنی　　دوری ز تو مرگ است جدائی نکنی
ترسم که بمیرم و نه بینم دگرت　　ای عمر عزیز بیوفائی نکنی

میرزا محمد علی عارف تخلص

در سنه یک هزار و یک صد و سه به هندوستان متولد شده و بطفولیت همراه پدر بایران رفته به تحصیل مشغول و استعدادی وافی بهم رساند و در سنه یک هزار و یک صد و پنجاه و هشت با زبشاهجهان آباد ورود نموده از وست ؎

انقدر صبح وصال تو نگردید سپید | که کسی پنبه داغ شب ہجران سازد

احمد علی خان **عزت** تخلص

ہمشیرزادہ نواب سادات خان ذوالفقار است کہ بفرزندخاندگیش اختصاص داشت در صغر سن بعلوم متداولہ از شعر و انشا، مہارت عظمی پیدا کردہ خط نسخ و تعلیق و شکستہ را بغایت خوب می نوشت، از وست ؎

درخم زلف تو دل سیر دو عالم می کند | خانہ زنجیر بہ دیوانۂ ما تنگ نیست

طاقت عشق ندارد دل غم پیشہ ما | ظرف[۱] این بادہ بہ زور نشد شیشۂ ما
بر فغانم اگر دہر گوشی | نالہ آسمان بخود بالد
عشق و عاشق برنگ شعلہ و شمع | این ہمہ کاہد آن بخود بالد

خواجہ ناصر **عندلیب** تخلص

مردی صاحب کمال درویش وضع از موطنین شاہ جہان آباد است وگویند از اولاد خواجہ بہاء الدین نقش بند قدس سرہ بود، از وست ؎

یار در خانہ خود دارم و آرامم نیست | چکنم دیدہ من حلقہ بیرون در است

محمد علی خان **عاصی** تخلص

ولد نواب ہدایت اللہ خان بن نواب شمس الدولہ لطف اللہ خان

[۱] ظرف (ع)

صادق تهور جنگ نبیسه نواب عزت الدوله شیر افگن خان مرحوم است مولد ایشان شاهجهان آباد است خیلی در املا و انشا صاحب استعداد است طبع ایشان بموزونی کلام کم مایل بوده، مگر چندی در لکهنو بخدمت فیض درجت جناب ارشاد مآب حاضر بوده، فواید اندوخته، گاهی شعر می گفتند، ناگهان در عظیم آباد تشریف بردند در آن جا دو جلد تاریخ یکی در ذکر جان بن جان[1] و انبیا علیهم السلام و صحابه و اولیای کرام و مشایخ عالی مقام تا آخر سنه اثنا وتسعین و مایه و الف و دوم در بیان احوال سلاطین از ابتدای حکومت کیومرث تا آخر سنه بستم جلوس شاه عالم بادشاه دام افضاله بطریق اجمال مرقوم نموده بتالیف محمدی موسوم کرده بعد از ان نسخه سیوم مسمی بسلک گوهر مشتمل بر احوال شاهزادگی و ابتدائی جلوس آن بادشاه جم جاه تا غایت سنه بستم مفصلاً نوشته بالجمله این چند بیت از ایشان است

این نه ابر است که بر چرخ هویدا شده است دود آه دل من هست که بالا شده است

بعد عمری بسخن لب چو کشودی جانا[2] عقدهٔ دل گره خاطر ما واشده است

از وصل خود ای بت دل من شاد نکردی این خانهٔ ویران شده آباد نکردی

شیخ محمد عاشق عاشق تخلص

ولد شیخ محمد حیات بزرگانش از ولایت به هندوستان آمده

---

[1] ؟ (ع) [2] جانان (ع)

سکونت اختیار کردند از بادشاهان ہندوستان صاحب مناصب وجاگیرہا بودند خودش در سن ہفت سالگی از شاہجہان آباد ہمراہ پدر والاگہر بہ لکھنو آمدہ چون ملازم نواب صفدر جنگ بہادر مرحوم بود، ہمین جا فرو کش کردہ ساکن شد بعد رسیدن بسن تمیز بہ تحصیل علم پرداختہ بمولد و نیست طبع مایل بگفتن شعر شد گاہی بعد ماہی کہ می گوید عروس سخن را از حلیۂ نعت و منقبت عاری و سادہ نمی گذارد طبعش بہ محبت و ولای خاندان نبوت و ولایت علیہم السلام والتحیہ کمال مشغوفست، طاقت لسان و فصاحت بیان چنان دارد کہ ہنگام خواندن شعر معنی پنہان صورت پیدا می کنند و معنی کلام مولانا ظہوری و مولانا[1] نظیری بخوبی می گوید، با مولف ربط دوستی دارد و تصویر خوب بر صفحہ کاغذی نگارد، این غزل از وست ؎

غزل

ای پیش حسن روی تو شرمندہ صد حور و پری | داری جمال یوسفی از دلبران دل می بری
صبحی بیا در گلستان از گل دل بلبل ستان | وز دست ساقی مل ستان شو مست ناز و دلبری
جنس شکیب و صبر و تاب نگذاشتی در شیخ و شاب | شد خانۂ دلہا خراب بگذار این غارتگری
مستانہ چون ای گلبدن آئی بباغ از انجمن | بندند گلہای چمن پیشت نطاق چاکری

---

[1] مولانا (ع)

حسنت بعالم شد مثل مثل شبیه بی بدل　　نکشیده نقاش ازل تا می کند صورت گری
بینند گر روی ترا آرند پیشت سجده ها　　بی شبه دانند ت خدا ایمه بتانِ آذری
رنجم بیراحت کن بدل دور از طبیعت کن علل　　بهر خدا وند اجل ای نور چشم عسکری
مارا بعالم نیست کس جز ذات تو فریادرس　　نالیم تا کی چون جرس از جور چرخ چنبری
اے آفتاب صبح دین از لطف سوی ما ببین　　مگذار مارا این چنین در دربدری وابتری
عاشق که شد خاک رہت قربان روی چون مہت　　ساکن شود بر درگہت بخشش کند گر یاوری

حرف الغین المعجمہ

غیرت خان بہادر صلابت جنگ غیرت تخلص

سلسلۂ نسبش از جانب والد بمیران نعمت اللہی میرسد، پدر والا گہرش از ولایت بہ ہند وارد گشتہ از دولت دنیوی بہرہ مند گشتہ، تولد خودش در ہندوستان رونمودہ، در عہدِ سلطنتِ فردوس آرامگاہ محمد شاہ منصبِ پنجہزاری و جاگیرِ مناسب و حکومتِ بعضی مقاماتِ دہلی چوں سرہند و کول وسہارنپور وغیرہ یافتہ در کمال عدالت برایا سلوک نمودہ، اما بجہت آنکہ پرگنات باجارہ بود، زر ازاں امکنہ بحصول نہ پیوست، خسارہ کلی کشید، بہرحال آں مرحوم خیلی خلیق و نہایت زیرک بود، در آشنای بی نظیر، چند ماہ پیش از وفاتِ محمد شاہ بادشاہ برحمتِ حق پیوست، گاہی شعرہم میفرمود، ازوست ؎

کو دماغی کہ بخاطر گذرد حور و قصور   تا در آغوش توی حسرتِ بیجاست بہشت

ے

ما رند و خراب و مست و دیوانہ وشیم
بر ہم زنِ ہر دو عالم و بادہ کشیم
خوش باش تو زاہد بہ صلاح و تقوی
رندیم ز وضع خویش ما نیز خوشیم

خواجہ عبد اللطیف خان غیرت تخلص

پسرِ کلان خواجہ ابو الفتح خان جنون، از مستفیدانِ خدمتِ شیخ محمد افضل الہ آبادی بود، از وست رباعی

ہر جا یاری و آشنای است ترا
دریاب کہ خضرِ رہنمائیست ترا
ضائع نبود بہ خلق احسان کردن
ہر دست گرفتۂ عصائیست ترا

میر غلام حسین دہلوی

سیّد و فقیر بخوبی بی نظیر بود، در ہندی اشعارِ ضحک آمیز می گفت، برای ہمیں ضاحک تخلص میکرد، طرزی کہ او اختیار کردہ از نوادر بود، اکثر بملاقاتِ راقم می آمد، عمرش بہ شصت سال رسیدہ بود، طبعِ جوان داشت، گاہی فارسی میگفت، از وست ے

رسید بر فلک از درد و آہ و زاری ما
فلک بچرخ در آمد ز بیقراری ما

ے

ظالم ز کشتگانِ تو آواز بر نخاست
گویا فسانِ تیغ تو از سنگ سرمہ بود

سیّد غلام نبی بلگرامی

خواجه زاده میر عبدالجلیل بلگرامی است، در سنه هزار و یک صد و یازده در وطن تولد یافته اکتسابِ علوم از پسرِ خالِ خود میر طفیل محمد کرده، در علم موسیقی مهارتی بهم رسانید، ریخته هم میگفت، با تیراندازی رغبت داشت، گاهی شعرِ فارسی موزون میکرد، از وست ؎

تا نمک ریخت بر جراحتِ من　　لبِ شیرینِ یار شور گرفت

اسداللہ غالب تخلص

از نوادگانِ شیخ محمد افضل جونپوری بود، با مؤلفِ یدِ بیضا ربطِ کمال داشت، از وست ؎

روزِ محشر غبارِ تربتِ ما　　دامنِ بو تراب می خواهد

جلال الدین غالب تخلص

زیدپوری بزیورِ علم و فضل آراسته و صاحبِ سلیقه بود، در موسیقی دستگاهی داشت و کبتِ هندی خوب میگفت، تا بعمر شصت سال ازین عالمِ فانی درگذشت، دیوانی از هر قسم اشعار یادگار گذاشت، از وست ؎

از خانه برون آمدنش بی سببی نیست　　غالب دلِ بیتابِ تو دستک زده باشد

برگفتهٔ واعظ نتوان ترکِ طرب کرد ‌ ‌ ‌ تو می بزن آن مرد که کوچک زده باشد

میرزا جان علی غمین تخلص

ول خواجه بوعلی مرحوم همشیره زاده جناب ارشاد مآب است، در عمر چارده سالگی از تحصیل علم لابدی فراغت کرده، دیوانِ آنحضرت را بطور درس درخدمتِ آنجناب سند نموده، به برکتِ آن زبان بگفتنِ شعر کشوده، آنچه میگوید از نظرِ مبارک آنحضرت میگذراند، ازوست ؎

از داغِ شما خون دلِ زار است ببینید ‌ ‌ ‌ ای لاله رخان طرفه بهار است ببینید
کجا بخانهٔ ما حاجتِ چراغ بود ‌ ‌ ‌ چراغخانهٔ عاشق همیشه داغ بود
چه حاجت است غمین را بسیر باغ بهشت ‌ ‌ ‌ که بهر غمزدگان کوی یار باغ بود

شیخ یحیٰی علی غیور تخلص

با محمد برهان علیخان رهین برادری و مشورهٔ سخن داشت، شعر جسته جسته میگفت، ازوست ؎

دل بدرد آمد مدا وا کردمش ‌ ‌ ‌ خون باعجازِ مسیحا کردمش
کرد استمداد اشک از خونِ دل ‌ ‌ ‌ قطرهٔ گر بود، دریا کردمش
بود در دل آتشِ عشقِ نهان ‌ ‌ ‌ من بزورِ آه پیدا کردمش
تا رهِ شوقِ تو پیش آمد مرا ‌ ‌ ‌ چشم و سر گر بود من پا کردمش

بسکه میزد لافِ مستوری غیور بُرده درکوئی تو رسوا کرومش

میر عبدالغنی

از سادات تفرش است، قوتِ حافظه بغایت قوی داشت و اشعار بسیار از اساتذهٔ سلف و خلف بر زبان داشت، در وسعتِ مشرب وحسنِ خلق عدیم البدل بود، و به غنی متخلص بود، وفاتش در عنفوانِ شباب واقع شدهٔ شیخ حزین علیه الرحمة میگفتی که بسخن فهمی همچو او دیگری دیده نشده، از وست ؎

گلگل ز باده چون پرِ طاؤس گشتهٔ آمادهٔ هزار دهن بوس گشتهٔ

یکبار اگر رخِ خودآن دلربا به بیند عاشق اگر نه گردد از چشمِ ما به بیند

رباعی

عمری بره وفانش مستیم عبث دل جز تو بدیگری نه بستیم عبث

در پیشِ تو قدرِ هر سگی بیش از ماست ما این همه استخوان شکستیم عبث

محمد عاقل غیرت تخلص

از هند است و دیگر احوالش معلوم نیست ؎

بهار گرچه گل و لاله در نظر دارد شکسته رنگیٔ ما عالمِ دگر دارد

حرف الفاء

ملاّ فایضا

محمد نصیر نامِ نامیِ اوست، ولد محمد قاسم ابہریست، ابہر قریہ ایست واقع دو فرسنگی اصفہان، ملا در یکی از مدارسِ اصفہان سکنہ داشت و تحصیلِ مقدماتِ علمیہ نمودہ، بسلیقہ و فطرتِ جبلی در بدایت سن، قدم در وادیٔ شاعری نہاد و بخدمتِ میرزا صائبا موانست بہم رسانید تخلص از میرزا صائبا یافتہ، در سخنوری بسیار مراعات بطور میرزا میداشت، در محاصرۂ اصفہان برحمتِ الٰہی پیوست، من اشعارہ

از خیالِ آنکہ شب مست و خراب آید بروں — می نشینم بر درش تا آفتاب آید بروں
شورِ بلبل میدہد یادم کہ مستی پیشہ کن — عکسِ گل در آب میگوید کہ می در شیشہ کن
بی تو نظارۂ گل بیشترم می سوزد — لالہ می بینم و گلگل جگرم می سوزد

ے

گل رفت عندلیب از و یادگار ماند ۔ دادیم گر ز دست یکی را ہزار ماند

ے

کو طوطیٔ شکرشکن تا سیر گفتارش کند ۔ گوید چو طفلِ نو سخن حرفی و تکرارش کند

دلبر نخواہد داشتن شمشاد قابض از قدش ۔ گر شانہ اش رابشکند بیروں زگلزارش کند

ملّا قصیدۂ در مدحِ بادشاہ گفتہ در مجلسِ ہمایون اقدس رسانید بہ صلۂ نمایاں و خلعتِ سرافرازی یافت، شیخ علی حزین علیہ الرحمۃ در تذکرۂ معاصرین انتخابِ اشعارش فرمودہ، راقم درین مختصر زیادہ ازین گنجایش نیافت

میر شمس الدّین فقیر تخلص

عباسی، قدوۂ افاضلِ زمان، اسوۂ سخنورانِ جہان بودہ، در سنہ یکہزار و یک صد و پانزدہ در شاہجہان آباد تولد یافتہ، نسبش از جانبِ پدر بحضرت عباس میرسد و از طرفِ مادر بخاندانِ نبوت می پیوندد، بعد رسیدنِ بسنِ تمیز بہ تحصیل علوم پرداختہ، در اندک زمانے اعجوبۂ زمان و ناقدِ دوران شد، در فقہ و کلام حدیث و تصوّف خصوصاً در شعر و انشا و عروض و قافیہ و معانی و بیان و بدیع مہارت کلی حاصل داشت، آخر عمر ترک لباس کردہ بلباس درویشان بدکہن رفت، بعد مدت پنج سال بدیدنِ والدہ پیر خود بدہلی مراجعت نمود، امرا و اعزۂ آں شہر در توقیرش فروگذاشتن نمی کردند،

رسائل مفیده تالیف کرده، چهار مثنوی بسیار خوب بنظم درآورده، دیوان قریب هفت هزار بیت مشتمل بر اقسامِ شعر یادگار گذاشته، بعد خرابی شاهجهان آباد در لکهنؤ وارد شده بود، مردم این شهر مقدم او را غنیمت دانسته بعزت و وقارش میکوشیدند، در هنگام اوائلِ مشق میرزا جهو بود، اشعارِ خود از نظرِ اصلاحش میگذرانید، راقم او را دیده عجب وارسته کسی بود، مثنویات و دیوانِ او را دیده ام، همه کلامش نغز است و سراپا مغز، یک سال در لکهنؤ مانده روانه کربلای معلیٰ شد، گویند از زیارت فراغت کرده از راه دریای شور بر کشتی سوار شده ارادهٔ معاودت بشاهجهان آباد داشت که کشتیٔ حیاتش غریقِ بحرِ رحمت شد، از وست

تا زحالِ دل کند آگاه مطلوبِ مرا
گریه از خون زد رقم، عنوانِ مکتوبِ مرا

اگر فرهاد میدید آن سراپا ناز و تمکین را
روان در پای او میریخت نقدِ جانِ شیرین را

تغافل میکند در کارِ من لطفِ نهانی را
جنونم خوب می فهمد زبانِ بی زبانی را

ز رفتنم خبری نیست همدمانِ مرا
چه بوی گل نبود گرد کاروانِ مرا

خوش است جان که شود صرف یارِ جانیٔ ما
دگر برای چه کار است زندگانیٔ ما

بیاد روئی تو از صبر دل کنار کند
بجیرتم چو درآئی ندهد چه کار کند

صدرالدین محمد خان فایض تخلص

از اولادِ علیمردان خان است، آمدن علیمردانخان از قندهار در عصر شاهجهان بادشاه مشهور است، خودش بمنصب و امارت و جاگیر مناسب سرفرازی داشت و با رفاه و جاه بسر می برد، جامع اکثر علوم بود خصوصًا در اعمالِ سیمیا و صنایع و بدایع کمال مهارت داشت، شیخ محمد علی حزین علیه الرحمة طعریف[۵] طبعش میفرمود، کلیاتش از هرگونه اشعار مالا مال بود، از وست

رخش هرچند در برقع نهان است　　فروغش از زمین تا آسمان است

ه

ما کوهِ غمِ عشقِ ترا از جره کندیم　　فرهاد درین فن به توانای ما نیست
هر لحظه ز شوخی کند از سایهٔ خود رم　　وحشی ترا زان چشم غزالی بجهان نیست

سیّد غلام مصطفیٰ فارغ

برادر زادهٔ شاه لدها بلگرامی، در فرقهٔ سپاهیان در سرکار بلند خان نوکر بود، در گجرات در جنگِ مهاراجه ابهی سنگهه شهادت یافت، این رباعی از وست

---

[۵] تعریف (ع)

رباعی

جز دوست هر انچه هست اندیشهٔ ما　　چوں تودهٔ آتش است در بیشهٔ ما
ما جام شراب نحن اقرب زده ایم　　یعنی همه اوست در رگ و ریشهٔ ما

ایں رباعی قبل از شهادت گفته بود

رباعی

در خلوتِ ما ورائی ما باری نیست　　یعنی که بعرش و فرش اغیاری نیست
ما چوں جانیم پاک از آلائشِ مرگ　　ما را بجنازه و کفن کاری نیست

دراں جنگ بعد فتح درکشتگاں نعش او را هرچند تلاش کردند نیافتند،

شیخ فیض محمد فایض تخلص

از نجبای پرگنه ملانواں من مضافاتِ لکهنو بوده، در سرکار نواب امیر الدوله بمنشی گری سرفرازی داشت، خطِ نستعلیق و شکسته خوب و درست می نوشت عزیزِ خوش اعتقاد و نیکو نهاد بود، با راقم ربطِ دوستی داشت، شعر خوب میگفت و اصلاح سخن از جناب ارشاد مآب میگرفت، چند سال است که رخت هستی بر بسته، از افکار اوست ـــــه

کس نیست بعشقِ تو دل افگارتر از من　　وز ساحریٔ چشم تو بیمار تر از من
هستند بسی در خمِ زلفِ تو گرفتار　　لیکن نتواں یافت گرفتار تر از من
محنت زده خسته دلی زار تر از ی　　بر خاکِ رهت نیست کسی خوار تر از من

معشوق کہ دیدست جفا کار بہ از تو | عاشق کہ شنیدست وفادار تر از من
بر روی نکو گر نظر پاک گناہ ست | فایض نتوان یافت گنہگار تر از من

میر نوازش علی فقیر تخلص

بلگرامیست از بزرگانِ روزگار بود، پدرش میر عظمت اللہ بیخبر تخلص میکرد، خودش در سنہ ہزار و صد و شصت و ہفت وفات یافت، از وست
دفترِ عشقیم، باشد دردِ دل عنوانِ ما | مصرعِ آہی رسا[1] بسم اللہِ دیوانِ ما

حبیب اللہ فتوت تخلص

از اعزۂ کشمیر بود، از آنجا بدہلی آمد، مدتہا در رفاقتِ نواب غازی الدین خاں فیروز جنگ ولد آصفجاہ می بود، شعر خوب میگفت، این رباعی از وست

رباعی

از بزمِ نگار تا نمیرم نروم | زان جامنِ زار تا نمیرم نروم
من با دلِ خویش عہد بستم کہ چو شمع | از محفلِ یار تا نمیرم نروم

سیّد اسد اللہ فرد تخلص

نوادہ شاہ لدہا بلگرامی، در تصوف مربوط بود، در سنہ یکہزار و یکصد و

---

[1] آہِ رسا (ع)

پانزده ماه ذی حجه تولد یافته، در ایام جوانی بست [۲۲] دوم جمادی الاوّل سنه هزار و صد و چهل و نه فوت کرده، از وست ؎

بود به عالم تجرید کی لباس دگر بریدن از دو جهان است قطع جامهٔ ما

شیخ محمد فاخر

ولد شیخ محمد یحییٰ المعروف به شیخ خوب الله اله آبادی، از افاضلِ خوش اخلاق ستوده صفات آنجا بوده است، مدتها بر سجادهٔ والد بزرگوارِ خود متمکن بود و ارشاد میکرد و تا در سنه هزار و یکصد و چهل نه بعزم طوافِ حرمین شریفین رفت و بمقصد واصل گشته باز معاودت بوطن نمود آنجا را هم مقام غربت یافته بموطنِ اصلی عود نمود، اشعارِ عربی و فارسی میگفت از انجمله است ؎

من همان نحوسیه کاری خویشم شب و روز
تیغ هر چند گذشته است ز سر چون قلمم

فرصت تخلص

کشمیری از موزونانِ عصر محمد شاه است، او راست ؎

پیری رسید و رفت سیه مستیٔ شباب
موئ سفیدِ من نمکِ این شراب شد

میرزا نادر زمان فصیح تخلص

برادر محمد امین عرفان تخلص مذکور اکبرآبادیست، اوایل بطور میرزا جلال اسیر شعر میگفت آخر ازان هم باز ماند، خان دوران خان بهادر بسیار توقیرش میکرد، و در سلکِ ملازمانِ خود او را منسلک ساخته سلوک بسیار میکرد، از وست ؎

مارا نشان ز دولتِ نایاب داده اند　　برباد آن کمر چقدر تاب داده اند

؎

عمر بگذشت و نیاسود دل از ناله دمی　　کاروان رفت و همان بانگ درامی آید

شرف[1] علیخان فغان تخلص

مولدش دهلی است و کوکلتاشِ احمد شاه بادشاه بود، چون پادشاه اسیر شد، او باوده آمده نوکر شجاع الدوله بهادر شد، و بعد چند سال به بنگاله رفت، در انجا برفاقتِ راجه شتاب رای بهادر بسر می برد و اشعارِ هندی و فارسی هر دو میگفت، او راست ؎

قاصد آخر چه دیده می آئی　　که گریبان دریده می آئی

---

[1] اشرف　　(ع)

دست راکی دراز کردم من　　　　که تو دامن کشیده می آئی

محمد ثابت فایذ تخلص

اکبرابادیست، برادر بزرگ وی محمد باسط چندی قاضی اکبرآباد شده بود، خودش رنگینیٔ طبع و رسائیٔ ذهن داشت، از وست ه

بی گناہم کُش خدارا ای بقربانت روم
تابدامانت بمحشر دست رس باشد مرا
انتظارِ وعدۂ قتلم جگر خون کرده است
هرچه با من میکند امید واری میکند
نه رفتم گر بکوی او نه از اغیار می ترسم
مبادا از منِ دیوانه ترسد یار می ترسم

سید محمد فدای تخلص

اصلش از همدانست و بملازمتِ نواب سعادتخان درهندوستان می بود، از وست

ه

کشد جمالِ تو شرم از رخ نقاب هنوز
ترا حجاب ندیدست بی حجاب هنوز

زیک نظر که بران عارضِ چو گل کردم
بجای اشک ز چشمم چکد گلاب هنوز

فتح علیخان داغستانی

داغستانی[۱] از امرای والاشان و اکابرِ عمدہ ہای مملکتِ ایران و عمِ خالو اله مرحوم است، مدتی وزارتِ آنجا بوی تعلق داشت، از اربابِ فضل و کمال و مربیانِ اہلِ علم و ہنر بودہ و خطِ شکستہ خوب می نوشت، از وست ؎

چیزی بغیرِ نام ندارېم چون نگیں — آنہم ز دیگری است کہ بر ما نوشتہ اند

شاہ فاتح

از سلسلۂ صوفیہ بودہ، ہنگامِ تسلطِ افاغنہ بر ایران، صادرِ ہندوستان گشتہ، یک سال ماندہ، بعزمِ زیارتِ بیت اللہ زادہ اللہ شرفاً می رفت کہ متصل سر دیخ نقدِ جان بدستِ قطاع الطریق بغارت داد، او راست ؎

ہمان پروانۂ بزمِ حضورم من کہ میکشتم
تر ا بر گرد سرِ بال و پر در کنجِ تنہائی[۲]

---

[۱] تکرار [۲] این شعر ہمچنین باختہ می شود - میکشتم میگشتم می باشد (ع)

میرزا احمد علی فروغ

از رنگین سخنانِ ایرانست، نسبش بخلیفه سلطان میرسد، او راست

ع

بادهٔ رنگیں مینماید روی تابانِ ترا — آبیاری میکند آتش گلستانِ ترا
چشمهٔ آب بقا هر چند جان بخش است لیک — کی برابر می شود چاهِ زنخدان ترا

میرزا فاضل

مخاطب بپادشاه نواز خان، والد نوشته که من و او باتفاق واردِ هندوستان گردیده ایم، بذریعه نواب سعادتخان مرحوم ذوالفقار جنگ شرفِ ملازمتِ پادشاه دریافته، بمنصب و خطاب سرفراز گشته، او راست ع

هزار غنچه نشگفتهٔ امیدِ مراست — که گر شگفته شود عالمِ گلستانست
مشو غافل از دست بردِ نگاهش — که این دزد آوازِ پای ندارد

ع

کفِ تو خواستم از خونِ من شود رنگین
هزار حیف که تردستیٔ حنا نگذاشت

مرتضی قلی فراق

از صاحب طبعان عالی است، ؎

بگو صبا زمن آنشوخ بادہ پیما را — کہ بی تو عیش میسر نمی شود ما را
شبی بخوابِ پدرٔ جلوہ گر نشد یوسف — عزیز داشت زبس خاطرِ زلیخا را

مکش یکبار ای ظالم جدا کن بند از بندم
کہ ہم لذت برم از درد و ہم روی ترا بینم

حرف القاف

میر نثار علی قرین تخلص

از ابتدای شعور بجناب ارشاد مآب حاضر مانده، تحصیلِ علمِ رسمی کرده، دیوانی متضمن اقسامِ شعر گفته در سخن معانی تازه می جویند و اشعارِ پاکیزه و شسته میگویند، از چندی در سلکِ ملازمانِ وزیر الممالک نواب آصف الدوله بهادر منتظم شده، در فنِ طبابت دستگاهی وسیع بپیدا کرده، با راقم ربطِ ملاقات دارند، عزیز صاحبِ تمیز، خوش اختلاط، شیرین سخن، شکرین گفتار، بلند طبع، پسندیده اطوار است، از افکارِ آبدارِ اوست ~

فغاں که ناله بود دشمنِ دگر مارا　　فزود در تبِ ہجرِ تو دردِ سر مارا

~

بجز خجلت کشی صورت نخواهد بست مانی را　　برد در کارِ تصویرت بسر گر زندگانی را

ے

چوں باد ناگذشت سوارِ سمندِ من　　　در آتش است نعلِ دلِ مستمندِ من

بر من امروز گراز دستِ تو ابذای ہست　　　خاطرم جمع از انست کہ فردای ہست

دردِ دل زیرِ زمیں می بردم آخرِ کار　　　زیں چہ سوداست کہ بر چرخ مسیحائی ہست

خسرو راہِ روانِ رہ عشق است قرین　　　تاج سرنلیست اگر آبلۂ پای ہست

ے

صبر از دل بردمیسوزد دلِ دیوانہ را　　　بعد غارت میزند غازنگر آتش خانہ را

غزل

شب کہ بی ابروی آں ماہم ملالی رو نمود
ہر کجا ناخن زدم شکلِ ہلالی رو نمود
بی نہالِ قامتش از دانہ ہای اشکِ خویش
بر زمیں ہر جا کہ افشاندم نہالی رو نمود
ہیچ کس ایں نکتہ را از ہوشمنداں در نہ یافت
زاں دہاں ہر چند باہم قیل و قالی رو نمود
بر مرادِ من نمیگردد زلبس گردونِ دون
گر بماہی خواستم کاحی، بہ سالی رو نمود
بعد عمری آمد و پرسید احوالِ تو چیست
تا یاد گفتم سخن تغئیر حالی رو نمود

دین و دل دادم بکابینِ عروسِ دهر آه
چون نقاب از رخ کشودم پیرزالی رو نمود
اندرین میخانهٔ عمرِ من به می خواری گذشت
یافتم از باده خالی گر سفالی رو نمود
در خیالِ آن کمر از چند گه افتاده ام
دیگرم ای دوستان فکرِ محالی رو نمود
کاست آخر همچو بدر از گردش گردون ترین
شد وبال او کسی را گر کمالی رو نمود

غزل

دوش دل بگرفت زلفِ آن نگار از من دریغ
مهرهٔ بود ست با من برد مار از من دریغ
گر چنین هر روز یارب منزلی طی می کنم
دور تر می گردد آخر این دیار از من دریغ
یار با اغیار گشت و دوست شد با دشمنان
قطع اُلفتهای دیرین کرد یار از من دریغ
این چنین کز چشم مردم همچو اشک افتاده ام
گوشهٔ چشم ترحم را مدار از من دریغ

می کند پامال تو هر روز یارب چون کنم
برندارد دستِ جورِ روزگار از من دریغ
اندرین گلشن نهالِ خشکِ بی برگ و برم
چون صبا بگذشت فصلِ نوبهار از من دریغ
گرچه زیرِ خاک بردم خارِ خارِ او ولی
یار دارد گل فشاندن بر مزار از من دریغ
خاک گشتم گرچه در راهش ولی هردم قرین
می نشیند بر دلِ پاکش غبار از من دریغ

غزل

دل ز جورت شکایتی دارد — گلهٔ بی نهایتی دارد
ناله گر از اثر فتاد چه غم — گریهٔ من سرایتی دارد
مفتِ خونم حلال ازان دانست — که ز مفتی روایتی دار
مصحفِ روی او بامتِ عشق — از خطِ سبز آیتی دارد
پادشاهِ دیارِ حسنی و شاه — با رعیت رعایتی دارد
دل ازین شیوه برده بود و کنون — یار با من عنایتی دارد
بر سرِ ره چگونه عرض کنم — حالِ زارم حکایتی دارد
ذکرِ مجنون کند بغیر ز من — آن جفاجو کنایتی دارد

حکم الست در دلم غمِ او | پادشاهی و لایتی دارد
دلِ من مفت چوں نمی گیری | چشم آخر کفایتی دارد
تا بکی جور بر قریبِ غمیں | زانکه هر چیز غایتی دارد

ایضاً

مسیح آید اگر از چرخ درمانم نمیداند | علاجِ من کسی جز یار میدانم نمیداند
در دست جنوں گاهی گریبان گاه دامان را | که حرفی از گریبان تا بدامانم نمیداند
چو آں همسایه کز همسایه مال او همان باشد | خدنگش در بغل دارد، دل و جانم نمیداند
ز خاکِ کوی خلعت داد جز من خاکساران را | مگر آن پای تا سر نازِ عریانم نمیداند
خیالِ او نهاں از مردماں در خانهٔ چشمم | چناں دزدیده می آید که مژگانم نمیداند
بهر خار و خس گلگشتِ بستان میکند آں گل | ز اشکِ لاله گون سیرِ گلستانم نمیداند
ز بیمِ غیر از بس کرده ام تغییر وضعِ خود | بر آں در عمرها بگذشت و دربانم نمیداند
ز خوان سالار دوراں چوں قریب یابم دمِ آبی | که نام شور باها هرگز لبِ نانم نمیداند

کشن چند قریب تخلص

ولد انوپ چند برادرِ کهتر رای دیا کشن قوم کایست سکینهٔ شاهجهان آباد متوطنِ قدیم اوست، در عهد سلطنت محمد شاه واردِ لکهنو گشته در نولبته سکونت اختیار کرده، جد و پدرش کارهای لایق حسناً بوده، خودش ملازم سرکار دولتمندار

نواب آصف الدوله بهادر است، بعزت و وقار بسر می برد، با راقم کمال اتحاد دارد، و در شعر سخن اصلاح از جناب ارشاد مآب گرفته طبع رسا و فهم ذکا درست دارد، از وست ؎

سر از تنم جدا شد و جاں زو جدا نه شد — بیگانه شد دل از من و او آشنا نه شد
قریب از دستِ بیدادش نوان جست — زبینی گرو رای آسمان است
دل تنگ چون دهانِ نگارم درین جهان — آشفته همچو طرهٔ یارم درین جهان
روی خزان ندیده گلستانِ من قریب — از داغ سینه تازه بهارم درین جهان

سیّد قمرالدین

اورنگ آبادی، در علوم عقلی و نقلی و هیات[۱] و هندسه بی نظیرِ زمان بود، کتاب مظهرالنور که در آن مذهبِ حکمای اشراقین و مشائین و صوفیه و متکلمین بیان کرده، از تالیفِ اوست، آبایش در خجند توطن داشتند، یکی از ایشان بهند وارد گشته، در لاهور متوطن شد، تولد خودش در سنه هزار و یکصد و بست وسه در اورنگ آباد دکهن رو نموده، در طریقهٔ فقر مریدِ والد خود است، برای زیارت روضهٔ سید انام رفته، باز معاودت نموده، در سنه یکهزار و یکصد و هفتاد و پنج بخانه رسیده، بموزونیت طبع شعر هم میگفت، از وست ؎

لقمهٔ دونان رساند در گلوی خویشتن — شست اوّل هر که دست از آبروی خویشتن

۱؎ هیئت (ع)

میرزا یوسف قدیم

از شعرای شاه عالم بهادرشاه و پسرِ عمِ میرزا قطب الدین مائل تخلص دہلوی ست مشقِ سخن از میرزا سرخوش کرده، در جوانی فوت کرد، از وست ؎

یک نفس گر شاد گشتم عالمی غمناک شد
خنده ام چوں برق خاکِ سینۂ افلاک شد

میرزا عبدالغنی بیگ قبول

کشمیری، اصلش از بدخشان و از اقربای ملّا شاه علیه الرحمتہ بود، تولدش درکشمیر رو نموده، اوایل شاگرد قاسم خان قاسم تخلص بوده، بعدهٔ از خدمتِ میرزا داراب بیگ جویا، جویای اصلاح شد و از آنجا بدہلی وارد شده مدتی با ہدایت اللہ خان بود، بعد ازاں با صلابت خان فرخ سیری برفاقت حاضر می بود و بسیاری را شاگردِ خود کرده، اعزهٔ دہلی حرمت و توقیرش بسیار میکردند، عزیز خوش اختلاط بود، با ہفتاد و دو ملت می ساخت و در حقیقت شیعی مذہب بود، اوایل جلوسِ محمد شاه بادشاه رحلت کرد، او راست ؎

کعبه را در پیشِ حرم احترامِ دیگراست ۔ پیشِ میخانه ہم بیت الحرام دیگراست

؎

نیست در سر فکرِ روزی صاحبِ شمشیر را ۔ باشد از ناخن کلیدِ رزق درکف شیر را

ے

نالہ ام چوں دید در طفلی پدر گفت این با با فغانی می شود
تا بود کشتی می بر لب جوی ما را غم نداریم اگر آب برد دنیا را
از طالعم شبی کہ بیسر شراب شد تاریکیم ز شیشہ بجام آفتاب شد

شاہ قابل قابل تخلص

نامش محمد پناہ و اصلش کشمیر است، در دہلی می بود، شاگردِ میرزا بیدل بودہ، در تصوف ربطی داشت و در لباسِ د۔ ویشی باصلاح و تقوی میبر سیت، اعزۂ دہلی عزتش میکردند، آخر جوابِ دیوانِ خواجہ حافظ شیراز میگفت کہ زندگی راجواب داد، از وست ے

بقتلم اندکی ظالم تامل می تواں کردن من از خود رفتہ ام باید کشیدن انتظارِ من

ے

کی بگویش از کفم جامِ شراب افتادہ است بر درِ ساقی نگہ کن آفتاب افتادہ است

ے

بادہ خوردن بی گزک چنداں ندارد لذتی می کشی با غیر می قابل کباب افتادہ است

مشتاق[۱] رای قدرت

از خوش فکراں است، کتب منداولہ فارسی قدرت داشت، از وست ے

مشتاق؛ (ع)

نه شد در زندگانی از تو رفع خار خارِ من　　　چه حاصل بعد مرگم گر به گل گیری مزارِ من

سیّد عبداللہ قابل

بلگرامی، از ساداتِ آنجاست، اکثر اوقات در ملازمانِ سربلند خان تونی منتظم می بود، آخر عمر بوطن رسیده، در سنه هزار و سی و دو در کنج لحد جا گرفت، از وست ؎

مگر به سرمه اثر کرد ضعف طالعِ من　　　که بی عصا نه تواند بزلفِ یار رسید

میر اسمٰعیل قربان تخلص

از ہند است، و در سلکِ ملازمانِ نواب صفدر جنگ بهادر مرحوم منتظم می بود، از وست ؎

سوادِ ہستیٔ عالم بچشم تنگ می آید　　　بدلهای عزیزان جای میکردم چه میکردم

شیخ محمد قایم قایم تخلص

سرآمدِ معلمانِ این شهر لکهنو بود، بر کتب متداولهٔ فارسی قدرت داشت، اوقاتش بمکتب داری بسر می شد، مکتبش از پریرویان سیمبر رشکِ پریخانهٔ چین وزینتِ صحبتش غیرت چرخ برین بود، اکثر ہندو پسرانِ زیبا طلعت نیکو منظر ازو درس می گرفتند، گاهی شعر ہم میگفت، از وست

؎

ماه من بر لب جو جلوه فروش است امشب　　آب از عکس رخش بادله پوش است امشب

ـــہ

سازد اگر آن چشم سیه مست هلاکم　　غیر از گل نرگس نفشانید بخاکم

نرگستان شده است تربتِ من　　انتظارِ حرا تماشا کن

تا دیده را به محفلِ امکان کشاده ایم　　در آستینِ ماست چو مینا گریستن

میرزا حسن **قتیل** تخلص

والدش از قوم کهتری متوطن پٹیاله مضافات لاهور، از قرانیان سیالکوٹی بوده، تولد خودش در شاهجهان آباد رو نموده، در صغر سن شرف اسلام پذیرفته، علوم فارسی و عربی تحصیل نموده، زبان بگفتنِ شعر کشود، و در سرشتگاهی[1] وسیع دارد و اشعار رنگین بر صفحهٔ روزگار می نگارد، باوجود آزاد منشی همیشه گرفتارِ عشق است، اعزهٔ این دیار عزت و توقیرش می نمایند، این ابیات از نتایجِ افکار اوست ـــہ

بر سرِ خاکم چو شب آن شمع بزم آرا گذشت
شعلهٔ جست از دلم کز عالمِ بالا گذشت

من رسم ورهِ زهد نه دانم چه توان کرد
ترکِ رخِ نیکو نه توانم چه توان کرد

---

[1] و در آن دستگاهی (ع)

همه صحرا پر از شور و فغانست ۔۔۔۔ همانا محملی در کاروان است

جز مرگ کی سو دم دہد امشب مداوای دگر
این شب مدان ای همنشین مانند شبهای دگر

جز اینکه در کف خود رنگی از حنا داری
نوشتهٔ بتما گر بخون ما داری
چگونه پای بروی زمین نهی ز غرور
دلِ بلاکش عاشق بزیرِ پا داری

حرف الکاف

میرزا مہدی کوکب

مردی صاحبِ کمال از ملازمانِ نادرشاہ بودہ، از وست ؎

زشورِ عشق تسکینِ دلِ بیتابِ خود کردم
ز آتش چارۂ بیتابیٔ سیماب خود کردم
شدم در پردۂ ہر ذرہ پنہاں عمرہا کوکب
کہ تا سیرِ فروغِ مہرِ عالمتاب خود کردم

میرزا اگراہی گرامی تخلص

خلفِ مہینِ میرزا عبدالغنی بیگ، قبولِ مسطور است، تولدش در دہلی رو نمودہ، مدّتی در سایۂ پدر با آسایش پرورش یافتہ، بعد فوتِ پدر وسعت

مشرب اختیار کرده، بظاهر در لباس صوفیه و مشایخ می بود، اما او فات بعنوانِ قلندرانِ هند بسر می برد، و ریش بروت را خیرباد گفته، با مردم هر مذهب گرم می جوشید، از خوش اختلاطی و کریم النفسی او بسیاری از موزونانِ شاگرد او شدند، بلکه معتقد فیه اناس گردید، معتقدانش با بنده نقلِ کراماتش کرده اند، مگر زبانی اکثری از دهلویان شنیده ام که بحسن تدبیر و خوش اخلاقی مردم را بدامِ خود می کشید، بهر حال فکر شعر می کرد و هنگامه شاعری گرم ساخته بود، و تسلیم و حلیم هر دو که ذکر آنهاں[۱] بالا گذشت، شاگرد او یند، او راست ؎

بطاقِ ابروی او دستِ هیچ کس نرسد　　همین نه طالع من کرده است کوتاهی

؎

چون بیاضی که پُر از معنیٔ رنگیں باشد　　خون عشاق بران گردنِ سیمیں باشد

؎

گشت تسخیرِ من فلک از آه　　ناله ام قلعهٔ ستاره گرفت

کسیکه جوشِ خط یار دید گریان است　　چو مور پیش بر آمد دلیلِ باران است

غلام حیدر خان گداز

خلفِ امارت پناه غلام حسین خان کرده جوانِ خوش رو بحسن صورتِ و

---

[۱] آنها (ع)

سیرت آراسته بود، از صغرِ سن مایل به شعر و شاعری گشته، اشعارِ پُر درد میگفت، جناب ارشاد مآب نظرِ توجّہ بحالش داشتند و به نظرِ اشفاق اصلاح اشعارش میفرمودند، ناگاه بر مزاجش مرض سودا استیلا یافت، و بهمان مرض از قیدِ زندگی نجات یافت، کلامش راکسی احتیاط نه کرد، از وست ؎

سینه را داغدار باید کرد　　لاله را شرمسار باید کرد
ابر بر خاست بی می و ساقی　　گریۂ زار زار باید کرد

شیخ عظمت اللہ کامل تخلص

از نامرادان[1] مراد آباد من مضافات دہلی و منصبدان عہد محمد شاہ بادشاہ بوده، او راست ؎

منصب حیرت آرزوی من است　　شوق آئینه دار روی من است

؎

با ما ہر کس که صف کشیدن دارد　　خون ہد رش میل چکیدن دارد
شمشیر برہنه اند خامش نفسان　　لب بستنِ مقراض بریدن دارد

میرزا کامران گویا تخلص

کشمیری، برادر میرزا داراب بیگ جویاست، پدرش سامری تخلص میکرد،

---

[1] نامواران ؟ (ع)

یکی از خوش طبعانِ کشمیر گفته ع

گوسالۂ سامری بہ بیں گویا شد

او راست ؎

خویش را با او شبی می خواستم
از برای مطلبی می خواستم

ز ہجر مردم و گویند یار می آید
بکار من چو نہ آید چکار می آید

بی طالعی نگر کہ بگوش نو رہ نہ یافت
با آنکہ نالہای من از آسمان گذشت

شیخ سعد اللہ گلشن تخلص

گویند درویشی صاحب کمال بود، از سلسلۂ نقشبندیہ قدس اللہ اسرارہم و در شعر نسبت شاگردی بمیرزا بیدل میرساند، مرید شاہ گل است و بموسیقی بسیار مایل، بلکہ درین علم تصانیف دارد، و منقولست کہ گاہ گاہ خرق عادت ہم ازوی بظہور می پیوست، مولدش دہلی است، عبادت و ریاضت بسیار کردہ، بمرتبۂ عرفان رسیدہ، خیلی متوکّل و تجرّد دوست بودہ، بہ نصیحت پیرِ خود بحرمین شریفین رفتہ سعادتِ زیارت بجا آوردہ، آخر حیات بشاہجہان آباد مقیم بود، تا در سنہ ہزار و صد و چہل بعالمِ دیگر انتقال نمود، دیوانش چہار ہزار بیت خواہد بود، در وجہ تخلص خود گفتہ ؎

کلکِ من صورت کشِ صد معنیٔ رنگین او است
گر کند گلشن تخلص بلبلِ طبعم روا است

از وست سے

سخت جاناں نیستند از چارہ سازاں کامیاب
مومیائی نفع کی بخشد شکستِ سنگ را

سے

بدرش رفتہ سجدہ ہا کردم   منتِ پای ماست بر سرِ ما

سے

من و ابرو کمان شوخی کہ عالم گشتہ نخچیرش
چو میلِ سرمہ جا در چشم دلہا میکند تیرش

حرف اللام

لطف علیخان

از امرای ایران و عم خانواده مرحوم است، سپه سالاری بنادر عمان و فارس وغیرهم باو تعلق داشت، او راست ؎

خانهٔ جانم ز غم کردی خراب
خوب کردی خانه‌ات آباد باد

حرف المیم

فردوس آرامگاه محمد شاه بادشاه بن جهان شاه بن شاه عالم بهادر شاه بادشاه در سنه یکهزار و یکصد و سی و یک بر تخت سلطنتِ هندوستان جلوس نموده، سی و یک سال سلطنت کرده به فردوس برین شتافت، گویند چون بست سال از سلطنتِ او گذشت بسبب بی اتفاقیٔ امرا نادر شاه از ایران آمده استیلا یافته، برگشت، ازان بعد بادشاه خود را بادشاه نمیگویانند، بلکه کملی بر تخت بپیشِ خود میداشت، در اکثر فنون و مصنوعات دستِ علیا و فکرِ رسا داشت، در عهدش خلایق بمهد آسایش راحت میکردند، بعد رحلتِ او دهلی مصدرِ آفات گردید، تاریخِ رحلت آں بادشاه معدلت پناه بست و هفتم ربیع الثانی سنه هزار و یکصد و شصت و یک است، این ابیات برای زیب این اوراق بتسوید می درآید ؎

هر روز گرچه خود را می‌سازم آشنایت　　　خود را چو روز اوّل بیگانه می‌نمائی

۵

یار در بر، صبح بر سر فکر بر جایش کنید
دوستان شب می‌رود زنجیر در بالین کنید
شد بری در جلوه و محوِ تماشاییم هنوز
آنقدر از خویشتن رفتیم کہ می‌آییم هنوز
شعلۂ در کعبہ و بتخانہ یکسان دیده ام
من نمیدانم کہ کافر یا مسلمانست شمع

مہرِ برجِ فضل و کمال، ماہِ سپہرِ عزّ و جلال، شمعِ انجمنِ خلوت نشینان، اورنگ نشینِ محفلِ خلوت گزینان، فخرِ زمان و زینِ میرزا محمد فاخر مکین سلمہ اللہ المعین، اصلش آنجناب از نظر[۱] است، جد اعلای آنحضرت حسب الطلب شاہجہان بادشاہ ہمراہ نواب علیمردانخان واردِ ہند گشتہ در شاہجہان آباد سکونت اختیار فرمودہ، ولادت باسعادت آنجناب ہمانجا روئمودہ ونشو ونما ہم در آنجا یافتہ، صاجزادہ بابخت وجاہ "تاریخِ تولد است"، بعد تحصیلِ علومِ صوری ومعنوی در عمر بست سالگی مشقِ شعر وسخن فرمودند، وچندی مشورۂ این فن از جناب میرزا عظیما اکثیر[۲] نمودند، رشتۂ فرزندی آنحضرت بعد چیند درجہ مقبول درگاہِ الٰہی

---

۱ نطنز (ع)　　۲ اکسیر (ع)

ملّا قاسم کاہی میرسد، و سلسلۂ شاگردی آنجناب بده واسطه تا جناب گرامی مولوی جامی قدس سره السامی منتهی می شود، بعد خرابی دہلی در سنه ہزار و صد و ہفتاد و سه وارد لکہنو گشته، در ہمیں جا مقیم شدند، باوجودیکه بزرگانِ آنحضرت را در شاہجہان آباد فراغت کلی بود، درین شہر سر بزانوی توکل گذاشته شاه و گدا را از ہم نشناخته، بوده و نبوده را یکسان پنداشتند، جمعی کثیر بفیضِ حاشیه نشینی آنجناب سخندان بلکه صاحب علم فراوان شدند، بعد چند سال بارادۂ سیر و سفر بزیارتِ درگاهِ اشرف جہانگیر قدس سره روانه شده، بعد زیارتِ معاودت نموده، به فیض آباد تشریف آوردند، آمدِ بادشاه جمجاه در آن شہر و رفتنِ آنحضرت باله آباد و روداد یکه رو داده، آنحضرت خود در قصیدۂ سلسلة الاحبا بنظم در آورده، راقم آنرا داخلِ تذکرہ حدیقۂ ہندی ساخته، این مختصر گنجایشِ آن ندارد، مجملاً اینست که چون حضرت بادشاه، متوجه شاہجہان آباد شدند، دیوانِ خود را برای اصلاح سپرد آنحضرت فرمودند، آنحضرت بعد معاودت بلکہنو آنرا درست ساخته، نزدِ حضرت بادشاه فرستادند و بعد معاودت از آن سفر در ہمیں شہر لکہنو استقامت دارند، اکابر و اعیانِ این دیار ذات گرامی را مغتنم روزگار میدانند، آوازۂ فضل و کمالِ آنجناب از ہند تا بایران رسیده و خلقی از دور و نزدیک آرزومندِ ملازمتِ آنحضرت گردیده، صفاتِ ذاتِ بابرکات در دفترہا گنجایش ندارد، دیوان بلاغت ترجمان قریب دوازده ہزار بیت خواہد بود، این چند اشعار گوہربار از آنست

غزل

بگذر از خود که نباشد سفری بهتر ازین
بی خبر باش که نبود خبری بهتر ازین
از درِ دوست بدروازهٔ جنت نروم
در دو عالم نبود، هیچ دری بهتر ازین
لختِ دل می خورم و خونِ جگر می نوشم
نیست در خوانِ فلک ماحضری بهتر ازین
هر قدر خوبی و نیکیست تو داری با من
قدری بهتر ازین شو قدری بهتر ازین
دل بدردِ تو زجان دادنِ من می نالد
بیکسم نیست مرا نوحه گری بهتر ازین
در نظر چشمِ تو خونریزیٔ مردم دارد
چشمِ بد دور نباشد نظری بهتر ازین
لختِ دل سوی تو با اشک فرستیم که نیست
نامهٔ خوشتر ازان نامه بری بهتر ازین
میخورم سنگِ حوادث زچپ و راست مگر
نخلِ امید ندارد ثمری بهتر ازین

دوش از حافظِ شیراز مکیں گوش نمود
مطلعی را که نگوید دگری بهتر ازین
بهتر آنست به تضمین دو مصرع آنرا
عرض دارم که نماید اثری بهتر ازین
چشمِ دل واکن و از حلقۂ زہّاد برو
می فگن بر صفِ رندان نظری بهتر ازین
از درِ صومعه سرمست و غزلخوان بگذر
بر درِ میکده میکن گذری بهتر ازین

ایضاً

ای روی تو آئینہ جمالِ بشر یرا
حیران رخت دیدہ چہ حور و چہ پریرا
بر خاک نشانیده قدت سرو و صنوبر
افگنده خرامِ تو ز پا کبکِ دریرا
با نازکی ای شوخ درشتی ز چه داری
شرط است مگر سنگ دلی سیمبریرا
مشتاقِ اجل بی تو بجانم که نباشد
آرام درین مرحلۂ جان سفریرا
گشتنم زید و نیک خبردار و خرابم
از من برسانید خبر بی خبریرا
تا خاتمِ لعلت بجهان نام بر آورد
خون گشت دل از رشک عقیقِ جگریرا
در فکرِ مقامم بجهان از رهِ غفلت
هر چند اقامت نه سزد رهگذریرا
ماتم زدۂ چون منِ غمدیده نباشد
هنگامه زمن گرم بود نوحه گریرا

عمر یست کہ در ہیچ دلی راہ نہ دارد
از نالۂ من مژدہ رسان بی اثری را

راز دلِ خون گشتہ کند فاش سرشکم
بازی شمرد طفل بلی پردہ دری را

خوش مرغ اسیری کہ پر و بال فشانی
نشنیدہ و آموختہ بی بال و پری را

فارغ ز ثمر باش کہ سرسبزیٔ جاوید
چون سرو درین باغ بود بی ثمری را

بی پا و سر آن خوش گذرانید بعالم
از دست مدہ فرصتِ بی پا و سری را

با جان نفس از ضعف درآویخت بہ پیری
یا شمع بود عربدہ با ذ سحری را

مژگان تر و لب خشک ہوا خواہِ تو خواہد
ہرچند ز خشکی نہ کند فرق تری را

ای وای بر احوالِ ہنر چند[1] کہ امروز
دانند ہنر اہلِ جہان بی ہنری را

قدرِ تو مکین مردمِ نادان چہ شناسد
از کور روتان مطلب دیدہ دری را

ایضاً

دامن فشان گذشت و ادا را بہانہ ساخت
خاکم بباد داد و صبا را بہانہ ساخت

از روی شرم پیشِ مغان پیرِ خانقاہ
سر بر نہ کرد و پشتِ دوتا را بہانہ ساخت

آن مہ بطرفِ بام ز شوخی تمام شب
در جلوہ بود و کسبِ ہوا را بہانہ ساخت

صیادِ ما بہ پردہ گرفت ست کارِ خویش
گسترد دام و زلف رسا را بہانہ ساخت

---

[1] مند (خ)

دستی بار وشِ غیر نہاد از سرِ کرم
مارا چو دید لغزشِ پا را بہانہ ساخت

نکشود چون بحلقۂ عشاق خاطرش
آمد بہ تنگ و تنگیٔ جا را بہانہ ساخت

راضی چساں شویم کہ آن کینہ توز را
جنگی نماند و صلح و صفا را بہانہ ساخت

بلبل زبی وفای گل و موسمِ بہار
نالید زار زار و نوا را بہانہ ساخت

رندان چو گوش حرف مؤذن نمیکنند
فریاد کرد وحی علا را بہانہ ساخت

درکارِ خود برنگ دگر دست می زند
خونم بکار برد و حنا را بہانہ ساخت

طرزِ سخن طرازی میلی نکین چو دید
افگند سر بہ پیش و حیا را بہانہ ساخت

ے

مردم اما آرزوی وصلِ یار از دل نرفت
گل زخاکِ من دمید و خار خار از دل نرفت

ے

ازرهِ ناز میروی ہرچہ زود این چنین
آه چه می کنی بمن وعده نبود این چنین

ع

نالهٔ ناکی چو جرس منفصل آید بیرون
کاش از سینهٔ صد چاک دل آید بیرون

ع

یکینِ گوشه نشین را دگرچه پیش آید
که یک نفس نه نشیند درونِ خانهٔ خویش

میرزا جان جانان مظہر تخلص

والدش میرزا جان نام داشت، نظر برآن پسر را جانِ جان نام نهاده بود، بجانجانان شهرت یافت، میرزا غلام علی مظہر بر تخلص مباحثه کرد، من پیرم و این تخلص از ابتدا اختیار کرده ام، شما نوجوان اید تخلصِ من بگذارید، میرزا جواب گفت این تخلص مرا مولوی معنوی عطا کرده، آخر قرار یافت که در مثنوی مولوی معنوی فال به بینند، ہرچه برآید بران عمل کرده اید، چنانچه شاه غلام علی مثنوی را بطور فال بکشاد، این بیت برآمد ع

جان اوّل مظہرِ درگاه شد　　　جانجان خود مظہرِ الله شد

آخر ہردو صاحب تخلص بجال داشتند، میرزا از ساداتِ علوی خیلی بزرگ و

متقی و پرهیزگار، و در علم حدیث و تصوف خیلی باخبر بود، در طریقهٔ فقر نقشبندیه مرید حافظ سعد الله سرهندی شده، صاحب حلقه و سلسله شد، باوجود مشیخت و کمالات باطنی عاشق پیشه بود و همواره در سرش سودای پری رخان جا داشت، مریدانش بسیار بودند، و امرا و اعزهٔ دهلی خیلی توقیرش می نمودند، اشعار بطوری میخواند که اکثری بذوق شنیدن در خدمتش حاضر می شدند، هرچند میگفت که ما را با مذاهب کاری نیست که ما محمدیم، اما در مذهب سنت و جماعت غلو داشت، ازین جهت شیعی چند در ایام عشرهٔ محرم سنه یکهزار و یکصد و نود و پنج او را شهید ساختند، "مظهر کل" تاریخ وفات اوست، تام قاتلان معلوم نشد، گویند نجف خان بهادر گفته فرستاد که قاتلان را بدست آورده به سزا میرسانم، جواب داد که در آخر عمر بدولت قاتلان شهادت نصیب من شده، بر من احسان ایشان است، خون خود بهل کردم، شعر هندی و فارسی میگفت، دیوان خود را خود انتخاب نموده تخمیناً هزار پانصد بیت خواهد بود، شاگردان او بسیار بودند، و مریدانش بیشمار، درین عصر از نوادر روزگار بود، خدا ایشان بیامرزد، ازوست[۵]

هرچند گریه داد به سیلاب بخت ما　　آبی نزد بروی گران خواب بخت ما

چو بو با هر گل این باغ پیوند است جانم را
ز شاخ ای باغبان آهسته بردار آشیانم را
مباد ابلبلی دیگر پس از من آشیان بندد
توان آویخت از شاخ بلندی استخوانم را

یک سر طره بدست من و یک در کفِ او
شانه همزلف بود سینهٔ صد چاک مرا
امتحانِ صبرِ عاشق اینقدر ها خوب نیست
ای بقربانت روم آخر دل است ایوب نیست
اگر ز بندگیٔ چون منی ترا عار است
تو زنده باش خریدارِ بنده بسیار است
کجا صفهای مژگان را درونِ دیده جا باشد
نهی از نور با[1] هم خانهٔ اهلِ صفا باشد
مرا کشته است و باز این مرگ با من سرگران دارد
ترا با نعشِ من چون دید گفت این مرده جان دارد
سوزِ دل از هر بنِ مویم نمایان کرده اند
این جفاجویان مرا نخلِ چراغان کرده اند
چشم هرگاه که بر روی تو وا میگردد   دستِ فریادِ مرا دستِ دعا میگردد
باغبان خانه ات آباد ثنا خوانِ تو ام
چون صبا بادہ فروشِ گل ریحانِ تو ام

شیخ عبدالرضا متین تخلص

اصلش از عرب، مولدش اصفهان است، صحبت اکثری شعرای آنجا

[1] بوریا (ع)

دریافتهٔ ابتدای جلوس فردوس آرامگاه دارد شاهجهان آباد گردید و غلغلهٔ شاعری انداخت، میانش و میر محمد افضل ثابت مشاعرات واقع شده، مدتی قلیل در دهلی مانده، بسمت اوده رفت و ملازمت نواب سعادت خان مرحوم اختیار کرد، بعد وفات نواب مرحوم نواب صفدر جنگ بهادر مغفور خبرگیری میکرد، از تصوف بهره داشت و راغب صحبت آن بود، و در حسن خلق و بشاشت وجه و طلاقت لسان عدیم البدل بود، آخر در لکهنو مقیم شده هنگامهٔ شاعری گرم میداشت، هر پنجشنبه آخر وقت مشاعره میکرد، تمام شعرای این شهر دران بزم جمع می آمدند، چنانچه جناب ارشاد مآب وکریم داد خان رونق رونق افزای آن محفل می شدند، عجب صحبت دلخواه می شد، چند سال بدین دستور بسر رفت آخر شیخ مرحوم از دار فنا بعالم بقا خرامید، از وست ؎

بعزم گلشن امشب برق بی تابانه می آید
خسی با قفس پنداری نه خار آشیان من
چه دریای که از موج نسیمی مضطرب گردد
کشیدم از جگر آهی و برهم خورد احوالم

؎

از بهشت و حور و کوثر دوست نزدارم مبین
گوشهٔ امن و شراب ناب و روی ساده را

مرشد قلیخان مخمور تخلص

در زمانِ فردوس آرامگاه ناظم اودیہ بود، نسبتِ دامادی با شجاع الدولہ ناظم بنگالہ داشت، چون مہابت جنگ سرفرازخان پسر شجاع الدولہ را کشت خان مسطور مرہٹہ ہا را با خود شریک ساختہ بر مہابت جنگ لشکر کشید، مہابت جنگ سردارانِ مرہٹہ را بضیافت در خانہ خود طلبیدہ بدغا بقتل رسانید، خان مذکور ناامید برگشت، او در دکہن بود تا فوت کرد، از وست ؎

ہرچند از نور دل بیدار رفتہ باشد حاشا کہ بر زبانم شرباد رفتہ باشد

نواب محبت خان محبت تخلص

خلف نواب حافظ الملک حافظ رحمت خان بہادر مرحوم اند کہ مالکِ بریلی وغیرہ بودند، تولدِ خود ایشان دران ملک رو نمودہ، بعد تحصیل علوم بگفتنِ شعر ہندی زبان کشادند، بعد شہادتِ پدرِ خود در لکھنو آمدہ مقیم شدہ، اصلاحِ اشعار ہندی از جعفر علی حسرت می گرفتند، آخر بگفتنِ اشعارِ فارسی میل کردہ، شاگرد جناب ارشاد مآب شدند، چند روز مجلسِ مشاعرہ در خانۂ خود ترتیب میدادند، بسیار خلیق پسندیدہ مزاج، عالی منش، شیرین گفتار آند، با مؤلف ربطِ دوستی دارند، از ایشان است ؎

دستِ شوقم گر چنین سوی گریبان می رود
چاک هردم از گریبان تا بدامان می رود
پیچ و تابم از جنون گر نیست خاکِ من چرا
گرد بادی می شود، سوی بیابان می رود

ه

عاشقِ زارم مرا از درد پیدا کرده اند
این گواهم بس که رنگِ زرد پیدا کرده اند

جهندی خان

خلف نواب خانزاد خان بن سربلند خان تونی است، از شاهجهان آباد همراه نواب ابو المنصور خان بهادر مرحوم بجانب اوده آمده، بکمال توقیر و احترام بسر می برد، شعر خوب میگفت، و جهندی تخلص می نمود، او راست ه

شهید تیغ تو گشتند تا نوانی چند — نشان نماند از ایشان جز استخوانی چند
خزان ربود بهار چمن به یغمای — درختِ خشک بجا ماند و آشیانی چند
رباطِ هستی موهوم سست بنیاد است — گذاشتست مراهم بهم رهانی چند
عنان بگیر و به آهستگی قدم بردار — فتاده اند بکوی تو نیم جانی چند
زگرد باد به امروز گشت معلومم — که رفته اند ازین راه کاروانی چند
نماند قیصر و خاقان کجاست رستم و زال — گذاشتند درین دهر استخوانی چند

میر قمر الدین منت تخلص

مولدش دہلی است، در نظم و نثر دستگاہِ وسیع داشت، خمسۂ نظامی علیہ الرحمۃ را تتبع کردہ، ہرگاہ کہ از شاہجہان آباد وارد لکھنو گشت راقم او را بملازمتِ مہاراج ادہراج مہاراجہ ٹکیت رای نرانددر بہادر رسانیدہ، بدرماہہ صد روپیہ ممتاز گردانید، بموجبِ فرمایشِ راقم مثنوی قصۂ چندر ہاس میگفت، بہ نیمہ راہ آوردہ بودہ، عمرش تمام شد، از وست

رنگِ وصلش امشب ای مشاطہ بہرِ من بہ بند
دست و پایش را بتعریبِ[۱] حنا بستن بہ بند

سیتلداس مختار تخلص

کایست، در دہلی تولد یافتہ، چون تمش جنگہ رای بہ سر رشتۂ پیشکاری کارخانجات از طرف راجہ بیڑ چند در سرکارِ نواب آصف الدولہ بہادر مرحوم منتظم شد، او را در لکھنو طلبیدہ نظر بر تربیتش گماشت، او بعد تحصیل علم ضروری زبان بگفتنِ شعر کشودہ، شاگرد جناب ارشاد مآب شد، اوّل تابع تخلص میکرد، بعد ازان مختار اختیار نمود، چند سال است کہ فوت کرد، از وست

یا شاہِ نجف بخاک پای حسنین — باشند دل و جان ما فدای حسنین

---

[۱] تقریب (ع)

از جورِ فلک سخت بجان آمده ایم   مارا بنواز از برای حسنین

؎

تا درین دیر بت و برہمنی پیدا شد   رونقِ کارِ بتان از چو منی پیدا شد

؎

دل خون شد و تا کی دہا دلدار آزار این چنین
یارب چہ سازم چون کنم دل آنچنان یار این چنین
چشمِ سیاہش پرفسون دل می طپد در خاک و خون
صیاد بیرحم آنچنان، صیدِ دل افگار این چنین
گفتم دل از کف بردہ خندید و گفتا بارہا
گفتم کسی را کشتہٴ گفتا کہ بسیار این چنین

کاظم بیگ خان ممکن تخلص

از شاہجہان آباد است، اوایل بخدمت بخشیگری امیر خان انجام مرحوم ممتاز بودہ، بعدہٗ بہمان خدمت در سرکار نواب انتظام الدولہ پسر وزیر الممالک قمر الدین خان بہادر سرافراز گشت، بعد ہنگامہٴ افغان، از وطن دل برداشتہ بلکھنو آمد و بخدمت داروغگیٔ داغ تصحیحہ سرکار نیابت پناہ راجہ بینی بہادر کہ کہ از طرفِ نواب شجاع الدولہ بہادر مرحوم مالک و مختارِ صوبجات بود، شرفِ امتیاز یافت، برادرِ کلانِ خادم لالہ بولا قیداس کہ از طرفِ راجہ موصوف پیشکار

ومختارِ آں خدمت بود، با او ربطِ بسیار داشت، آخر بسببِ ضعفِ بصارت خانہ نشیں شد، اکثر اوقات بشغلِ شعر و شاعری مشغول بودہ مسودات خود را برای اصلاح بخدمتِ جناب ارشاد مآب میفرستاد، چند سال است کہ کنجِ لحد جا گرفتہ، از وست ؎

شب کہ با عکسِ مہ رویش ہمی ساغر زدم
گوئیا با مہرِ انور خیمہ بر خاور زدم
بہرِ دفعِ چشمِ بد از روی خویش چوں شنید
ایں دلِ بیتاب را از سینہ بر مجمر زدم
بسکہ رگہایم نمایاں گشت در پیری ز پوست
کاغذِ بوسیدہ را گوی کہ بر مسطر زدم
چوں بساطِ عیش بر چیدند و ساقی رو نہفت
پشت بر دیوار کردم تکیہ بر بستر زدم
عاشقاں خوانند تا در طاق ابرویش نماز
صبحدم از خواب جستم بانگ بر منبر زدم
از دمِ گرمی[1] نظیری سوختم ممکن کہ گفت
آتشی آوردم و در عرصۂ محشر زدم

---

[1] دمِ گرمِ نظیری (ع)

ع

در حریمِ وصلِ ما گنجایشِ اغیار نیست — در ہزار آئینہ عکسی جز جمالِ یار نیست
دادہ در مستی عنانِ دل بدستِ دیگراں — حکمِ ما در حقیقت فاعلِ مختار نیست

ملہار سنگہ مسکین تخلص

ولد کلونت رای کہتر بیت، بوکالتِ چکلۂ بریلی سرافراز بودہ، تولدِ خودش در لکھنو است، بعد فوتِ پدر بوکالتِ مذکور ممتاز بودہ، ہرگاہ کہ بموزونیتِ طبع شعر میگفت، از نظرِ مؤلف میگذرانید، پدر و پسر ہردو از مریدانِ گورونانک بودہ اند، و او با راقم ربطِ دوستی داشت، بسیار رنگین مزاج و خوش اختلاط و ظریف و شگفتہ رو بود، چند سال است کہ رختِ ہستی بربست، از وست ع

ای اشک در غم کہ چنین جوش کردہ — یک قطرہ می نمودی و دریا بر آمدی

رای آنند رام مخلص تخلص

کہتر بیت، از اربابِ جاہ و دولت و اصحابِ مکنت و ثروت بودہ، مدتی بوکالتِ ذکریا خان صوبدارِ ملتان و لاہور و نواب قمرالدین خان بہادر ممتاز بودہ، بہ کمال فراغت در دہلی بسر می برد، بعد معاودتِ نادر شاہ از ہندوستان خانہ نشینی اختیار کردہ، آمد و رفت بکلی ترک نمودہ، در سنہ چہارم احمد شاہ بن فردوس آرامگاہ بمرضِ نفث الدم درگذشت، در انشاء نثر داد رنگینی و متانت میداد بغایت

بامزه و دلچسپ می نوشت، و در شعر و سخن از بهترین شاگردانِ میرزا بیدل است، کلیاتش قریب پنجاه هزار بیت خواهد بود، با خان آرزو کمال اخلاص داشت، طورِ کلامش ماورای طورِ استاد است، از وست ؎

الٰهی آب و رنگِ شورِ بلبل ده بیانم را
بخونِ دل بیارا همچو برگ گل زبانم را

؎

گفتم نگهی بسوی مخلص فرمود امیدوار باشد

؎

عکسِ ابروی او در آئینه نیست مسجدی در حلب تباشده است

؎

اشک خونین زبس بمژگان است چشم من کشتیٔ چراغان است

مهرعلیخان مظهر تخلص

از امرای شاه سلطان حسین صفوی بوده، او راست ؎

ای بخوبی شده ابروی تو طاق زلفِ تو عمرِ درازِ عشاق
گفتی نیست بوصلِ تو قسم آنچه دوراز تو بمن کرد فراق

؎

بسرعت میرود قاصد نمیدانم چه بنویسم حدیثِ آرزومندی بصد دفتر نمی گنجد

میر سیّد علی مشتاق تخلص

از سادات عباس آباد اصفهان، جوان خوش گو و صاحبِ طبع است ؎

بگوش پنبه نهادم، بدیده میل کشیدم
باین وسیله ترا دیدم، از تو راز شنیدم

؎

روتافتم از دل به سراغِ حرم دوست
غافل که ازین خانه بآن خانه دری هست

؎

برنگِ نخل وادی میوه ام رزقِ زمین باشد
نیم بیجا صلی اما طالع بی حاصلی دارم

ولی محمد خان مسرور تخلص

از امرای ایران است، پدرش در زمانِ شاه سلطان حسین دیوان اعلیٰ بوده، و وی در عهدِ شاه طهماسپ ثانی میر بخشیگری کرمان و بعد ازان حکومت لار داشت، چون در آنجا بر رعایا ظلم و تعدی از حد بیشتر راند مردم در شب او را کشتند، گویند جامع اکثر کمالات و خوشنویس خطِ شکسته بود، او راست ؎

بودی پیچیده طوماری زبان شکوه آلودم   نه هم بکشا سرا و را کرمن دانسته نکشودم

چون آهِ ضعیفی که بیاید بلب از دل — فریاد که خود را برسانیم بجای

محمد نظام خان معجزه تخلص

از افاغنهٔ نواحِ کابل است که در خدمتِ عبداللطیف خان تنها دیوانِ آنجا می ماند، بشاهجهان آباد هم رسیده، در سنه یکهزار و یکصد و شصت و دو برحمتِ حق پیوسته، از وست ؎

در گریه نالها که بکوی تو می کنم — فریاد می کنم که مرا آب می برد

؎

دلم همیشه بکوی تو می طپید در خون — چه می شود که بپرسی چه مدعا دارد

؎

دلبران کم سخنی کم نگهی — هرچه دارند برای دلِ ماست

؎

آستین کوچهٔ سیلاب شد از گریهٔ ما — بیش ازین طالعِ برگشته چه تاثیر کند

آقا محمد کاشی معاف تخلص

از اصفهان است، و به پیشهٔ شعر باقی اشتغال داشت ؎

گیرم کسی بسازد با بی وفائیٔ تو
آخر فدات گردم کو آشنائیٔ تو

رباعی

فارغ بطمع بر درِ هر دون نرود — یک گام ز حدِّ خویش بیرون نرود
چون مردمِ چشم در نظر هست عزیز — از خانۂ خود کسی که بیرون نرود

میمنت خان میمنت تخلص

از کشمیر است، و در سرکار قمرالدین خان بداروغگیٔ عمارت مامور بود، از وست

بیاده لعل ترا هیچگونه نسبت نیست — که لعلِ تو نمکین و شراب بی نمک است

آقا عبدالمولی مولی تخلص

اصفهانیست، به علوِ طبع و وسعتِ مشرب و حسنِ خلق و کمالِ زهد و پرهیزگاری مشهورِ زمان، بل یگانۂ جهان بود، او ایل با شعرای اینجا همطرح بود، و در غایت اعزاز و احترام بسر می برد، بعد از واقعۂ افغان بران مملکت ترکِ مجالست کرده، انزوا گزید و مشغولِ عبادات گردید، او راست

چنین که تکیه بدستار یار دارد گل — دِگر کجا سر به برگِ بهار دارد گل
به نیم جلوه که در کارِ گلستان کردی — هنوز در تهِ دل خار خار دارد گل
بغیر از ینکه گریبان زرشک پاره کند — به گلشنی که تو باشی چه کار دارد گل
شکایت از ستمِ یار طورِ مولی نیست — به بلبل آنچه کند اختیار دارد گل

ے

شبها در آب و آتشم از اشکِ و آهِ خویش
درمانده ام چو شمع بروزِ سیاهِ خویش
غمِ افسردگی ز آسودگانِ خاک بر داری
اگر یکدم نقاب از روی آتشناک بر داری

میرزا هاشم محزون تخلص

نواسه میرزا طاہر وحید است، در سنه یکهزار و یکصد و پنجاه و چهار همراه محمد صالح بیگ ایلچیٔ نادر شاه بعلاقه وقایع نگاری شاهجهان آباد آمده بود، ازوست

رباعی

گشتم چندی چو عندلیبان بچمن | بی عشق نیافتم گلی در گلشن
از لاله نه داغِ دل او پرسیدم | گفت از دلِ خود بپرس حالِ دلِ من

میرزا محترم

خلف میرزا عبدالغنی بیگ قبول است، ازوست ے

چشمِ فتّانش اگر بیمار باشد عیب نیست
محترم با دام را دیدیم آهنم خسته است

میرزا محمد منشی

اصلش از تبریز است، و در اصفهان تولد یافته، خالو والد مرحوم نوشته که مستجمع کمالاتِ صوری و معنوی و در فقه و حدیث و حکمت و تصوف و جفر و رمل و حساب و سیاق و موسیقی عالم و ماهر بوده، سیزده قسم خطی می نوشت، و بچهار پنج زبان تکلم می نمود، و بر من حقِ استادی داشت، بعد خروج افاغنه از اصفهان در خدمتِ نادرشاه رسید و به خزانه داریٔ سرکارش مامور گردید، رفته رفته در اندک فرصت مرجعِ جمیع امورِ مالیات گشت، بذله سنجی و لطیفه گوئی و شوخیٔ طبع و وسعتِ مشرب و رنگینیٔ صحبت و طینت خلق با ذاتش توام بود، در شاهجهان آباد بوقوع اندک تقصیری که فی الحقیقت از جانبش نبود، نادرشاه ته تیغ کشید، چون در فنِ انشا عدیم البدل بود، منشی تخلص می نمود، از وست ؎

عشقت برنگی از دلِ هر کس ظهور کرد در جیبِ غنچه بو شد و در برگِ لاله داغ

نقل

بمقتضای شوخیٔ طبع با وجود آنکه پیشِ نادرشاه هیچ کس را یارای سخن نبود، روزی گستاخانه عرض نمود که بنده را در خدائی و پیغمبری و بادشاهی حضرتِ ولی نعمت شبهه است، امید که رفع فرمایند، زیرا که اگر خدا باشند خدا را خلق ضرور است، تا پرستشِ او نمایند و پیغمبر را امت تا تبعیت سنتِ او بجا آرند و بادشاه را رعیت که موجب نظامِ سلطنت است خداوند نعمتِ رسمِ عالم کشی بنا نهاده، هر ده ز

خرمنِ زندگانی جمعی را به برقِ شمشیر می سوزند، یقین است که بکمتر زمان نشان آدمی زاد بر روی زمین نخواهد ماند، پس ازین هر سه کدام کس خواهند بود، نادرشاه جواب داد که ما ازین هر سه هیچ یک نیستیم، بلکه قهرِ خدا ایم که بشامتِ اعمالِ بد مردم برای عقوبتِ ایشان نازل شده ایم،

محمد لطف الله مفتون تخلص

برادرِ خوردِ محمد نعیم نثار در حسنِ خلق و خوش صحبتی و شگفتگیٔ طبع یگانهٔ آفاق بود، اقسام شعر میگفت و نیز نثر خوب می نوشت، به عمر بست و چهار سالگی این جهانِ گذران را پدرود کرد، ازوست ؎

بسکه در آتشِ رخسارِ تو خوگر گردید | جوهرِ آئینه مژگانِ سمندر گردید
عشق را مایهٔ او بار شود زینتِ حسن | بخت بر گشتنِ ما چون مژه ات برگردید
حاجتِ نامه بری نیست دلِ وحشی را | آنقدر بالِ جنون زد که کبوتر گردید
طرفه از کثرتِ جوهر نمد افگنده بدوش | مگر از عشقِ تو آئینه قلندر گردید
از دلم یادِ سرِ زلفِ سیاهی که گذشت | سینه چون طبلهٔ عطار معطر گردید
من همان دم که شدم مستِ محبت مفتون | گردشِ چشمِ کسی دیدم و ساغر گردید

رای میکو لعل مستانه تخلص

قومش کالیسفه، سری باستم، دو سرا موطنِ اصلی او غازی پور است، یکی

از بزرگانش خدمتِ وقایع نگاری سرکارِ بهرایچ مضاف صوبه اوده یافته، همانجا سکونت اختیار نموده، از آنجاکه فراغتِ کلی داشت عمارتِ خوب و کٹره مرغوب در آنجا ساخته، چنانچه تاحال آبادی آن قائم است، لاله نندلعل از آنجا دل برداشته بخیراباد آمده مسکن گزید، و لاله بولاقیداس والدش نیز همانجا مقیم بوده، خودش در همان مقام تولد یافته، در عمر دوازده سالگی از تحصیلِ علوم رسمی فراغت کرده، بسیر دواوینِ قدما مشغول گشت، و بجودتِ طبع و جدّتِ رای قصاید و غزلیات بسیار گفته و در اکثر ابیات دُرِ معنی سفته، حافظه بدرجهٔ کمال داشت و خطِ شکسته درست می نوشت، چون در فنِ سیاق مهارتِ کلی حاصل نموده بود، بعمدهٔ روزگار بسر می برد، چون طالع او اوج گرا گردید، به پیشکاری مهاراج الدهراج مهاراجه ملکیت رای ترانند بهادر دیوان و نایبِ کلِ نواب وزیر الممالک آصف الدوله بهادر مرحوم ممتاز گشت، چندسال بو اصلیاتی چهار صوبه مسرور الوقت بوده، آخر بمرضِ تپ دِق گرفتار شده، بعد شهنشاه بمرضِ سرسام درگذشت، بسیار آرمیده مزاجِ خود قابل و قابل دوست بود، تا زنده بود با همه نیکی می نمود، با مؤلف کمال دوستی داشت، بموزونیتِ طبع گاهی شعر هم میگفت، این بیت از وست

رحم کن بگذار مسکینِ مکینِ زلف را ‖ وا مکن از شانه ای مشاطه چینِ زلف را

مؤلف بتعمیه یک عدد تاریخِ وفاتش چنین گفته

بشبِ بست و پنجم شعبان ‖ از جهان رفت وای میکولعل

گفت سالش خرد ز روی الم ‖ بجهان رفت وای میکولعل

جسدش را به گنگا برده بصندل سوخته بآب سردادند، غریق بحرِ رحمت همین معنی دارد[۱]

رای سحی مل معنی[۱] تخلص

برادرِ بزرگِ راجه دیا مل انتیاز مذکور است، در حیاتِ راجه مسطور بخدماتِ بعضی مکاناتِ نواح شاهجهان آباد مشتغل می ماند، آخر در لشکرِ نواب شجاع الدوله بهادر مرحوم روزگار بسر می برد، در انشا دستگاه عالی داشت، بغایت دلچسپ و رنگین می نگاشت، از وست

همچو فانوسی که روشن پرتوِ شمع اشش کند
برقع از نورِ رخش عرض تجلی داده است

میر محمد تقی میر تخلص

همشیره زادهٔ خان آرزو مغفور است، مولدش شاهجهان آباد است، بعد تحصیل علومِ رسمی رغبتِ ریخته گوئی پیدا کرده، تذکرهٔ متضمنِ احوالِ شعرای ریخته گو تالیف نموده، در هر هفته روزی بخانهٔ او مجمع ریخته گویان مشاعرات ایشان میشد، او آخر در شعر فارسی هم مهارتی بهم رسانیده گاهی میگفت، در ریخته گوئی باستادی نام برآورده، در عهدِ نواب آصف الدوله بهادر مرحوم واردِ لکهنو شده، به دو صد روپیه درماهه ممتاز شده، راقم او را یکدو مرتبه دیده ام، بسیار آرمیده مزاج و پسندیده

۱- ؟ (ع)

اطوار است، و دریں ایام ذاتِ او از معتمدان روزگار است، از وست ؎

وقتِ رحیل آه بخوابِ گران گذشت ‏ ‏ ‏ ‏ تا چشم واکنم، ز نظر کاروان گذشت

؎

مرا ولی ست به بر چاک چاک چون شانه ‏ ‏ ‏ ‏ ز اختلاطِ پریشانِ زلفِ جانانه

؎

کسم فریادرس جز بیکسی نبود دریں وادی ‏ ‏ ‏ ‏ که چون صوتِ جرس بسیار دور از کاروان ماندم

لاله رام بخش مطیع تخلص

کایست، یکی از قانونگویان قنوج است، جد بزرگوارش از آنجا بلکهنو آمده مقیم شده، عمری بدیوانی میر قدرت علیخان رساله دار ممتاز بوده، و والدش دیوان بنس گوپال بعد رحلتِ پدر عالی قدر به همان کار و بار مامور گشت، چون خان مذکور رحلت کرد بکار و بار مالی مثل پیشکاری سندیله و خیرآباد اکثر مشغول بوده خودش لاله رام بخش تولد در لکهنو یافته، از بدایتِ سن در سایهٔ عاطفت پدر والاگهر پرورش یافته، بسیر دواوین قدما مشغول شده، بجودتِ طبع و جدتِ رای اشعار رنگین بصفحهٔ روزگار نگاشت، اوایل روزی تخلص می کرد، باز بناز اختیار نمود آخر از نهم دل گردانیده قطعه باستدعای تخلص تازه از نظر جناب ارشاد مآب گذرانید، قطعه

ای که از آفتاب عالمتاب ‏ ‏ ‏ ‏ رای والای تست روشن تر

گر به بخشی تخلصی ز کرم ‏ ‏ ‏ ‏ نام ور میشوم منِ احقر

آنجناب در جواب این رباعی قلمی فرمودند

رباعی

من بعد گذشتیم، ز طعن و تشنیع
آورد دلت صدق و صفا را چو شفیع
زیبد بنو گر[1] خطاب بخشیم مطیع
اکنون با طاعت ز نیاز آمدهٔ

ازاں باز مطیع تخلص اختیار کرده، آخر ازاں ہم در گذشت، میخواست که حیدری تخلص اختیار کند، ناگاه به بیماریٔ استسقا گرفتار شده درگذشت، عم بزرگوارش از لفظ لاله رام بخش تاریخ برآورده، از افکارِ آبدار اوست ؎

دل می پرستد آں بتِ عالیجناب را
کافر همیشه سجده کند آفتاب را

؎

شوخی ربوده دل که نشانش پدید نیست
کو نیز از دبر است که[2] مکافتش پدید نیست
ازبسکه گریه شام و سحر کار عاشق است
نیساں خجل ز چشم گهربار عاشق است

؎

سنگیں دلی و ہیچ ندارد وفا دلت
یارب شود بسنگ دلی آشنا دلت
زاں آتشی که عاشق پر اضطراب سوخت
برخاست شعلهٔ که بچرخ آفتاب سوخت
دلم بدست بت آفتِ دل افتاده است
فغاں که زیستنم سخت مشکل افتاده است

؎

درد تو خود دوای دل و جانِ عالمست
فکر دوا بدرد تو نقصان عالمست

---

[1] "گر" مرتب اضافه کرده است (ع) [2] 'که' زاید است (ع)

زلف مشکین و رخ یار تماشا دارد   صبح نزدیک شب تار تماشا دارد

؎

خصم جانی ترا شناخته ام   ای فلانی ترا شناخته ام
نه برم بد اگر بدم گوئی   بد زبانی ترا شناخته ام

؎

نیست ممکن که بود گلبدنی بهتر ازین   گل نیاید بنظر در چمنی بهتر ازین
هر که ما را و ترا دید بهم گفت که نیست   صنمی خوشتر ازان برهمنی بهتر ازین

بهوری سنگه مشرب تخلص

از راجپوتان که بهترین اقوام اند بود، بسیار خوشگو است، چند غزل خود را در حیات خود به راقم داده بود، ثبت نمودم، او راست ؎

شب که من در قدم آن بت طنّاز افتم
هر نفس خیزم و قربان شوم و باز افتم

من که در سینه دل شگفته پنهان دارم   می توان گفت که دیوانه بزندان دارم
طعنه بر مفلسیم چند زنی باده فروش   ساغری پیش لبم آر که ایمان دارم
گر بگرد حرم و دیر نه گردم مشرب   سخت شرمندگی از گبر و مسلمان دارم

؎

غمت برای دلم گریه و فغان آورد   خداش خیر دهد طرفه ارمغان آورد

چه آفتی که دلِ خیر الامان نشنید | بهر گروه که نامِ تو بر زبان آورد
نمی رسید دعائیش بچرخ از رهِ ضعف | زناله مشربِ دل خسته نردبان آورد

ـــہ

شمع را بیرون کن از کاشانه ام | خوش نیاید شوخیٔ پروانه ام

امان الله مفلس تخلص

از معلمانِ هندوستان ست، مردم هوشمند و باشعور، بمعلمی مشهور، کتبِ متداوله فارسی بخوبی درس میداد و خطِ نستعلیق و شکسته خوب و درست می نوشت، در شاهجهان آباد اکثر کتبِ فارسی از جناب ارشاد مآب خوانده، عزیزِ هنرمند و خوشگوست، از وست ـــہ

نو بهار است ای حریفان باده در ساغر کنید
در پی ساغر چو نرگس صرفِ سیم و زر کنید
مفلسِ غم زده دور از سرِ کوی تو دریغ
همچو خاریست که افتاده ز گلزار جدا

صوفی مشتاق تخلص

از شاگردانِ شاه آفرین لاهوریست، از وست ـــہ

دیدهٔ حالتِ مشتاق مپرس | که عیان را چه بیان می باید

محمد رضا مشتاق تخلص

کشمیری اصلش از ایران است یکی از آبائش در اینجا وارد گشته، تولدش همانجا رو نموده، اوقاتش به کتابت بسر می شد، خانه بسیار لطیف و پاکیزه ساخته بود، در سنه هزار و صد و چهل و سه فوت کرد، قبر مشتاق است، بر لوحِ مزارش کنده اند، ازوست ؎

بدورِ چشمِ نرگس نرخِ می نمی پرسد چه تخته کرد نگاهت دکانِ میکده را

؎

در مئ ما شعلهٔ دیدار راحل کرده اند هر خم میخانهٔ ما کم ز کوهِ طور نیست

؎

بلب جام لب لعل بصد ناز نهاد سوی من دید و بخندید و ز کف باز نهاد

تاج بیگ ممنون تخلص

از افاغنه شمس آباد مضافات قنوج است، با آنکه چندان سواد نداشت سلیقه اش در شعر گوئی درست بود، بسیار سال شده که فوت کرده است، ازوست

؎

به پیشِ آتشِ حسنت چه تاب آئینه را
اگر پناه نمی بود آب آئینه را

میر محمد منشی

غازی الدین فیروز جنگ ولد نواب آصف جاه بود، در انشا نویسی قدرتی داشت، احوالِ فردوس آرامگاه بخوبی نوشته، خیلی خوش اختلاط بود، چند سال است که رحلت کرده، او راست ؎

بہ نشنیدن ترا مارا بگفتن مبتلا دارد
محبت طرفہ آب و آتشی در کار ما دارد

مرزا محمد علی کرمانی

پدرش از کرمان بدہلی می آمد، در راہ تولدش رو نمود، نشو و نما در دہلی یافتہ، پدر و پسر در سلکِ ملازمانِ نواب شجاع الدولہ بہادر مرحوم در سایۂ آغا اسمٰعیل منتظم بودند، تخلص اختیار نکردہ، از وست ؎

خمِ ابروی تو مثلِ کمانست
دلم قربانِ او ہر دم از انست

میر عبدالقادر مہربان تخلص

اورنگ آبادی، اصلش از ساداتِ رضویہ نیشاپور است، یکی از آنہا بدکھن آمدہ، در اورنگ آباد فروکش کردہ، توطن اختیار نمود، خودش فی الجملہ تحصیلِ علم کردہ بشعر گوئی مایل شد، اشعارِ خود از نظر میر غلام[1] آزاد گذرانیدہ تحصیل ہم از ایشان یافتہ، از وست ؎

---
[1] غلام علی (ع)

نیست در گل شوخیٔ بوی که در عطرِ گل است　　فیضِ پاکان از گدازِ دل دو بالا می شود

متھن لعل مایل تخلص

کایست، جدش دیوان رام سنگه مختارِ خانهٔ میر خدا یار خان بود، طبعش بگفتن شعر بسیار مایل بوده، هر چه میگفت از محمد برهان علی خان مرحوم باصلاح می رسانید، مثنوی مسمّٰی به منور نامه در شجرهٔ باسط علی قلندر اللّٰه آبادی گفته بود، بحسبِ ارشاد جناب ارشاد مآب راقم آنرا رطب و یابس درست کرده داده، چند سال است که فوت شده، از وست ؎

بیگانه ز آشنا نشناسم به عشق یار
بیگانه باشد از دو جهان آشنای او

شیخ دوندی مایل تخلص

سابق در لباسِ دنیا داری بود، آخر جذبه از جذباتِ الٰهی در ربودٔ لباسِ مجذوبی ببر پوشیده، گاهی الهام هم تخلص میکرد، تازه گویانِ لکهنو اصلاحِ شعرِ ریختهٔ و فارسی از و میگرفتند، آنچه او میگفت آنها بر صفحهٔ کاغذی می نوشتند، در اوایل مشقِ سخن از جناب ارشاد مآب میکرد، در حالت جذب کلامِ سابق و حال درهم و برهم ساختند، اکثر برای ملاقاتِ راقم تشریف می آورد، فقیری از خود گذشته و وارسته مزاج، با دنیا کم پیوسته بود، چند سال است که مرغ روحش بگلزارِ جنان پرواز

کرده، از وست ؎

شد عشق رہنمون من حیرت دلیل را　　در خلوتی که ره نبود جبرئیل را

تهی از خود لبالب گشتن از جانان کمالست این
بجوشِ عشق مجنون زد "انا لیلیٰ" چه حالست این
رخِ من دیده می خندد و می گوید سخن قاصد
نمیدانم پیام قتل یا حرفِ وصالست این
ز دردم دیده نالان یار قیب از ناز می گوید
ملولِ بی سر و پای غریبِ خسته حالست این

شیخ غلام احمد ملتفتی تخلص

بزرگان ایشان در عہدِ محمد شاه، بن تغلق شاه بعلاقۂ جاگیر و زمینداری در چال کلیانا من مضافاتِ دہلی بخوبی بسر می بردند، یکی از ایشان در ہنگام سلطنتِ بہلول لودی از آنجا دل برداشته، در دادری من مضافاتِ دہلی سکونت اختیار کرده، چند چکوک و قدری جاگیر ہم برای معاش پیدا نموده، چند چاه که در آن جوار تحصولِ خطیر بدست می آمد ساخته، از ان بعد یکی بعد دیگری ہمانجا قیام داشته خودش در ہمانجا تولد یافته، در بدایتِ سن بدہلی وارد شده، به تحصیل علوم رسمی از مولوی محمد رفیع و دیگر افاضل پرداخته فیضِ سخن از خدمتِ میرزا مظہر جان جاناں مرحوم یافته اشعار ہندی و فارسی گفته و به صحبتِ شعرای العصر عمری گذرانیده اکثر

اہل کمال را مثل میرزا خیر اللہ مہندس دیدہ، چندگاہ با راجہ دیبی دت پیوستہ علاقۂ منشی گیری و نیابت جاگیر اختیار نمودہ، راجہ مسطور بسیار توقیرش میکرد، بعد از خرابئ دہلی وارد لکھنو گردید، قریب چہل و پنجاہ سوار از برادران و خویشان با خود متفق ساختہ در رسالۂ شیخ محمد احسان در سرکار نواب شجاع الدولہ بہادر مرحوم منتظم شدہ، بعد فوت نواب مرحوم باز بدہلی شتافتہ، با نجف قلی خان ملاقات کردہ، یکدو موضع جاگیر یافت، چندگاہ در آنجا بسر بردہ بوطن رفت، و از آنجا باز بلکھنو آمدہ بتوجہ راجہ ٹیر چند در سرکار نواب آصف الدولہ بہادر مرحوم بر چہرہ قدیم بحال شد، در آن ہنگام با راقم اکثر ملاقات می کرد، خیلی متقی و پرہیزگار و بصفای طینت پیراستہ و بحسن اخلاق آراستہ بود، در انشاء دستگاہی وسیع داشت، و شعر میگفت، متعلقانش بہ لکھنو رسیدہ او را بوطن بردند، بعد چندگاہ بوطن اصلی خرامید، از وست ؎

شوخ بیباکی کہ سازد چشم پرخونم سیاہ — کاروان سرمہ دنبالش رود یک میل آہ
بی تکلف قاتل ما را چہ نسبت با اجل — او بجری می برد جان را و ایں در یک نگاہ

؎

یک مو نمی کشم ز سر زلف یار دست — صد جا شکست گرچہ مرا شانہ وار دست
از بس بپای زلف سیاہت بسر زدیم — ما را برنگ شانہ شد آخر ز کار دست
منشی کجا رود کہ ز مژگان دو چشم او — دارد برای کشتن عاشق ہزار دست
تا چند پایمال حوادث کنی مرا — بردار آخر از سرم ای روزگار دست

ﮧ

چه خیال است کز ابروی تو چین بر خیزد
خطِ تقدیر کی از لوحِ جبین بر خیزد
اشکم افتاد ز چشم و ره صحرا سر کرد
کہ گمان داشت که این طفل چنین بر خیزد
نقشِ افتادگیم بسکه نشست است درست
عجب است اینکه غبارم ز زمین بر خیزد

ر باعی

مانند کمان خانه بدوشی بهتر | همچو لبِ سوفار خموشی بهتر
صد دیده اگر بود چو نخلِ بادام | از وضعِ زمانه چشم پوشی بهتر

حرف النون

شاه عبد اللطیف نثاری تخلص

در ورع و تقوی یکتا بود، روز جمعه بعد نماز ظهر در مسجد فتحپوری دار الخلافه دهلی وعظ میگفت، در بیانِ معنیٔ احادیث و تفسیر نظیر نداشت، در کعبه رفته و مناسکِ حج بر آورده، بطرف دکهن مراجعت کرد، بعد مدّتِ چند سال در سال یکهزار و یکصد و هفتاد و چار جهان را پدرود کرد، از وست

بر سرِ بازار طفلان را نمیدانم چه شد   میزند دیوانهٔ من سر زنی سنگی بسنگ

قاضی لطف علی خان ناطق تخلص

از قاضی زادگانِ بنارس بود، از ابتدای شعور تحصیلِ علم عربی نموده، بگفتنِ شعر میل کرد، در ایامیکه جناب ارشاد مآب بالهٔ آباد رونق افزا بودند بعضی مسایلِ

عروض و قافیه سند کرده، اشعار بسیار گفته، دیوانی ترتیب داده، در عمرِ هفتاد سالگی سنه یکهزار و یکصد و نود و هفت واصلِ بهشت گردید، از وست ؎

ترک چشمش چوں بجنگ آرد سپاهِ خویش را
ناوک و تیغ و سناں بخشد نگاهِ خویش را
مینزند طعنِ اسیری هر که نخچیری ترا
کاش دیدی یک نظر زلفِ گرهگیری ترا

؎

در جهاں هنگامه ها برپا ز قامت کردهٔ — خلق را آگه ز آشوبِ قیامت کردهٔ

؎

تا گرفتار نمود، آن بتِ صیاد مرا — در قفس کرد، ز سیرِ چمن آزاد مرا
سایهٔ قامتِ او تا ز سرِ من برخاست — وه چه گویم چه قیامت بسر افتاد مرا

شیخ محمدی شاه نصرت تخلص

از بزرگ زادگان سندیله، از عمری مسکنِ خود شهر لکهنو قرار داده، با محمد برهان علی خان قرابت و محبت داشت، از وست

؎

آتشِ عشقِ تو زانگونه تن و جانش سوخت
که غمی در دلِ نصرت ز دو عالم بگذاشت

نعمت اللہ خان

پسر روح اللہ خان میر بخشی اورنگ زیب عالمگیر بوده، و در عهد فرخ سیر فردوس آرامگاه بخدمتِ قراول بیگی سرافرازی یافته بود، او راست ؎

بہیچ وجه مکدر نمی شود دلِ ما | ز آب آئینه گو یا سرشته شد گلِ ما

نور اللہ بیگ نزہت تخلص

شاگرد میرزا عبد الغنی بیگ قبول است برفاقتِ نعمت اللہ خان قراول بیگی مذکور میگزراند، در اوسطِ عهدِ فردوس آرامگاه وفات یافته، او راست ؎

هر که اوّل از زبانِ نرم نفریبد ترا | عاقبت چون خامه نقاش روکش میشود

؎

ریسمان تابیدنِ شاهان پی جا کرخطاست | خیمهٔ دولت بپا از زورِ این استاده است

نگردد شوخیٔ مژگان کم از بیماریٔ چشمش | نباشد غیر جستن چارهٔ نبضِ غزالی را

نثار محمد خان

نواب شیر جنگ بهادر نثار تخلص خلف سیادت خان و برادر زادهٔ نواب سعادت خان مرحوم است، از نیشاپور بهند آمده، در سایهٔ عطوفتِ عمِ عالیجاه باعلی مدارج امارت رسیده، بمنصب هفت هزاری و صوبه داریٔ کشمیر سرافرازی یافت،

در عهدِ نواب شجاع الدوله بهادر مرحوم مانک پور و بهار جاگیر داشت، هشتاد سال بعزت و جاه بسر برده به بهشت برین شتافت، اکثر صحبت با فقرا و شعرا داشتی و بیشتر جوانانِ سرو قامت در خدمت او حاضر می بودند، شعر خوب میگفت، او راست ؎

دلِ ما دوست می دارد شما را   شما هم دوست می دارید ما را
عجب سنگی زدی بر شیشهٔ دل   که نشنیده کسی هرگز صدا را

میرزا لطف الله نثار تخلص

مخاطب به نصرت الله خان، اصلش از ایران است که یکی از اجدادِ وش در اینجا توطن گزیده بود، مدتی بملازمتِ شاهزاده رفیع الشان بن بهادر شاه و بادشاه فرخ سیر بسر برده و در عهدِ فردوس آرامگاه بعد هنگامهٔ نادر شاه بوساطتِ نواب اسحٰق خان بداروغگیٔ توپخانه سرفراز گردیده، او راست ؎

رفته از دامنِ صحرا بیرون   طفلِ اشکم چه قدرها شوخ است

؎

داد خاکسترِ ما را به باد   سوختن بال و پری پیدا کرد

میرزین العابدین نشاط تخلص

مولدش اصفهان است و بخدمتِ استیفای مازندران افتخار داشت وخط شکسته بغایت خوش می نگاشت، و در انشا پردازیش مهارتی کامل وگاه

بہ نظمِ شعر مایل بود، از وست ؎

از غمِ ہجر ننالیم چو درمانی ہست | گر بجای نرسد دست گریبانی ہست
نہ ہمین روز بود حالِ منِ آشفتہ چو زلف | شب ہم از بختِ سیہ خواب پریشانی ہست

میرزا زکی ندیم تخلص

اصلش اصفہان است، در زمانِ شاہ سلطان حسین بخدمتِ لائق اعزاز داشت، و پس از رفعِ ہنگامۂ افاغنہ پیشِ نادر شاہ تقرب بسیار حاصل کردہ بود، سیزدہ سال سیلاز تلش ماند آخر ترک نمودہ بہ نجف اشرف سکونت گزید،

او راست ؎

برنگی ساقی امشب می بجامم دیرمیریزد | کہ پنداری شراب از شیشۂ تصویر میریزد
مضطرب پروانۂ بزم چراغانم ندیم | خویشتن را در میانِ انجمن گم کردہ ام

محمد علی خان نژاد

از امرای ایرانست کہ بجہتِ سفارت از جانبِ نادر شاہ بشاہجہان آباد رسیدہ بود و وقت مراجعت در ٹھٹہ وفات یافت، طرب را بغایت دوست میداشت، و موسیقی دانِ کامل بود و بار بابِ این فن رعایتہای بیحد می نمود،

از وست ؎

گر رفیقِ منی ای درد ہلا بسم اللہ | سفرِ وادیٔ عشق است بیا بسم اللہ

محمد بیگ نکہت تخلص

از روسای کرمان بدرستیٔ فہم و رسائی طبیعت موصوف بوده، نادرشاه او را بسببی بقتل رسانید۱ از وست ؎

بخضر رشک میرکات[۱] زندگی دارد باو ملال که او تاب زندگی دارد

محمد رضا تائب تخلص

از ظریفانِ روزگار بود که ہیچ یکے از ظرفا با وی در ظرافت پیش نمی برد، او راست ؎

نه پنداشت کر در سینهٔ ما جا تنگ است رفت و برگشت سراسیمه که دنیا تنگ است

میرزا آتا جو

پسر میرزا عبدالغنی بیگ قبول است ؎

می تراشد از لبش ہرگاه خط آید بروں از تراشیدن شود ایں لعل را قیمت فزوں

میرزا زین العابدین نیر تخلص

برادر زادهٔ نواب سادات خان ذوالفقار جنگ است، اجدادش از سادات

---

[۱] کاب (ع)

و سلاطین مازندران بودند و وی در اواسطِ عهد فردوس آرامگاه واردِ شاهجهان آباد گردیده، بخطاب شجاع خانی سرافراز شده بود، و بخدمتِ عم می ماند و هم در این جا به تحصیل علوم پرداخته، او راست ؎

از سوزِ دل مجالِ سخن کو که مطلبم ... بتحالهٔ دار بر لبِ اظهار مانده است
واعظ از قولِ تو زاهد زمیٔ ناب گذشت ... از رهِ علم فریبی حرت از آب گذشت

میر غلام علی نسیم تخلص

ساکن قصبهٔ امروهه و از اولادِ حضرت غوث الاعظم است و از چندی پیش خدا یار خان لٹی[1] می ماند، آخر عمر بسبب سودای مراقی که بمزاج او غلبه کرد دماغِ شعر گفتن نداشت، او راست

رباعی

ای چاره گران لطف شما خواهد گشت ... گر در دامان دهد دوا خواهد گشت
زخمی که رسیده بر دلم اینهمه نیست ... این دوختنِ زخم مرا خواهد گشت

میر نعیم نیاز تخلص

بزرگانش از عمده های نامورِ اکبرآباد بودند، در فن طبابت دستگاه وسیع داشت، در نثر و نظم ماهر بود، از وست ؎

---

[1] ٩ (ع)

کو جنون کز داغ رسوائی کند گلشن مرا ۔ ہمچو گل گردد گریباں چاک تا دامن مرا
ناز پرورد نگاہ گرم خوبانم نیاز می‌توان کردن بہ شعلہ پیراہن مرا[۵۱]

ے

نہ بلبلم نہ گلم نی نسیم بستانم غبارِ رہگذرِ انتظارِ خوبانم

شیخ وجہ اللہ نیاز تخلص

عم محمد برہان علی خان است، ازوست ے

کدا ایں گلبدن شب در کنارِ من بخواب آمد
کہ صبح از دیدہ اشکِ حسرتم رشکِ گلاب آمد

یوسف بیگ نکہت تخلص

برہان پوریست، در عہدِ فردوس آرامگاہ بسخنور خان مخاطب گشت، اکثر در خدمت نواب قمر الدین خان بہادر حاضری بود، قصاید بسیار گفتہ اما بد زدی معنی منسوب شدہ، او راست ے

چکید از زخمِ شوقم قطرۂ خوں بر زمیں دل شد
بہ بیتابی پر یداز چہرہ رنگم بسمل شد[۵۲]

---

۵۱ شعر موزوں نیست (ع) ۵۲ .... (ع)

نگردد رفعتِ دنیا بغیر از کشمکش حاصل
بگردون خیمه را چندیں گره افتد که برخیزد

محمد رضا نیاز تخلص

گجرانی، بامرِ تجارت همانجا بسر می برد، او راست ؎

آب یاقوتم که هم چشمِ شرارم کرده اند ... بهر پاس آبروی خویش می سوزم نیاز

میر محمد سمیع نیازی تخلص

پدرش حاجی محمد عابد بهند آمده ملازمِ عالمگیر بادشاه شده، احتساب اجمیر یافت، دراں کار عمری بسر برده فوت شد، تولدش در دہلی رونموده، بعد فوتِ پدر به همان کار مامور گردیده، آخر عمر از آنجا بدہلی آمده به آبِ رکیک قناعت می ساخت، تخلص از شیخ حزیں مرحوم یافته، خطِ شکسته درست می نوشت، از وست ؎

گردِ سیاه بختیم از دور شد بلند ... روزیکه پرچمِ علم نور شد بلند

؎

از بتاں چشمِ نگاهِ آشنائی داشتم ... گر دلی بیگانه از رسمِ وفائی داشتم

رباعی

افسوس نیازی که جوانی بگذشت ... چوں بادِ بهارِ زندگانی بگذشت
برخیز که برگِ سفری ساز کنم ... زاں پیش که گویند فلانی بگذشت

میرزا نسیم

شاگردِ میرزا گرامی است، اشعارِ بسیار گفته، او راست ؎

در کلاهِ پنجتن طغرای شاهی یافتیم
این مخمس را از دیوانِ الٰهی یافتیم

نوازش علی خان

بلگرامی، از موزونانِ عصر محمد شاه است، از وست ؎

بیادِ زلف و رخش روزگار می گذرد
هزار شکر که لیل و نهار می گذرد

میر فیض علی نصیری تخلص

از اہالیٔ دہلی است، مشقِ شعر از محمد افضل ثابت کردہ، در سلکِ ملازمانِ نواب صفدر جنگ بہادر مرحوم منتظم بود و مداحیٔ آں عالی جاہ میکرد، و نوبتی پنجہزار روپیہ در جایزۂ مدح صلہ یافت، در شعر سلیقۂ راست داشت، او راست ؎

شدہ ام خاک و غبارِ من ازاں کو نرود
کہ ہنوزم ہوسِ گوشۂ دامانی ہست

میر نور الدین نوید تخلص

از اہالیٔ ہند است، در عہدِ محمد شاہ با امیر خان انجام بسر می برد، بعدہ نواب[۱]

---

۱ بہ نواب (غ)

شجاع الدوله مرحوم پیوسته، اوقات میگزانید، از وست ؎

آنکه بخشد به بتان خوبی و رعنائی را می برد از دلِ ما صبر و شکیبائی را

میرزا ابراهیم نور تخلص

در سلکِ ملازمانِ نواب صفدر جنگ بهادر مرحوم منتظم بود، او راست ؎

چنان جشنی از تو بهر دم گماشت که چرخ از مه و مهر نوبت گذاشت
منادی ز سلطانِ عیش است عام که هر کس درین بزم با احترام
شرابِ طرب را اند اند حلال چو طنبوره باید زما گوشمال
چنان دیگ انعام آمد بجوش که شد اطلسِ چرخ یک نوزه پوش

نصرت الله خان نیاز تخلص

اصلش از ایرانست، یکی از اجدادش بهند آمده ساکن گشت، خودش هندی المولد است، هفده سال در خدمت عبداللطیف خان تنها که خواهرزادهٔ و شاگرد میرزا جلال اسیر بود، مانده، استفادهٔ شعر نموده، قریب صد هزار بیت بران طرز گفته دیوانِ ضخیم[1] ترتیب داده خان آرزو نوشته که چون چاشنیٔ کلام او مزهٔ سخنِ اسیری بخشد، اکثر ابیاتش در معنی بفهم نمی آید، اگر معنیٔ بعضی ابیات از و پرسیده می شد از تقریر او هم خوب دریافت نمی شد، متلیست که شعرِ شاعرِ زنده بمعنی نمی باشد، شعرش در زندگیٔ او با معنی بیگانه

---

[1] ضخیم (ع)

بود، لیکن مطلقاً باکسی بہ شعر پرخاش نداشت، و اگر کسی اگر از شوخی رو برو ہم بمعنی میگفت، ہرگز مشغول بجواب نمی شد، مدتی ملازم سلطان رفیع الشان بہادر پسر سیوم شاہ عالم بہادر شاہ بود، بعد کشتہ شدن شاہزادۂ مذکور در زمانِ پادشاہی محمد فرخ سیر بادشاہ در سلکِ ملازمانِ شاہی منسلک شد و اواخرِ عہدِ محمد شاہ بادشاہ بعد مراجعتِ نادر شاہ بایران از ہندوستان بتوجہ محمد اسحٰق خان بہادر بخدمتِ داروغگیٔ فورخانۂ بادشاہی سرفراز گشت، در شناختنِ شمشیر بی ہمتا بود، در سنہ یکہزار و یکصد و پنجاہ و نہ شربتِ اجل چشید، ازوست ؎

رفتہ از دامنِ صحرا بیرون — طفلِ اشکم چہ قدر ہا شوخست
شور در گنبدِ گردون افگند — نالۂ ما اثری پیدا کرد

رای بہوکنمیل نشاؔ تخلص

دیوانِ نواب اسد خان عالمگیری بود، در علم و قابلیت و جاہ و ثروت اشتہار داشت و فرزندان و اولادِ او بہ عمدگی و جمعیت بسر می بردند، ازوست ؎

دفع سودایش نمیگردد ز معجونِ فلوس — شربتِ دینار باید بہرِ بیمارِ غرض

حرف الواو

میرزا ابراہیم وفا تخلص

از زمینداران موالیٔ قندہار است، پیش بادشاہِ افاغنہ بمنشگیری میماند از وست ؎

ایں ملامت بس زلیخا را کہ در میزان عشق — نقدِ یوسف را سبک سنجید و با گوہر کشید

؎

جز ندامت حاصلی در الفتِ خوباں بنود — از میانِ بیوفایاں چوں وفا بر خاستم

میرزا علی اصغر واضح تخلص

از اصفہانست، بہ پیشۂ زرکشی مشغول بودہ آخر ترک نمود، بہند رسیدہ مساعدت از بخت نیافت کہ بہبودی پیدا کند، در حیدرآباد وفات یافت، او راست ؎

پس از بریزش ندارد روی ماندن ابر نیسانی قراری میکند ار باب همت را پریشانی

میرزا اشرف الدین علی وفا تخلص

از قم است، و همراه نادرشاه می ماند، از خراسان از شاه جدا شده، وارد هند گردید، گویند مستجمع فضل و هنر و بغایت رنگین صحبت و خوش اختلاط بوده است، اوراست ؎

جگرم سوخته از آتشِ غم باز امشب شمع سان کرده ز سر سوختن آغاز امشب
بند بندم چو نی آهنگِ طرب ساز کند گر شوی با منِ غمدیده تو دمساز امشب

؎

یار آمده بود بر سرِ مهر بی مهریٔ روزگار نگذاشت

؎

وعدهٔ قتلم بفردا میدهد ترسم که او افگند این وعده را فردا به فردای دگر

؎

من که جان میدهم از ذوقِ اسیری صیّاد بسته در کنجِ قفس از چه پر و بال مرا

در هجو یکی از فاحشه گفته

رباعی

آنانکه بفرجت ذکر انداخته اند دانی ز چه خصیه بر در انداخته اند
از لطمهٔ موجهای دریای کُست مضطر شده اند و لنگر انداخته اند

علی قلی خان واله تخلص

داغستانی، از اولادِ سلاطین داغستان است، الخاص میرزا ابن الدار حسان بادشاهِ داغستان که پدرِ جدِ علی قلی خان بود حسبِ درخواستِ شاه عباس ماضی بخدمتش رسیده، بفرزندخواندگی اختصاص دبخدمات و مراتبِ عمده امتیاز یافته بود، خودش در سنه یکهزار و یکصد و بیست و چار در اصفهان تولد یافته، همانجا به تحصیل علوم پرداخته، در ایامیکه نادرشاه بر سلطنتِ آنجا تسلط داشت، واردِ هندوستان گردید، و بوساطتِ نواب برهان الملک سعادتخان بهادر مرحوم و روشن الدوله و حکیم معصوم علیخان بشرفِ ملازمت فردوس آرامگاه مشرف و مستعد گشته، بچهار هزاری منصب و دو هزار سوار و خلعت و فیل و جاگیر و خدمت میر توزکی امتیاز و افتخار یافت، بدخترِ عم خود تعشق داشت، و باو نامزد هم گشته بود، اما فلکِ بیداد گر نه پسندید که هر دو بیدل بکام دل رسند، یعنی هنگامهٔ افاغنه در آن ملک برپا شد و معشوقه اش بدست حریفی دیگر افتاد، چنانچه تمام احوالِ خود را از ابتدا تا انتها در خاتمهٔ ریاض الشعرا تحریر نموده، و دیوانش را که میر شمس الدین فقیر جمع کرده، قریب چهار هزار بیت خواهد بود، این چند بیت از وست ؎

گریه ها در آستین داریم و خندانیم ما
محفلِ ایام را شمعِ فروزانیم ما

فکر زلفی میزند جمعیتِ ما را بهم
روزگاری شد کزین سودا پریشانیم ما

؎

گردون قدح زخونِ جگر میدہد مرا | جامی نخوردہ جامِ دگر میدہد مرا
آمد بپرسشِ منِ دلخستہ یار قیب | این زندگی ز مرگ خبر میدہد مرا

ے

بنامِ خویشتن عاشق ازانم | کہ روزی بر زبانِ او گذشتہ است

ے

جانا[1] بسرِ مزارم آمد | آخر مردن بکارم ما

ے

زان شکرلب زقصۂ شیرین | نمکین تر فسانۂ دارم

نورالعین واقف تخلص

از قاضی زادگانِ بٹالہ است، درعلمِ رسمی باخبر و دراصطلاحات ولغت ماہر و کوچکدل وپسندیدہ اطوار بود و باتفاق حکیم خان وارد لکھنو گردیدہ، عازمِ بیت اللہ گردید، بعد از رسیدن بمقصد ادای مناسک نمودہ، در اورنگ آباد آمد، میر غلام علی آزاد بسیار بسلوک پیش آمدہ، چندی در آنجا بودہ، باز بہ لکھنو تشریف آورد، گاہی درفیض آباد و گاہی درلکھنو می ماند، خودش میگفت کہ در اوایل از بندرابن خوشگو و آفرین لاہوری اصلاح شعر گرفتہ ام، آخر وضع کلامِ ایشان مطبوعِ طبع من نہ افتاد، دیوانِ سعدی و خسرو علیہ الرحمتہ راپیش نہاد

---

[1] جاناں (ع)

کرده بمشقِ سخن پرداختم، باراقم اکثر ملاقات می کرد، خانِ آرزو نوشته که اشعارِ خود را جهتِ اصلاح پیشِ من فرستاده بود، بهر حال عزیز خوشگوی عالی طبیعت بود، کلامش بسیار شستگی دارد، بعد مدتِ چند سال به سنده رفت، چندی در آنجا بسر برده وفات یافت، دیوانش قریب ده هزار بیت خواهد بود، او راست ؎

شوخی ز نظر گذشت ما را   تیزی ز جگر گذشت ما را

؎

در سرِ پر شورِ من از بس هوای گریه است
گر خورم چو ابر آبی از برای گریه است
پیشوای دردمندانیم در میدانِ عشق
شمع سان در دستِ ما واقف لوای گریه است

؎

ز دستِ عزیزان وطن می گذارم   وطن گر بهشت است من می گذارم
گرفته گریبانم او، دامنش من   نه او میگذارد نه من می گذارم
هوای قفس ریخت آتش ببالم   چمن را بمرغِ چمن می گذارم
ازین بد حریفان خدا حافظت باد   ترا مست در انجمن می گذارم
به بینید آن چشمِ سحر آفریں را   به بینید آن فتنهٔ اهلِ دیں را
به دیوانگی تا کنم نام روشن   تراشیدم از سنگِ طفلان نگیں را

چو بر بیدلاں بگذرد گوید از ناز — بہ بند ید آن را بگیرید این را
بآن زلف سودا زیان نیست سود است — بنگرار پریسیدہ ام شانہ بیں را

محمد شفیع وارد تخلص

نوادۂ صیدی طہرانی است، فن شعر ارثی اوست، شاہنامۂ بعضی سلاطینِ بابریۂ ہند بتلاش گفتہ، باشیخ محمد علی حزیں علیہ الرحمتہ در دہلی اختلاطِ کلی داشت، عمرش تخمیناً صدسال بلکہ زیادہ رسیدہ بود، اشعارش شیخ مرحوم پسندمی نمود، دلیلِ خوش فکری ہمیں ست، اوراست ؎

از ادائی جستنِ فوارہ وارد شد عیاں — معنی برجستہ دارد مصرعِ موزونِ آب

؎

رہ طی شود چو گرم سخن گشت راہ رو — ہمچو سپندِ نالۂ من شہپرِ من است

عالی نسب خان

ولد محمد زمان راسخ اسمش میر معصوم و تخلص وجدان ست، مدت ہا در دہلی بر فاقت عبدالصمد خان ناظم صوبہ لاہور و ملتان می بود، بعد فوتش بخدمت پسرش نواب ذکریا خان بسرمی کرد، ہرچہ بدستش می افتاد در اندک زمانی صرف می نمود، باآنکہ رعایتہای کلی در ماہہ از طرفِ خانین میدید، اما ہمہ وقت قرضدار می ماند، باشاہ آفرین لاہوری ہمطرح بود، در سنہ ہزار و صد و شصت فوت شد، شاعرِ خوش

تلاش است، او راست ؎

درسعی فنا برق شتاب است دلِ ما   یک سوختهٔ خانه خراب است دلِ ما

؎

دلی بیار و به میخانهٔ عاشقانه در آ   بگو که شیشه فروشم با این بهانه در آ

میرزا محمد زمان وارد تخلص

اجدادش از ایران بهند آمده، مولدش دہلی است، اوایل با اسحٰق خان بہادر بکمال عزت بسر می برد و بعد فوتش بلکھنو آمده، درسلک ملازمانِ نواب وزیر شجاع الدّولہ بہادر مرحوم منظّم گشت، او راست ؎

ہر لحظہ نظر بر دگری دوخته دارد   این دیده چه با جانِ منِ سوخته دارد

سید عبدالواحد واحد تخلص

بلگرامی، برادرِ کلان حسن بلگرامی است، سید مذکور در سنه یکہزار و یکصد و سی و چار در لاہور ہنگامیکه والدش حاکمِ آنجا بود، در یکی از معارک شہید شد، و ہمانجا مدفون گردید، او راست ؎

آتشِ پوشیده ام در نالهٔ[1] پرشورِ خویش   گر سمندر نیستی مکشای مکتوبِ مرا

میرزا اماقی واصل تخلص

---

[1] نامه (ع)

از اهالی دہلی ست، بعد خرابئ دہلی بلکہنو آمده، گاہی شعر می گفت،
از وست ؎

خوش آں نشاط که در پای خم زہوش روم
بروں زمیکده ہمچوں سبو بدوش روم

محمدی وارد تخلص

خواہرزادهٔ نورالعین واقف مسطور است ؎

غم جدا، درد جدا، داغ جدا میخواہد　　دل که یک قطرهٔ خون است چها میخواہد

میر نورعلی واصلی تخلص

ہندوستان نژاد از رفقای محمد جعفر خان راغب بود، وشعر خوب میگفت،
دیوان فغانی بپیش جناب ارشاد مآب بلکہنو خوانده ومسودات خود از نظر انور گذرانیده
آخر بطرف عظیم آباد ہمراه خان موصوف رفته، در آنجا وفات یافت، او راست ؎
دیگراں را وصل وحرماں شد نصیب واصلی　　ای فلک از گجروہای تو صد فریاد و آه
؎
واصلی گاه بوصلت نرسید وجان داد　　باده ناخورده کشید آه عجب رنج خمار

رباعی

ای واصلی از جہانِ فانی رفتی | محروم ز وصلِ جانی[1] رفتی
دردا کہ ز نخلِ زندگانی ثمری | ناخوردہ بموسمی[2] جوانی رفتی

میر محمد علی واہم تخلص

مولدش دہلی است، مردِ وارستہ مزاج وخیلی بہ فقر وتصوف مشغول بود، فکرِ شعر ہندی بیشتر وفارسی کم می نمود، واصلاحِ شعرِ فارسی از جنابِ ارشاد مآب میگرفت، مردِ غیور سراپا شعور بود، او راست ؎

لبِ لعلِ تو ہر کہ دید بگفت | لب بدندان گزیدنی دارد
زندگی جامہ ایست واہم کہ آں | تا بدامن دریدنی دارد

سیالکوٹی مل وارستہ تخلص

مولدش سیالکوٹ من مضافات لاہور است، در نظم ونثر ماہر بود، وبعروض وقافیہ واصطلاحات ولغت باخبر، چنانچہ درین فن تالیفی دارد، وشعر ہم خوب میگفت، ازوست ؎

نہ گردد دام کس ہرگز دلِ وحشت لباسِ ما
چہ خوش ناخوردہ طفلِ اشک تا شد روشناسِ ما

---

[1] یار جانی (ع) [2] موسمِ جوانی (ع)

محمد واصل خان واصل تخلص

بن عابد خان بن عبدالکریم خان، نسبش براجه کول که از اولادِ نوشیروانِ عادل بوده میرسد، موطنش کشمیر و خودش همانجا تولد و نشو و نما یافته، چون والدش به بهشت برین واصل شد و جاگیر موروثی او تغیر گشت، از وطن دل برداشته در عهدِ محمدشاه بادشاه بدهلی آمد و با خان دوران خان امیرالامرا پیوسته سند بحالی جاگیر از حضور حاصل کرده بوطن رفت، بار دوم باز عازمِ دهلی شد بوساطتِ امیرالامرا مسطور شرفِ ملازمت فردوس آرامگاه دریافته، در منصبداران بادشاهی چهرهٔ عزت برافروخت، و در عهدِ احمدشاه بادشاه بن فردوس آرامگاه به کوکائی بادشاه شرفِ ازدواج حاصل کرده یکی از مقربانِ درگاه گشت، چون دهلی موردِ فتنهٔ و فساد گشت به جی نگر شتافت و با راجه مادهو سنگه پسر راجه جی سنگه پیوسته، بعزت و وقار بسر می برد، آخر از آنجا دل برداشته بعظیم آباد شتافت، و به احمد علی خان ناظم آنجا ملاقی شده مصاحبت حاصل کرده، بعد فوتِ او وارد لکهنو گشت، نواب مدارالدوله بهادر او را براقم سپردند، راقم بشرفِ ملازمت مهاراج ادهراج نراند مهاراجه ٹکیت رائی بهادر رسانیده، بمهاراج نامه گوئی ممتاز گردانید، در شعر و سخن شاگردِ میرزا گرامی بود، بسیار آرمیده مزاج و خوشگو و بذله سنج و معنی یاب بوده، تا بود با راقم هر روزه ملاقات می نمود، در سنه یکهزار

دو صد و شانزده واصلِ بهشت گردید، و در تکیهٔ میر خلیل مدفون گشت، از وست[ه]

ای مه که بر رخت خط مشکیں نمود نیست
روشن بود در آتشِ خورشید دود نیست
دادند سر بمهر بما دولتِ نیاز
در سر نوشتِ ما چو نگیں جز سجود نیست
خورشید و ماهتاب بهر خانه می رسند
ای مه ترا بمنزلِ ما چوں ورود نیست

ه

از گریه حیرتِ دلِ بیتاب روشن است
صافی الضمیر آئینه از آب روشن است

رای پنجاب رای والی تخلص

از هنگامِ خلافت رای پتهورا موطنِ بزرگانِ ایشان دهلی است، بزرگان بر بزرگان بطناً بعد بطنٍ برفاه تمام در آنجا مقیم بودند، تولد خود ایشان همانجا ست، در عمر یکسالگی با والد خود به لکهنو آمده نشو و نما یافته، در بدایت سن تحصیلِ علوم رسمی نموده، بخدمت طبع وجودت رای مایل بگفتنِ شعر شدند، در عهدِ نواب آصف الدوله مرحوم بوساطتِ راجه ٹکیت رای خطاب رای یافته، بعزت و وقار بسر می بردند، حالا از چندی پا بدامنِ وقار کشیده در شغلِ شعر و شاعری

مشغول می باشند، فکرِ بلند و طبعِ عالی دارند، از اشعارِ آبدارِ ایشان است

از بس شنوم هر شب افسانهٔ چشمِ تو | دانند مرا مردم دیوانهٔ چشمِ تو
بیخود شود از مستی بیند چو کسی سویش | یارب چه اثر دارد پیمانهٔ چشمِ تو
بیخود فتد و خیزد، پیشِ تو ز بیتابی | گردید ز بس والی مستانهٔ چشمِ تو

حرف الہای

ہاشم

کشمیری، از موزونانِ عصر محمد شاہ بادشاہ است، از وست ؎

بشکن خودرا کہ بت شکستن اینست | بگذر ز خودی ز قید رستن اینست
در گوشۂ خاطرِ عزیزاں جا کن | در مذہبِ ما گوشہ نشستن اینست

میرزا ابو علی ہاتف تخلص

نواسۂ میرزا اسمٰعیل ایماست، در صغرسن ہمراہِ والدِ خود از اصفہان بدہلی آمدہ، بعد رسیدن بسنِ تمیز شوقِ شعر و شاعری پیدا کردہ مشقِ سخن در خدمت میر شمس الدین، فقیر عبّاسی دہلوی نمودہ ہاتف تخلص بخشیدہ آن مرحوم است، مدتہا برفاقتِ نواب صفدر جنگ بہادر مرحوم ماندہ از دہلی بہ لکھنو

آمده، بعد ازان همراهِ نواب شجاع الدوله بهادر مرحوم بسر رشتهٔ قدیم بسر میبرد، بعد فوتِ نواب مرحوم بوساطتِ مهاراجه ٹکیت رای بهادر در سرکار نواب آصف الدوله بهادر مغفور منسلک بود، با راقم ربطِ ملاقات داشت، در شعر و سخن سلیقه اش درست بود، او راست ؎

بدورِ خط بتان منعم از فغان مکنید — درین بهار زکف رفته اختیار مرا

؎

همچو نقشِ قدم زمین گیرم — خاک بر فرق ناتوانی من

؎

شب بیادِ آن گلِ رخسار اشکی ریختم — میدمد بوی گلاب از جیب و دامانم هنوز

رباعی

دردا که ز دهر باتمیزان رفتند — زین بزم چو شمع اشک ریزان رفتند
ما یوسفِ دل را بکه خواهیم فروخت — اکنون که ازین مصر عزیزان رفتند

جامع این اوراق بهگوانداس هندی تخلص

بن دلپت داس بن هربنس رای قوم کابست، سری باستم دوسرا، موطنِ اصلی بزرگان کالپی و مسکن سوندهاست، والدِ بزرگوارم همراه پدر عالی قدر در هنگامِ نظامتِ نواب برهان الملک بهادر مرحوم حسب الطلب عمِّ کلانِ خود بلا فیداس که در انوقت بمشرفی تصحیحه شمالی سپاه ممتاز بود،

از آنجا بلکهنو آمده، چنانچه پدرِ کریم داد خان رونق مذکور را که به مکتبداری
مامور بود، همراه آورده، از عهدِ نواب مرحوم تا اواخرِ عهد نواب آصف الدوله
بهادر مرحوم در سلکِ ملازمانِ با امتیاز منسلک بوده، همیشه بیاد ربّ العباد
مشغول می بود، اشعار هندی در ستایش آفریدگار بزبانِ برج بسیار
گفته، مولف در صید پور عمله سیالکوت بخانه پدرِ مادر خود لاله رام غلام قانونگوی
آنجا تولد یافته، صبی جوان بخت تاریخ تولد است، در عمر دو سالگی از آنجا
بخدمتِ پدر بزرگوار در لکهنو رسیده، بعد رسیدن بسنِ تمیز از خدمتِ
افضل الفضلا مولوی سید یوسف سهارنپوری تحصیلِ صرف و نحو و کتب متداوله
فارسی و دیگر رسایل علوم نموده، مایل بانتخاب دواوینِ اساتذه و مطالعهٔ
کتب تاریخ و تذکره ها گشته، بگفتنِ شعر زبان کشوده، در اوایل بسمل
تخلص اختیار نموده، درین فن از جناب ارشاد مآب مشوره سخن داشته،
سه مثنوی یکی سلسلة المحبت بروزن سلسلة الذهب و دویمی مظهر
الانوار بروزن مخزن الاسرار و سیومی بهاگوت مسمی به مهر ضیا بروزن
یوسف زلیخا به نظم آورده، و دو دیوان یکی شوقیه و دویمی ذوقیه
مع قصاید و ترجیع بند و اقسامِ اشعار گفته، بعد ازان تذکرهٔ حدیقهٔ هندی
مشتمل بر حالاتِ شعرائی ماضی و حال که در هندوستان جنت نشان تولد
یا نشو و نما یافته اند، از ابتدائی ظهورِ اسلام تا سنه یکهزار و دوبست
هجری تالیف نموده، چنانچه آن تالیف هم تذکره و هم تاریخ است، و نیز

حسب الفرمایش سید خیرات علی صاحب سلّمہ الواہب رسالۂ سوانح النبوۃ
متضمّنِ سوانحِ اشرف الانبیا علیہ تحیتہ والثنا و دوازدہ امام علیہم السلام
بطریقِ اختصار ترتیب دادہ، اکنوں کہ یکہزار و دو صد و نوزدہ ہجری
است تسوید ایں اوراق نمودہ، بالجملہ در آغازِ جوانی خدماتِ میر بحری و
سایر صوبہ الٰہ آباد از طرفِ نواب مختار الدولہ بہادر مرحوم بمن تعلق
داشت، بعد ازاں در سلک ملازمانِ با امتیاز در سرکار نواب آصف الدولہ
بہادر مرحوم بدیوانی میرزا راجہ ندہی سنگہ بہادر کہ صاحب نوبت و جاگیر
و مالکِ خدماتِ سرکار خیراباد و سیلک شدہ بود، انسلاک یافتم و از حضور
صاحبِ دستخط شدم، چنانچہ پانصد سوار بدستخطِ من ملازم شدند، بعد
فوتِ راجہ موصوف بمصاحبتِ راجہ پرچند بہادر کہ مالکِ سپاہ و کارخانجات
و خانساماتی حضور پر نور نواب مرحوم بودند منتظم شدم، چوں راجہ موصوف
نیز وفات یافت بمصاحبتِ معتمد الدولہ مشیر الممالک مہاراج ادہراج مہاراجہ
ٹکیت رای ترانند بہادر صلابت جنگ نایب و دیوانِ وزیر الممالک نواب
آصف الدولہ بہادر انتظام یافتم" ازاں بعد قدردان" خلد بخش" قدر افزای"
منظہرِ فیض رای جے سنگہ رای نظرِ شفقت بحالِ من نمودہ، و قدرِ من افزودہ"
امرا و اعزۂ ایں دیار بر حالِ من شفقت فرمودہ اند، تمام ایں حالات مشروعاً
در قصیدہ نامہ نسب بنظم در آوردہ، داخلِ تذکرۂ حدیقۂ ہندی ساختہ ام"
ایں مختصر گنجایشِ آں ندارد، ایں ابیات از نتایجِ افکار طبع افکار است،

قصیدهٔ مشکل آسان

ای نامه بر بجانبِ آن دلربا برو — ای هُدهُد خجسته بشهرِ سبا برو

برخیز ای صبا و بیابان نورد باش — از تشنه سوی چشمهٔ آبِ بقا برو

ای قاصدِ خجسته قدم پا براه نه — از جانبِ گدا بدرِ پادشا برو

ای راه رو براهِ وفا پا ز سر بکن — از یارِ آشنا به برِ آشنا برو

ای پیکِ خوشخرام قدم زن براهِ شوق — از سوی ما بخدمتِ آن بیوفا برو

هرگاه دیدهٔ تو فتد بر جمالِ او — در خدمتش بدیده و سر کرده پا برو

پرسد گر او ز حالِ منِ خستهٔ غریب — بعد از سلامِ شوق برین ماجرا برو

کز دردِ دوریٔ تو خرابست کارِ دل — باری برای دیدنِ آن مبتلا برو

بیچاره جان ز دردِ فراقِ تو میدهد — بیمارِ خویش را ز برای دوا برو

گر عرضِ تو قبول نماید زهی شرف — ورنه بسوی کعبه برای دعا برو

از من سرِ نیاز بنه بر درِ خدای — وانگه بسوی شهرِ رسولِ خدا برو

آنجا طوافِ روضهٔ پاکش بصدق کن — زانجا بدرگهِ علیٔ مرتضیٰ برو

آنجا نثار کن دل و جان را بصد نیاز — زانجا بر آستانهٔ خیر النسا برو

آنجا جبینِ عجز بخاکِ ادب بسای — زانجا بروضهٔ حسنِ مجتبیٰ برو

آنجا هزار پارهٔ جگر از دو دیده ریز — زانجا قدم ز سر کن د در کربلا برو

آنجا بنالهای غریبانه گریه کن — زانجا بطوفِ روضهٔ زین العبا برو

زانجا گذشته روضهٔ باقر طواف کن | زانجا بطوفِ روضهٔ جعفر خدا برو
زانجا بطوفِ مرقدِ کاظم خرام کن | زانجا بسوی مشهدِ موسی رضا برو
زانجا پیٔ طوافِ مزارِ تقی شتاب | زانجا بروضهٔ نقیٔ پارسا برو
زانجا پیٔ زیارتِ درگاهِ عسکری | با صد تحیت و صلوٰة و ثنا برو
زانجا مقامِ حضرت مهدی تلاش کن | با صد ادب بخدمتِ آن مقتدا برو
از بنده عرض دار که تا چند آسمان | گوید مرا که بر درِ هر خود ستا برو
دارم امید از تو من ایعرش آشیان | کز ارض چون مسیحؑ براوجِ سما برو
گوشِ فلک بمال و رهائی ده از غمم | من بعد بر درِ حرمِ کبریا برو
زانجا بصد گروهِ ملک بر زمین خرام | بر دشمنانِ دین پس ازان برملا برو
این عرضِ من امام زمان چون کند قبول | زانجا بگرد و بر درِ جانانِ ما برو
برگو که مستِ عشقِ تو هندی چنان شده است | کاکنون نمیکند نه برو فرق تا مرو
بیخود بخدمتِ تو نوشته است مطلعی | آنرا بگوشِ دل بشنو و برجفا مرو

مطلع

در بزمِ غیر ای بتِ کافر ادا مرو | جانِ مرا مسوز و برای خدا مرو
طفلی تو خود، مباد درِه خانه گم کنی | هنگامِ شب ز خانه برون هیچ جا مرو
از بوی گل مباد مشوش شود دلت | از بهر سیر باغ چو بادِ صبا مرو
ترسم که از نسیم گزندت رسد بباغ | بکشاده بندِ پیرهن و سینه وا مرو

جانم رود ز دردِ فراقِ تو بعد ازین — همراهِ خود مرا به سفر گیر یا مرو
ای دل چو یار گوش بحرفت نمی نهد — زنهار در پرسش زپیِ التجا مرو
باشد رضای او به هلاکِ تو بعد ازین — با درد ساز بهر تلاشِ دوا مرو
از بحر موج خیز محبت کناره گیر — یکباره گی بکامِ نهنگِ بلا مرو
در دشتِ پر بلای غم او قدم منه — از سعیٔ خویش در دهنِ اژدها مرو
ای نی چو آرزوی تو آرام جاں بود — در کوی دوست جا بکن وجابجا مرو
عمر ابد ز چشمهٔ حیوانِ یار جوی — مانند خضر در پیٔ آبِ بقا مرو
رزاق روزئ تو رساند بهر مقام — بهرِ تلاش بر درِ شاه و گدا مرو
سرگرم باش در طلبِ دوست هر قدم — در هر دیار و شهر جز این مدعا مرو
رو زیر بالِ طائرِ بامش قرار گیر — زنهار زیرِ سایهٔ بالِ هما مرو
روشن شود چو دیدهٔ خورشید چشمِ تو — خاکِ رهش ستان و پیٔ توتیا مرو
پای طلب بدامنِ عزلت کشیده دار — نادم شوی ز رفتنِ کویش بیا مرو
شوق سفر گرفته چو دامانِ خاطرت — از کوی او رواں شوو و بر قفا مرو
تا می روی بسینهٔ صدچاک و چشمِ تر — جز بر درِ وصیٔ رسولِ خدا مرو
شاهِ عرب علیٔ ولی صاحبِ سخا — بر آستانش جز همه صدق و صفا مرو
با صد نیاز و عجز کنوں مطلعی دگر — معروض دار و غافل ازین ماجرا مرو

مطلع

ای دل ز آستانِ شهِ اولیا مرو — آنجا مقیم باش و دگر هیچ جا مرو

خواهی که مشکلت همه آسان شود بخلق — زنهار از درِ شهِ مشکل کشا مرو
از خاکِ آستانِ وصیِّ نبی مخیز — از بارگاهِ سرورِ هردو سرا مرو
هر مدعای خود ز جنابش سوال کن — بر آستانِ هیچ شهی چون گدا مرو
تا جان بود بتن بدرِ او مقام کن — هندی به هیچ در ز پیِ التجا مرو
روزیکه مشکلی بتو افتد بصد نیاز — جز در پناهِ حضرتِ مشکل کشا مرو

چون قصیده مردف بآفتاب از نظرِ حضرتِ آفتاب آسمان جاه خلد الله ملکه و ابقاه گذشت، فرمانِ والاشان بطلب این ذرّهٔ بیمقدار بعطای خطاب رای و منصب پانصد ذات و پنجاه سوار صادر شد، این ابیات از آنست ؎

یک صبحدم جمالِ تو بیند گر آفتاب — از جیبِ صبح سر نکشد دیگر آفتاب
تا خطبهٔ ثنای جمالت بیان کند — هر صبح می‌رود بسرِ منبر آفتاب

قصیدهٔ تیغِ شعله بار در منقبتِ حیدرِ کرّار صاحبِ ذوالفقار علیه السلام

چون میکشد بکشتنم ابروی یار تیغ — بر من زند ز غمزه نگاهش، هزار تیغ
چون یافتم که کشتنِ من مدعای اوست — خود از کمر کشیده سپردم بیار تیغ
جز ترکِ مستِ من که جفا کارِ عالم است — برگشته، هیچ کس نه زند زینهار تیغ
ای جان بدورِ ابرو و مژگانِ تو بدهر — بیکار گشته خنجر و بی اعتبار تیغ
هرگز ز دیدنِ تو نه پیچم سرِ هوس — در کوی تو ز هر طرفم گو ببار تیغ

من از نگاهِ مهرِ تو جان بر نمی شوم	از قهر بهرِ کشتنِ من بر مدار تیغ
روزیکه یار تیغ کشد بر هلاکِ ما	از سوی ماست گردن و از سوی یار تیغ
باشد ترا بکشتنِ عشاق دمبدم	مژگان و ابرو و نگه و غمزه چار تیغ
از بهرِ قتلِ بی سر و پایانِ کوی خویش	خنجر ز قهر برکش و از کین برآر تیغ
گر قتلِ عاشقانِ خود ای جان نمیکنی	در کف گرفتهٔ ز برای چه کار تیغ
گر دیده وا کنم بتماشای ابروت	بر من زند نگاهِ تو بی اختیار تیغ
زینسان هوای ابروی تو گر برم بخاک	روید مرا چو سبزه ز خاکِ مزار تیغ
تا چند تیرِ جور بمن افگند سپهر	تا کی مرا زند ز جفا روزگار تیغ
اکنون بظلِ سیفِ شهی می روم که او	بر ظالمان همیشه زند بی شمار تیغ
شاه عرب علیٔ ولی نایب رسول	کو را عطا نموده خدا ذوالفقار تیغ
آن نخل بند گلشنِ دینِ نبی که زد	در خرمنِ حیاتِ عدو شعله بار تیغ
پیشش سپر فگنده مخالف بکارزار	تا یافت او ز حضرتِ پروردگار تیغ
خورشید تیغ خویش کند در بغل نهان	گیرد بکف چو خسروِ دُلدُل سوار تیغ
شاها بجز تو هیچ شهی را نبوده است	شبدیز مثلِ دُلدُل و چون ذوالفقار تیغ
در رزم تا دمارِ مخالف برآوری	چون ذوالفقار داده ترا کردگار تیغ

قطعه

خصمِ دولت که خارِ درختِ شقاوت است	در باغِ رزمِ تو چو کشد مثلِ خار تیغ
آن قدرتِ خدای توی ای ابر مکرمت	که افتد ز آسمان بسرش برق وار تیغ

قطعه

ای شهسوارِ عرصهٔ مردانگی اگر — از خشم برکشی تو بهنگام کار تیغ
از هیبتِ تو لرزه فتد بر تنش چنان — که افتد ز دستِ خصم تو بی اختیار تیغ
دشمن ز هیبتِ تو کند خویش را هلاک — زان رو نمی‌کشی تو بر ویش ز عار تیغ

قطعه

حق داده است زور بباز ویت آنقدر — کز خشم گر زنی بسرِ کوهسار تیغ
از فرقِ کوه تا کمر او گذر کند — زانسانکه بگذرد ز میانِ چنار تیغ
آن تیغ زن توئی که ز هیبت بحربگاه — افتد ز دستِ رستم و اسفندیار تیغ
شیرِ خدا توئی بخدا کز سرِ غضب — بر شیر و اژدها زدهٔ باربار تیغ
آبی اگر ز خونِ عدویش ندادهٔ — باشد چرا به بحرِ کفت آبدار تیغ
در قلبِ خصم یکتنه تازی چو آفتاب — بگرفته در دو کف ز یمین و یسار تیغ
چون شعله بهرِ سوختنِ جانِ فوجِ خصم — آن روز در کفِ تو بود بیقرار تیغ
باشد ز فیضِ معجزه ات ذوالفقار تو — در وقتِ کار اژدر و در کارزار تیغ
گردیده تازه صد چمنِ زخمِ دشمنان — تا در گرفتهٔ بکفت آبدار تیغ
ابرِ شجاعتِ تو اگر قطره زن شود — روید ز نخلِ معرکه چون برگ و بار تیغ
شاها برای سوختنِ جانِ دشمنت — دارم ز خامه در کفِ خود شعله بار تیغ
خورشید نشکند صفِ انجم ببامداد — از طبعِ من نگیرد اگر مستعار تیغ
از من دعاست اینکه بود هر که دشمنت — ناگاه بر جگر زندش روزگار تیغ

وانکس که ز دوستدار تو هندی صفت بود   دوران بروی او نکشد زینهار تیغ

غزل

یکجا شدنِ بدر و هلال امر محال است

جز ابروی و روی تو که بدر است و هلال است

ای کاش که بر خار و خسی را نه گذارند

در گلشنِ کوی تو که فردوس مثال است

ترسا بچۂ دوش چه خوش گفت به مستی

کاندر رمضاں بادۂ گلرنگ حلال است

تا گشته جدا دست من از گردنِ ساقی

بر گردنِ من زندگیٔ خویش وبال است

ای ماه باین حسن و جمالی که تو داری

خورشید شود چهره بر ویت چه مجال است

آں ماه پری جلوه که در خواب نیاید

بی پرده در آید ز درم این چه خیال است

از مشک درین باغ دماغ است معطر

تا نکهتِ گیسوی تو با بادِ شمال است

در یک نگه از هوش برد حور و پری را

یا رب مهِ ما را چه بلا حسن و جمال است

عمریست که هندی دلِ ما در برِ ما نیست
بیچاره کجا رفت و ندانم بچه حال است

ایضاً

دشتی است محبت که سرابش همه خون است
خاکش همگی آتش و آبش همه خون است
بشکست ز سنگِ ستمِ ساقی بد مست
مینای دل ما که شرابش همه خون است
صد قلزم خوں ریختم از دیده چو خواندم
مضمونِ خطِ او که جوابش همه خون است
موجش همگی شعله و آبش همه آتش
بحریست دلِ ما که حبابش همه خون است
این دیده که خوں ساخت دلِ من همه آب است
این دل که شدم خانه خرابش همه خون است
دردا که درین بزم نصیبِ دلِ ما شد
جامی که بلب بادهٔ نابش همه خون است
هر گل که درین باغ ز خونِ دلِ بلبل
خورد است دمی آب گلابش همه خون است

خورد آنکه ز دریای غمش قطرۂ آبی
از دیده چکان همچو سحابش همه خون است
رنگین نه بود در نظرت گریه هندی
هرچند که در چشم پر آبش همه خون است

ایضاً

چرا در کنج غم بر وعدۂ دیدار بنشینم
ز کوی صبر برخیزم براہِ یار بنشینم
من از بیطاقتی رفتن زکوی یار نتوانم
اگر خیزم دمی در سایہ دیوار بنشینم
برنگِ بوی گل میخواهم از گلشن برون رفتن
چرا در چشمِ بلبل خوار تر از خار بنشینم
بامیدیکه جنسِ خویش را یابم خریداری
روم در شہرِ خوبان بر سرِ بازار بنشینم
برنگِ ابر تا سیراب سازم روحِ مجنون را
بصحرای جنون با دیدۂ خونبار بنشینم
زبس بیطاقتم چون صیدِ ناوک خوردہ در راہش
برنگِ نقشِ پا در ہر قدم صد بار بنشینم

گہی در پای خم افتم گہی دستِ سبو بوسم
چو بہر می پرستی در بر خمار بنشینم
ز دستِ چرخِ مینا فام حیرانم نمی دانم
کہ چوں آئینہ تا کی در تہ زنگار بنشینم
بود ہندی بعشقم کار چوں شاپور ہر ساعت
مباد ا یارب آں ساعت کہ من بیکار بنشینم

غزل

دبود از دست من جادو فن سحر کاری[1] من
دلِ من طاقتِ من اختیارِ من قرارِ من
مرو از بہر گلگشتِ چمن بنگر رخِ خود را
گلِ من سروِ من شمشادِ من باغ و بہارِ من
مکن روزم چو شب تاریک و بنشیں بر سرِ خاکم
مہِ من اخترِ من مہرِ من شمعِ مزارِ من
دمی بنشیں مرو مگذار در کنجِ غمم تنہا
کسِ من ہمدمِ من مونسِ من غمگسارِ من
مکن وقفِ خزانِ مرگ گلزارِ حیاتم را
گلِ من گلبنِ من گلشنِ من نو بہارِ من

---

[1] ناموزوں است (ع)

خمارم می کشد جام می گلگوں عنایت کن
مغ من راہب من ساقی من میگسار من
بیک تیرِ نگہ صد مشکلِ ہندی بکن آساں
شہ من قاتلِ من ترک من مردم شکار من

ایضاً

بسوز شمع زبس ہمزبانِ گریۂ ماست
بہ بزم سوختگاں داستانِ گریۂ ماست
چگونہ شرح دہد ماجرای درد ترا
بہ بزم بیم تو قفلِ دہانِ گریۂ ماست
نہ سوزِ من بنو پروانہ می کند روشن
کہ شمع شب ہمہ شب درمیانِ گریۂ ماست
بگریہ ابر بہاری بگردِ ما نہ رسد
نہ بزم شمع کجا ہمعنانِ گریۂ ماست
گریستیم زبس خوں برنگِ ابر بہار
بکوی یار بہر جا نشانِ گریۂ ماست
چہ احتیاج بہ بانگِ درای وہندی
چو نالہ راہبرِ کاروانِ گریۂ ماست

ه

رفتی و سوختی دل از داغِ جدائی باز آ
آتش افتاد بجان بی تو کجائی باز آ

ه

برای آنکه نیابد کسی نشان مرا   سگانِ کوی تو خوردند استخوان مرا

ه

چون لاله ام بدل گل داغی شگفته است
از خار خار عشق تو باغی شگفته است

ه

مجنون کشاد چشم و نظر بر هلال کرد   دیدش نظیر ابروی لیلی و حال کرد

ه

گر پرده بر افگنده ز رخ یار بر آمد   خورشید سر افگنده ز کهسار بر آمد

هر نفس نور از بناگوش تو گیرد وام صبح
پر تو روی ترا کردند خلقی نام صبح
جلوهٔ حسنِ ترا نازم که شب وقت خرام
میدمد از عکسِ رخسار تو در هر گام صبح

ه

بالم شکسته از قفس آزاد می کند   صیاد سنگدل ستم ایجاد می کند

ه

به بزم یار زمجنوں فسانه میخواهد   برای گریه دلِ من بهانه میخواهد

ه

تا بابروی او سراغ رساند   ماه نو بر فلک دماغ رساند

ه

بهر خسرو ساخت هر گه کوهکن ایوانِ سنگ
نامِ شیریں زد رقم بر سنگ و شد قربان سنگ

ه

بسینه تا بودم خون بدیده نم نه دارم
زگریه بس نه کنم تا دل و جگر دارم
کنم چگونه تماشای سرو گل یارب
نه وا بود درِ گلشن نه بال و پر دارم

ه

شبی افسانهٔ لیلی و مجنوں را بیاں کردم
بایں تقریب احوال خودش خاطر نشاں کردم

شب از تپ جدائیِ جانانه سوختم   آتش گرفتم از جگر و خانه سوختم
کاری بکفر و دیں نبود طالبِ ترا   آتش زدم بکعبه و بتخانه سوختم

ه

چون شمع شغل ما شده تنها گریستن　　بگداختن بسوز غمت یا گریستن

ه

شب بر امید آنکه به بینیم روی تو　　آئیم در لباس گدای بکوی تو

ه

من شمع صفت گریه کنم شب همه شب های
از صبح نمط خنده زند های غضب های

ه

دلا هنوز شب وصل اندکی باقیست　　چه شد برای چه بستی لب از فسانهٔ خویش

ه

از دو سو بر رخ او زلف تماشا دارد　　آفتابی بمیان دو شب تار افتاد

ه

آتشِ عشق استخوانم سوخت　　از سگِ یار بس پشیمانیم

ه

فدای ساده دلی های یار خود کردم　　که مثلِ آب بهر رنگ شامل افتاده است

ه

از نورِ رخش تجلیٔ بود　　آتش که زکوه طور برخاست

ه

بگو بکعبه روم یا بکوی او هندی　　زکعبه یکدو قدم کوی یار نزدیک است

ه

این تیره بزم دهر نه جای اقامت است
چون بادِ گرم میگذرد کاروانِ شمع

ه

هندی کدام هوش ربا برده از تو دل
زینسان که ترک صبر و دل و هوش کردهٔ

ه

جز آنکه حرف غم بنویسم هزار جا انشا بنامهٔ تو چه مضمون کند کسی

ه

هندی که لاف دوستیش دوش می زدی
امشب ز بزم یار پشیمان بر آمده

ه

فدایت جانِ من ای قاصدِ یار رساندی نامهٔ و جان تازه کردی

ه

منجم طالع ام چون دید در طفلی کشید آهی
که این بابا بعشق لیلئ مجنون شود روزی

رباعی

گفتم سویم بہ بین نہ دید و بگذشت   گفتم دامن مکش کشید و بگذشت
چون بستہ زلفِ خویش دانست مرا   سررشتہ الفتم برید و بگذشت

ایضاً

دانم کہ شدی دشمنِ جانم ای ماہ   گردند ز من روی دل تو بدخواہ
گر ہست ترا کشتنِ بسمل منظور   برخیز و بکش تیغ و بزن بسم اللہ

رباعی در مدح نواب آصف الدولہ بہادر

ای آنکہ بوسدت مہ از عجز رکاب   خورشید ز بیم تیغ تو در تب و تاب
دریا ہمہ آب گشتہ از بخششِ تو   آوردہ بہانہ در میان از دُرِ ناب

حرف الیای التحانیه

محمد یحیی

المعروف به شیخ خوب الله الهٰ آبادی جامع علوم ظاهری و باطنی بود،
از سنِ دوازده سالگی به تحصیل کسب کمالات مشغول بوده، بدرجهٔ علیا رسید،
وفاتش روز دوشنبه یکهزار و یکصد و چهل و چهار است، از وست ؎

بچو وصلِ آن جوان از بخت خود دشوار می‌بینم
به سوی خانهٔ او می‌روم دیوار می‌بینم

محمد حسین خان یالم

دامی انندرام مخلص اکثر کتبِ متداوله از وی دیده بود، از وست

؎

تو عندلیب ہماں سالہا درین گلزار
کہ از نوای تو ہنگامۂ چمن گرم است

یحییٰ خاں

از طائفۂ افشار است کہ قومیست از مغلان نادرشاہ ہم ازاں قوم بود، در سنہ یکہزار و ہفتاد و نہ در لاہور تولد شدہ، در عمر بیست سالگی بایران رفتہ تحصیل علوم کردہ، بعد ہفت سال مراجعت بہندوستان نمود، و ملازم شاہزادہ اعظم شاہ گردید، در عہد فرخ سیر بخدمت خویش بیگی[1] و در زمان فردوس آرامگاہ اوّل بمیر منشیگری و بعد ازاں بدیوانی خالصہ سرافرازی داشت، در سنہ یکہزار و یکصد و شصت وفات یافتہ، گاہی بہ ندرت شعر ہم میگفت، اوراست

زفیض رعشۂ پیری بوجد آمد ایاغ من
بہ رنگ گل زبانہ صبح روشن شد چراغ من

ہ

چو من بہ عینکِ چشمم حباب می بینم
بنای خانۂ ہستی بر آب می بینم

احمد یار خاں یکتا تخلص

ولد الله یار خان داروغۂ غزنین، اصلش از طایفۂ برلاس ترکستان است، یکی از اجدادش از آنجا در عہدِ پادشاہان بابریہ بہند آمدہ، بمرتبۂ

---

[1] ہ، (ع)

امارتِ بهکر و غزنین سرافراز شده، خود ش نیز از عصرِ عالمگیر بادشاه تا زمانِ محمدشاه بادشاه فی الجمله از دولت و امارت منصبی داشته، و بسیار صاحب کمال و هنرمند بوده، اکثرِ خطوط خوب می نوشت و در اقسام شعر خصوصًا مثنوی ماهر بوده، اما بسیار سبکروحی داشت، و باختلاطِ اهلِ سخن مشغوف می ماند و قتیکه محمد اشرف یکتا که ذکرش می آید باو سوال کرد که این تخلص را بمن بگذارند، او جواب داد یکتا بوده ام، دوتا شدم، او برین حرف راضی نشد تا باهم قرار یافت که هردو صاحبان غزل طرح نمایند هرکه پیش برد تخلص ازو باشد، خان مسطور روزی صحبتی طرح داده اغره سخن فهم را دعوت کرد، و یکتای مدعی را دران محفل طلبیده این غزل طرحی خواند

غزل

تا خطش طرح جهانگیری کاؤسی ریخت ... لشکرِ زنگ چو رومی بسرِ روسی ریخت

بامیدی که شود جلوهٔ گران سرو روان ... خاک شد جبهه و در راه قدم بوسی ریخت

سرمه آلود نگاهی که بیاد م آمد ... که سرشک شفقی از مژه ام طوسی ریخت

بر درِ میکده از نالهٔ زارم ناقوس ... همه تن اشک شد و در برِ ناقوسی ریخت

شمع از اشک رخش بوقلمون سوخت بزا ... جای اشکش همه خاکسترِ طاؤسی ریخت

محمد اشرف مسطور حیران مانده لب سخن وا نتوانست کرد، خان معز الیه محضری برین ماجرا نوشته بمهر سخنوران مسجل گردانید، شاه آفرین لاهوری بجای مهر

این بیت ثبت کرده ؎

گواهیم آفرین بر این سخن ما | که احمد یار خاں یکتا ست یکتا

مولف ریاض الشعرا می نویسد که هنگام ورود فقیر در لاهور خبرِ فوت او از عظیم آباد رسید و مولف ید بیضا قلمی کرده که هرگاه که بنده از سفر سنده برگشته وارد بملتان بودم، شنیدم که احمد یار خاں یکتا بست و سیوم جمادی الاول سنه هزار و یکصد و چهل و هفت برحمتِ الٰہی پیوست و در خوشاتؔ[۱] من مضافات لاهور مدفون شد، این قطعه تاریخ فوتش بحسب خواهش بعضی دوستان بتعمیه یکعدد گفتم ؎

خان و الارتبه احمد یار خاں | ذات او آئینهٔ خلق عظیم
در فنونِ فضل یکتای زماں | زادهای طبع او دریتیم
چونکه یکتا رفت شد تاریخ او | جای احمد یار خاں بزم نعیم

راقم میگوید که شاید در عظیم آباد وفات یافته شد و نعش او از آنجا نقل بخوشاب کرده بخاک سپرده باشند، او راست ؎

چه پرسی از سر و سامان من عمر یست چوں کاکل
سیه بختم پریشاں روزگارم خانه بر دوشم

؎

ازبسکه سراپا ز غم عشق تو داغم | چوں کاغذِ آتش زده یکشهر چراغم

---
[۱] خوشاب (ع)

از مثنوی مسما بگلدستهٔ حسن اوست ؎

سوسن بکنارهٔ لبِ جو | افگند زبان چو تشنه آهو
تابی دیدم مگر کمر بود | یا پیچشِ رشتهٔ نظر بود

از مثنوی دیگر اوست ؎

زنم بر فلک پشت پای جهان | که گردد غبارِ رهِ لامکان
زنم پشت پای اگر بر زمین | شود سرمهٔ دیدهٔ ساقلین

از مثنوی مسما بجهان آشوب که در فوت عالمگیر بادشاه گفته بود این است ؎

امیرانِ کهن بیقدر و قیمت | چو مالِ مرده پامالِ غنیمت
همه در خاک بیقدری فسرده | چو شمشیرِ اصیل زنگ خورده

محمد اشرف یکتا تخلص

کشمیری، از کهنه شعرای خطهٔ کشمیر است، مولف ید بیضا نامش محمد عاقل و وطنش لاهور نوشته و مولوی حبیب اللہ که عزیز صاحب سخن است، و در کشمیر که موطن اوست عمری مانده می گفت که نامش محمد اشرف و موطنش کشمیر است دیوانش همگی قریب هفت صد بیت خواهد بود، درین صورت همین قول صحیح باشد و همین یکتا با احمد یار خان یکتا بر تخلص مجادله می کرد، او در اخر عهد محمد شاه بادشاه داعی اجل را لبیک گفت، او راست ؎

کی نزک سجدهٔ تو بتِ دلربا کنم　　　　کاری که کافری نکند من چرا کنم

ے

جانبِ میخانه ها پیوسته باشد رو مرا　　　　پشت خم شد دوسیه کاری چو آن ابرو مرا

ے

خاک گشتم برهِ سروِ خرامانِ کسی　　　　بعد ازیں دست غبار من و دامان کسی

ے

من نه آنم که دو صد نکتهٔ رنگیں گویم　　　　ہمچو فرہاد یکی گویم و شیریں گویم

خاتمه

الحمدالله والمنة که ایں تالیف بالطف الیف و ایں مجموعهٔ تازه ولطیفه صورتِ اتمام و زینتِ اختتام یافت، امید از جوہریانِ بازارِ سخندانی و گل چینانِ گلزار معانی آنست که ایں رشتهٔ جواہرِ آبدار فصاحت و ایں گلدستهٔ گلہای تازه بلاغت را ہیکل گردن دل و زیب دستار جاں سازند چوں تخلص راقم ہندی است ایں مجموعه دانش گستری و ایں سفینهٔ سخنوری را 'سفینهٔ ہندی' نام نہادم و طویل کلام را بریں دو بیت خود اختصار دادم

قطعه

ایں باغیچه[1] یافت حسنِ اتمام　　　　یارب نرسد گہی زوالش

گلہای خرد دروشگفته　　　　شد 'باغچهٔ بہار' سالش

---

[1] باغچه (ع) [2] از باغچه بہار سنه ۱۲۱۹ برآید که تاریخ تصنیف ایں تذکره است (ع)

ه

هر که خواند کند دعا ما را
غیر ازیں نیست مدعا ما را

الحمد لله و المنت که این تذکرهٔ سفینهٔ هندی تالیف رای صاحب قبله رای بهگوان داس صاحب سلمه الواهب المتخلص بهندی بتاریخ هفتم جمادی الاخری سنه یکهزار و دوصد و بیست هجری المقدس مطابق یکهزار و دوصد سیزده فصلی بخط شکسته احقر العباد مکهن لال صورت اختتام پذیرفت

۱۲۲۰ سنه هجری

بتاریخ نهم جمادی الاولی از اصل بمقابله رسید

ضمیمہ (الف)

اشارات

ص۱ جلوس شاہ عالم ثانی سنہ ۱۱۷۳ھ م سنہ ۱۷۵۹ء ۔

جلوس سال چہل و ہفتم سنہ ۱۲۱۹ھ م سنہ ۱۸۰۶ء ۔

جلوس فردوس آرام گاہ (محمد شاہ بادشاہ) ۱۱۳۱ھ / ۱۷۱۹ء

ص۲ در اصل مخطوط برحاشیہ لفظ "جلال الدین" بعد از "ابوالمظفر" الفاظ "شاہ عالم ثانی بادشاہ" بعد از "عالی گوہر" نوشتہ است ۔

عزیز الدین عالمگیر ثانی جلوس ۱۱۶۷ھ / ۱۷۵۴ء وقتل ۱۱۷۳ھ / ۱۷۵۹ء

جہاندار شاہ جلوس ۱۱۲۳ھ / ۱۷۱۲ء قتل ۱۱۲۴ھ / ۱۷۱۳ء

شاہ عالم بہادر شاہ کہ نامش معظم بود پسر اورنگ زیب عالمگیر بود جلوس ۱۱۱۸ھ / ۱۷۰۷ء وفات ۱۱۲۳ھ / ۱۷۱۲ء از مصرعہ "بادشاہ ہشار عالمگیر عالی جاہ شد" سنہ ۱۱۶۷ھ مستخرج می شود ۔

غازی الدین نبیرۂ آصف جاہ در ۱۱۶۱ھ / ۱۷۴۸ء وزیر دہلی شد ۔ و در ۱۱۶۷ھ / ۱۷۵۴ء احمد شاہ را نابینا کردہ معزول ساخت، و عالمگیر ثانی را برتخت نشاند

ص۳ ناظم پٹنہ درآں وقت راجہ رام نرائن بود، از حضرت عالمگیر بادشاہ (سطر ۵) عالمگیر بادشاہ ثانی ست ۔

تذکرہ "حدیقہ ہندی" تا اکنوں بہ ہیچ جا دستیاب نمی شود۔

میرزا عظیما اکسیر، از لکھنؤ بہ طلب مہابت جنگ (علی وردی خان ناظم بنگال و بہار) بہ مرشد آباد آمد و در عہد سراج الدولہ ناظم بنگالہ در مرشد آباد فوت شد۔ (انیس الاحبا)

ص۴ صفدر جنگ لقبش ابوالمنصور وفاتش ۱۷ ذی الحجہ ۱۱۶۷ھ م ۱۷ اکتوبر ۱۷۵۴ء واقع شد۔

ص۵ آرزو صاحب تصانیف کثیرہ بودہ چند از آں خیلے اہمیت دارند۔ چنانکہ مثمر و چراغ ہدایت وغیرہ۔

در لکھنؤ فوت شد و جسدش را بعد از چند ماہ بہ دہلی آوردہ سپرد خاک کردند۔

سال ولادتش ۱۰۹۹ھ است و مادہ تاریخ "نزل غیب" است۔ وفاتش در ۱۱۶۹ھ واقع شد۔ ازیں مصرعہ "آرزو رفت از جہاں افسوس" عدد ۱۱۶۸ بر آید ولے اگر الف ممدودہ آرزو را دو الف شمرند ۱۱۶۹ھ خواہد شد۔ با شیخ علی حزیں معارضہ داشت۔ و بر کلامش بسیار اعتراضات کردہ، حزیں نیز اُو را درخاطر نمی آورد۔

ص۶ مراجعت نادرشاہ در ۱۱۵۲ھ / ۱۷۳۹ء شد

ص۷ نام ہر دو پسر و پدر امیر خاں بود۔ پدر امیر خاں عالمگیری بود، و پسر امیر خاں، عمدۃ الملک محمد شاہی۔ اکثر مصنفین ہر دو را مخلوط کردہ اند۔

وفات امیرخاں عالمگیری ۱۱۰۹ھ / ۱۶۹۸ء

نام پدر امیرخاں عالمگیری خلیل اللہ بود۔

ص۱۰ الشان در ۱۱۵۸ھ / ۱۷۴۵ء فوت و در اگره مدفون شد۔ رفیق انجام بوده۔

ص۱۱ آفرین از قوم گوجر بود، اسلام قبول کرد۔ مصنف مثنوی هیر و رانجها وفاتش مابین ۱۱۴۳ھ / ۱۷۳۰ء و ۱۱۵۴ھ / ۱۷۴۱ء واقع شد

ص۱۲ شاهزاده عظیم الشان پسر دوم بهادر شاه اول جدش اورنگزیب اورا حاکم بنگال و بهار مقرر کرد، او پٹنه را مستقر گردانده عظیم آباد نام نهاد در جنگ پدرش معظم شاه و عمش اعظم شاه ۱۱۱۹ھ / ۱۷۰۷ء شریک بود. در جنگ جهاندار شاه برادرانش در ۱۱۲۴ھ / ۱۷۱۲ء مقتول شد۔

فرخ سیر پسر عظیم الشان در ۱۱۲۴ھ / ۱۷۱۳ء بادشاه شد۔ و آخر کار سید برادران اورا نابینا ساخته۔ به ملک عدم رسانیدند (۱۱۳۱ھ / ۱۷۱۹ء)

فرخ سیر به دختر اجیت سنگھ مارواڑ منسوب بود

ص۱۳ نام معروف شیخ محمد یحیٰ خوب اللہ بود نه که حبیب اللہ

ص۱۴ از "بروالله مضجعه" ۱۱۹۰ھ برآید

ص۱۵ آزاد، صاحب تصانیف کثیره در عربی و فارسی بوده وفاتش در ۱۲۰۰ھ / ۱۷۸۶ء واقع شد

ص۱۶ ناصر علی المتخلص به علی شاعر مشهور فارسی است در سال ۱۱۰۸ھ

۱۶۹۷ء فوت شد۔

ص۱۷ تذکرہ انیس الاحبا در ۱۱۹۷ھ ۱۷۸۳ء مرتب شد یک نسخہ اش در کتبخانہ خدابخش بانکی پور و دیگرے در برٹش میوزیم

افصح ۔ شاگرد بیدل ۔ در لکھنو در سنہ ۱۱۹۲ھ، فوت شد ۔

ص۱۸ اجمل، سجادہ نشین خانقاہ، دائرہ اجمل، در سنہ ۱۲۳۶ م سنہ ۱۸۲۱ء فوت شد

ص۱۹ انشا، مشہور شاعر ریختہ ہم بودہ، نواب سعادت علی خاں برادر آصف الدولہ در ۱۲۱۲ھ ۱۷۹۸ء مسند نشین وزارت اودھ شد۔ وفات انشا در سنہ ۱۲۳۳ھ واقع شد۔ یکے از تصانیفش، در فارسی "مطارالکرم فی شرح طورالکلم در مانچسٹر لائبریری موجود است۔

ص۲۰ الفتی :۔ "از" غلام آل احمد" سنہ ۱۱۵۵ھ برآید۔

ص۲۱ اخلاص :۔ تذکرہ شعرا" ہمیشہ بہار" در ۱۱۳۶ھ ۱۷۲۳ء تصنیف شد نسخہ اش اکثر جا یافتہ می شود، علاوہ بانکی پور و انڈیا آفس وغیرہ یک نسخہ اش در مینچسٹر لائبریری ہم موجود است ۔

ص۲۳ ابوالمنصور خاں صفدر جنگ، پسر سیادت خاں و برادر زادہ و داماد برہان الملک سعادت خاں بود۔ در سنہ ۱۷۴۸ء بعد تخت نشینی احمد شاہ بر مسند وزارت متمکن شد، وفاتش بتاریخ ۱۷ ذی الحجہ سنہ ۱۱۶۷ھ۔م ۱۷ اکتوبر سنہ ۱۷۵۴ء روداد۔ جسدش چندے در فیض آباد ماندہ باز آنرا

به دہلی آوردہ مقبرہ مشہور ساختند۔ بعد وفاتش پسرش شجاع الدولہ برمسند وزارت متمکن شد۔

ص ۲۴ از مصرعہ "برآمد آفتاب از مطلع نور" ۱۱۴۴ھ برآید و از مصرع "مہر پنہاں بزمیں شد ہیہات" ۱۱۸۷ھ برآید و با تعمیہ یک عدد "روئے الم" = ۱۱۸۸ھ شود، وہمیں سال وفات شجاع الدولہ است۔

ص ۲۴ بدایع نصیر آبادی۔ یا نصر آبادی اغلب ایں است کہ نصر آباد باشد

ص ۲۸ بیدل ۔ قوم ارلاش یا ارلاس، آخرالذکر صحیح است۔ مولد بیدل مختلف فیہ است آزاد بلگرامی در ہرسہ تذکرہ اش پٹنہ گفتہ ولے خوش گو کہ با بیدل بسیار ربط وضبط داشت اکبرآباد نوشتہ است و ایں قول قرین قیاس است ۔ بیدل در پٹنہ و بنگال واڑلیسہ مدت بسیار ماندہ باز بہ دہلی اقامت ورزید۔ صاحب تصانیف بسیار است، نکات، و رقعات وچہار عنصر در نثر ومثنویات و رباعیات وغزلیات در نظم ولادت بیدل در ۱۰۵۴ھ شد۔ نام والدش عبدالخالق وعمش مرزا قلندر بود۔

ص ۳۱ از مصرعہ "اے برادر الخ" و "نرگس شہلا الخ"۔ تاریخ وفات بتخرجہ برنہ می آید۔

ص ۳۲ ہندول و بیانہ بجائے ہندول بیانہ حسین علی خاں۔ وفات ۱۱۳۲ھ ۔ ۱۷۱۹ء

قطب الملک سید عبداللہ خان، برادر حسین علی خان در قید و بند در ۱۱۳۵ھ م ۱۷۲۳ء از قید ہستی نجات یافت۔ ہر دو برادران بنام "سید برادران" مشہور و معروف ہستند۔

پیلاجی = گیکواڑ بڑودا۔

باجی راؤ۔ پیشوا۔ جلوس ۱۷۲۰ء وفاتش در ۱۱۵۳ھ ۱۷۴۰ء شد۔

وفات برہان الملک یک شب قبل از قتل عام نادری بتاریخ ۹ر ذی الحجہ ۱۱۵۱ھ م۔ ۹ر مارچ ۱۷۳۹ء واقع شد۔

برہان الملک پسر مرزا نصیر بود، اول در عظیم آباد، پٹنہ اقامت ورزید در ۱۱۳۶ھ ۱۷۲۳ء صوبہ دار اودھ شد۔ و بانی سلطنت اودھ بودہ۔ بعد وفاتش، برادرزادہ و دامادش صفدر جنگ صوبہ دار اودھ شد۔ جد مصنف "سفینۂ ہندی" ہربنس رائے متصدی نواب برہان الملک بودہ۔

ص ۳۷ خواجہ باسط در ۱۱۷۸ھ وفات یافت۔ مادۂ تاریخ "شیخ مومنین باسط" است۔

ص ۴۱ سرفراز خاں پسر شجاع الدولہ، ناظم بنگال در ۱۱۵۱ھ ۱۷۳۹ء بہ مسند نظامت سرفراز شد۔ علی وردی خان مہابت جنگ او را در ۱۱۵۳ھ ۱۷۴۰ء بہ قتل رسانید۔

ص ۴۷ دریں صفحہ قصبہ "سوندا" است۔ در صفحہ ۴۱ "سوندہا"۔ سوندا صحیح است۔

ص ۹ رنڈی ممکن است کہ "رنڈی" باشد، بہ معنی زن فاحشہ۔

ص۹۴ "رفت رائج زعالم فانی" ۱۱۸۸ھ برآید۔

ص۹۵ مکھن لال قرابت خویشی بہ مصنف داشت و شاگرد ہم بودہ وکاتب نسخہ، مخطوطہ ہم مکھن لال است، گمان است کہ ہماں مکھن لال باشد۔

ص۱۰۵ سودا در ۱۱۹۵ھ وفات یافت

ص۱۲۸ افضل ثابت میر بود، نہ کہ میرزا، میرزا گفتن خطا است۔

صیف الدین، غلط، سیف الدین باید دراصل نسخہ بہ حرف صاد است۔

ص۷۷ خواجہ میر درد۔ بتاریخ ۲۴ صفر روز پنجشنبہ ۱۱۹۹ھ م ۱۷۸۵ء وفات یافت۔

درد مبتلا۔ در ۱۱۷۶ھ۔ ۱۷۶۲ء وفات یافت۔

ص۸۰ رباعی ذرہ "سرما بگذشت الخ" را بنام سرمد ہم منسوب کردہ اند ولے درحقیقت مصنفش ذرہ است۔

ص۸۱ مصنف بعد از تصنیف سفینہ ذکر وفات ذہین کہ در ۱۲۳۰ھ واقع شد اضافہ کردہ است۔

ص۸۲ احمد خاں بنگش پسر دومی محمد خاں بنگش۔ نواب فرخ آباد بود۔ نول رائے را در ۱۱۶۳ھ/۱۷۵۰ء کشت۔ وخود در ۱۱۸۵ھ/۱۷۷۱ء وفات یافت۔

ص۸۳ "از مردے جہاں گردید خالی" ۱۱۲۰ھ مستخرج می شود۔

ص۸۴ رام نرائن۔ تخلص موزوں داشت۔

ص۵۵ حشمت ولد میر باقی در ۱۱۶۳ھ مرگ مفاجات گرفت۔

ص ۶۰ چوں شیشہ غلط ، چو شیشہ صحیح ۔

ص ۶۱ مثنوی حسن بنام سحر البیان مشہور است ۔ در ۱۲۰۱ھ فوت شد
" شاعر شیریں زبان مادہ تاریخ است ۔

ص ۶۲ جعفر علی حسرت ۔ سال وفاتش ۱۲۰۶ھ ۔ رجوع بہ معاصر پٹنہ
حصہ اول مئی ۱۹۵۱

ص ۶۳ عیوض یا عوض ؟

ص ۶۷ نام تذکرہ خوشگو سفینہ خوشگو" است کہ سال ابتدائے تصنیف
۱۱۳۷ھ/ ۱۷۲۴ء برآید ۔ واز سفینہ خوشگوی ۱۱۴۷ھ/ ۱۷۳۴ء
برآید کہ سال اختتام تذکرہ است ۔ سہ دفتر است ، دفتر اول و
دوم در پنجاب و ایران وار دپا دستیاب شود ولے دفتر سوم خیلے
نایاب است واحد نسخہ در کتب خانہ خدا بخش ۔ پٹنہ محفوظ است ۔
خوشگو در عظیم آباد فوت شد ۔ سال وفات متیقّن نیست ۔ در حدود
۱۱۶۱/ و ۱۱۷۰ھ می باشد ۔

ص ۶۸ سرخوش صاحب کلمات الشعراء (۱۰۹۳ھ/ ۱۶۸۲ء) در حدود
۱۱۲۵ھ و ۱۱۲۷ فوت شد ۔

ص ۷۲ دیوانہ ۔ سال وفاتش در ۱۲۰۶ھ / ۱۷۹۱ء نوشتہ اند ولے ہندی
سال وفات از لفظ " بہشت یافتہ " در یابد کہ ۱۲۰۳ھ بر آید
و ایں صحیح است ۔

ص ۷۵ بجائے "نور" "تور" بخوانید کہ آں نام قبیلہ است

ص ۷۶ از "خرابیش بیا مرزد" ۱۱۷۹ برآید، "خرابیش بیامرزاد" باید کہ ۱۱۸۰ھ مستخرج شود۔

امیر خاں، میر میراں عالمگیری است کہ پدرش خلیل اللہ بود

ص ۱۳۸ "خورشید روحوں آفتاب" ایں ترکیب محل نظر است

ص ۱۴۲ تخلص احمد علی خاں "عبرت" است۔ "عزت" غلط است۔

بجائے نواب سادات خاں ذوالفقار، نواب سادات خاں ذوالفقار جنگ باید

ص ۱۵۲ فقیر۔ تخلص میر شمس الدین مفتوں ہم بود۔ در سنہ ۱۱۸۳ھ غرق دریائے شور شد

ص ۱۵۴ تخلص صدر الدین خاں فائز است۔ نہ کہ فائض۔ ایں غلطی کتابت است در اصل نسخہ ہمیں است۔ در سنہ ۱۱۵۱ھ فوت شد۔ سلسلہ نسبش ایں است صدر الدین خاں بن زبردست خاں، بن ابراہیم خاں، بن علی مردان خاں۔

ص ۱۵۸ فغاں در آخر عمر بہ عظیم آباد آمدہ سکونت اختیار کرد۔ وہمیں جا در سنہ ۱۱۸۶ھ وفات یافت۔

ص ۱۵۹ محمد ثابت فائز باید نہ کہ فائض۔

ص ۱۶۱ بجائے سعادت خاں، سادات خاں باید

ص ۱۶۷ کشن چند قریب۔ قوم کائستھ۔

"سکینہ" نہ کہ "سکینہ" "متوطن" قدیم غلط" موطن" قدیم صحیح۔

ص ۱۶۹ قبول در ۱۱۳۶ھ م ۱۷۲۶ء وفات یافت۔

ص ۱۷۱ نواب صدر جنگ غلط، صفدر جنگ باید

ص ۱۷۲ قتیل وفاتش در ۱۲۳۲ھ م ۱۸۱۷ء واقع شد۔

ص ۱۷۷ گلشن۔ تاریخ وفاتش ۱۱۴۱ھ

ص ۱۸۲ وفات مکین در ۱۲۲۱ھ / ۱۸۰۶ء در نسخۂ انیس الاحبا که در کتب خانۂ پٹنه موجود است۔ کسے بر حاشیه مولدش کشمیر نوشته است۔

ص ۱۸۷ ولادت مظهر در ۱۱۱۱ھ واقع شد۔ و او را از سادات علوی نوشتن خطا است۔

ص ۱۸۹ عبد الرضا متین۔ بر طلب قاسم خان ناظم بنگاله رفت۔ و همانجا در مرشد آباد فوت کرد۔ قطعۂ تاریخ وفاتش این است ؎

سرو سر کردهٔ معنی طرازان   به سوئے عالم عقبی کمر بست
خرد فرمود تاریخ وفاتش   متین اے وائے محمل از جهان بست

۵ ۷ ۱۱ھ

ص ۱۹۳ منت، در کلکته در ۱۲۰۸ھ م ۱۷۹۳ء فوت شد۔

ص ۱۹۴ مخلص، صاحب تصانیف بسیار است۔ در ۱۱۶۴ھ م ۱۷۵۱ء راهی ملک بقا شد۔

ص ۲۰۵ میر تقی میر۔ ولادتش، در ۱۱۳۵ھ۔ صاحب تذکرۂ شعرائے ریخته (نکات الشعرا) و "ذکر میر" است۔ مولدش اکبر آباد، نه که شاهجهان آباد۔ در ۱۲۲۵ھ م ۱۸۱۰ء۔ در لکهنؤ فوت شد۔

ص ۲۱۹ میرزا لطف اللہ، تخلص نثار و نصرت اللہ خان۔ تخلص نیاز صـ۲۲۶ ہر دو دارائے یک شخصیت ہستند۔ از مصنف لغزش شدہ است۔ نصرت اللہ خاں لقب میرزا لطف اللہ بود۔ این سبب تصحیف است۔

ص ۲۳۰ علی قلی والہ در ۱۱۷۰ھ / ۱۷۵۷ء فوت شد۔ تذکرہ شعرائے او کہ بنام ریاض الشعرا مشہور است در ۱۱۶۰ھ مدون شد۔

ص ۲۴۱ ہیچ از تصانیف ہندی دستیاب نمی شود۔ صرف یک نسخہ سفینۂ ہندی در کتب خانہ پٹنہ موجود است۔ ہندی در عظیم آباد ہم آمدہ بود۔ و بعد از آں بہ کلکتہ رفت۔ بنارس ہم رفتہ بود۔ و مزار حزین را زیارت کرد۔ سال ولادتش ۱۱۴۶ھ و سال وفاتش معلوم نیست۔
در تذکرہ عقد ثریا (نسخہ رام پور) در ضمن تذکرہ مضطر مصحفی ذکر راجہ بھگوان داس کردہ است کہ صوبہ دار کیٹھر بود، اغلب این است ہماں بھگوان داس ہندی مراد است کہ رائے بود نہ کہ راجہ۔

ضمیمہ ب

اسمائے اشخاص

حرف الف

ٹ

ث

ج

چ

ح

خ

د

ز

س

ش

ض

ط

ظ

ع

ق

ک

ن

و

ہ

ی

ضمیمہ ج

اسمائے اماکن

ضمیمہ (د)

اسمائے کُتب

Last but not the least, I have the privilege of thanking Dr. Syed Ahmad, D. Litt (Egypt), Director of the Arabic and Persian Institute, who took very keen interest in getting the book published so soon.

Patna.
The 27th March 1958.

S. M. Ataur Rahman
'Ata' Kakvi.

However, his other works are as follows :—

(1) 'Silsilat-al-mahabbat', a masnavi, modelled on Jami's 'Silsilat-al-zahab'.

(2) 'Mazhar-al-Anwar' a masnavi, modelled on Nizami's 'Makhzan-al-Asrar'.

(3) 'Mehr-i-zaya'. a masnavi, modelled on Jami's 'Yusuf Zulaikha'.

(4) Shauqiyah, a Persian Diwan.

(5) Zauqiyah, another Persian Diwan.

(6) Tazkerah-i-Hadiqa-i-Hindi of ancient and modern Persian poets compiled in 1200 A. H./1786 A. D.

(7) Sawanih-al-nubuwwat, an account of the Prophet and the Twelve Imams.

It is fortunate that his Safinah-i-Hindi escaped distruction and I got the opportunity of editing it and briniging it to the scholars of Persian literature.

Thanks are due to my colleague, Prof. Syed Hasan and my students of Fazil Persian Classes, of the Institute, namely, Maulvis Abdul Qayyum, Md. Ali Hasan Siddiqui and Md. Sulaiman Ansari, who helped me in correcting the proofs and preparing the index etc. I am also thankful to Qazi Abdul Wadood, Bar-at-Law who was kind enough to lend me his own copy of the Safinah-i-Hindi which made the process of printing very easy.

The author, Bhagwan Das 'Hindi', originally 'Bismil' was born A. H. 1164/1750 A. D. and received his early education from Maulvi Yusuf Saharanpuri. In the art of poetry his instructor was Mirza Fakhir 'Makin', (d. 1221 A.H./1806 A.D.). The author himself trained many poets, whom he has mentioned in the book, and had cordial relations with most of the reputed poets of that time.

The author in his youth held the post of "Mir Bahr" and subsequently in the time of Asaf-al-Daulah (1189-1212/ 1775—97) becamee Diwan to Raja Nidhi Singh Bahadur. After the Rajah's death he entered the service of Raja Patarchand and later that of Maharajah Tikait Rai (d. 1215/1800), Diwan to Sarfaraz-al-Daulah Mirza Hasan Reza Khan who was Naib of Asaf-al-Daulah, the Nawwab Wazir of Oudh.

The sources of information about the life and literary achievement of Bhagwan Das Hindi, are one, the Safinah-i-Hindi, itself, where he has given a full account of his career, and the other is the Tazkerah, 'Anis-ul-Ahibba' of Mohan Lal 'Anis', a disciple of Fakhir 'Makin.'

Bhagwan Das was the son of Dalpat Das, son of Harbans Rai, a kayastha, who held high offices at Lucknow.

Bhagwan Das was the author of several other works, both prose and poetry, besides 'Safinah-i-Hindi', but it is regretable that not a single copy of these compilations is availabe now. It is strange that even Sprenger could not find a single copy of these books either in the libraries of Kings of Oudh or in the Topkhana library.

PREFACE

Persian literature is rich in biographies, not anly of poets, but of saints, mystics, kings, wazirs and others. A large number of Persian Tazkerahs are written regarding Persian poets, the number of which comes to about two hundred.

The first available Tazkerah is that of Aufi, named 'Lubab-ul-Albab' written about A. H. 618/1221 A. D. Since then Tazkerahs followed one after another, and not only in Iran but in India also a large number of them were written both by Muslim and Hindu scholars of repute.

SAFINAH-I-HINDI is one of the Tazkerahs of Persian poets who flourished in India from the time of Shah Alam A. H. 1173/A. D. 1757 to the date of its compilation A. H. 1219/1804 A. D. It contains notices of 337 Persian poets, mostly contemporaries of the auother, alphabetically arranged. It will not be out of place to mention that among these poets of Persian language, most of them composed Urdu poetry also, then called 'Rekhta' and so this Tazkerah is equally useful for the students of Urdu literature.

The only extant copy of it is in the Oriental Public Library of Khuda Baksh Khan of Patna, which bears the date of its transcription as 1220 A. H./1805 A. D. The scribe is Makhan Lal, perhaps the same man who was a poet and has been described as Rai Makhan Lal, in the book, a relative and disciple of the author.

SAFINA-I-HINDI

By

BHAGWAN DAS HINDI

Edited by

S. Shah Md. Ataur Rahman, M.A., B.L.,
Professor, Arabic and Persian Research Institute, Patna.

Published by
THE INSTITUE OF POST-GRADUATE STUDIES AND RESEARCH IN ARABIC & PERSIAN,
PATNA-6.

1958 A. D.
1377 A. H.

Title [redacted]

Author

Accession No. [redacted]

Call No. [redacted]

Borrower's No.	Issue Date	Borrower's No.	Issue Date